

თამაზ გოგოლაძე

თორის ხეობის
ეკიბრაფიკული კორკუსი,
როგორც საისტორიო წყარო

თამაზ გოგოლაძე

თორის ხეობის ეპიგრაფიკული
კორპუსი,
როგორც საისტორიო წყარო

**Korneli Kekelidze Georgian
National
Center of Manuscripts**

Tamaz Gogoladze

**The Epigraphic Corpus
of the Tori Gorge
as a Historical Source**

**Tbilisi
2019**

კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული
ცენტრი

თამაზ გოგოლაძე

თორის ხეობის ეპიგრაფიკული
ჯორჯუსი,
როგორც საისტორიო წყარო

თბილისი
2019

წინამდებარე კორპუსში წარმოდგენილია თორის ხეობის 50-მდე ლაპიდარული, ნაკანრი თუ ფრესკული წარწერის (IX-XIX სს.) პუბლიკაცია, რომელთა ნაწილი პირველად ქვეყნდება. წარწერები ქვეყნდება პალეოგრაფიული პირებითა და ფოტოებით, რაც კორპუსს პალეოგრაფიულ მნიშვნელობას ანიჭებს. წარწერების ნაწილი შესწავლილია ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი თვალსაზრისით.

ტექსტის ინგლისური თარგმანი:

ლადო მირიანაშვილი

პალეოგრაფიული ასლებისა და გრაფიკული მონახაზების კომპიუტერული უზრუნველყოფა:

დიმიტრი გურგენიძე და მანუჩარ გუნცაძე

გარეკანის დიზაინი:

მანუჩარ გუნცაძე, ირმა ჯიშკარიანი

გარეკანზე დატანილია:

აკად. სიმონ ჯანაშიას თბილისის სახელმწიფო მუზეუმში დაცული ახალდაბის ეკლესიის მოდელი (XII-XIII სს.)

უკანა ყდაზე:

გამოსახულია დაბის ღმრთისმშობლის ეკლესიის საადმშენებლო წარწერა (1333 წ.)

ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის „თორის ხეობის ეპიგრაფიკული კორპუსი, როგორც საისტორიო წყაროს“ (YS-2016-11) ფარგლებში

© თამაზ გოგოლაძე

ISBN 978-9941-8-1054-1

წიგნი ეძღვნება დევი ბერძენიშვილის ხსოვნას
(1934-2008)

წინასიტყვაობა

„თორის ხეობის ეპიგრაფიკული კორპუსი, როგორც საისტორიო წყარო“ ბორჯომის ხეობის 50-მდე ლაპიდარულ, ნაკანრ თუ ფრესკულ წარწერას მოიცავს, რომელთა ნაწილი პირველად წინამდებარე კორპუსში ქვეყნდება. წარწერათა ქრონოლოგია IX-XIX საუკუნეებით განისაზღვრება.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში პირველად გამოიცემა ორენოვანი (ქართულ-ინგლისური) კორპუსი თორის ხეობის ეპიგრაფიკული ძეგლების შესახებ, რაც დიდ დახმარებას გაუწევს შესაბამისი დარგის როგორც ქართველ, ასევე უცხოელ სპეციალისტებს. წინამდებარე კორპუსის ელექტრონული ვერსია განთავსდება კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრისა და საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ვებგვერდზე, რაც გაზრდის თანამშრომლობის შესაძლებლობას შესაბამისი დარგის უცხოელ სპეციალისტებთან.

კორპუსი დიდ დახმარებას გაუწევს როგორც სპეციალისტებს – ეპიგრაფიკოსებს, ისტორიკოსებს, ფილოლოგებს, ხელოვნებათმცოდნეებს და სხვ., ასევე ბორჯომის ხეობის წარსულით დაინტერესებულ ფართო საზოგადოებას.

ბორჯომის ხეობის ეპიგრაფიკული კორპუსის შექმნის წარმატებით განხორციელების საქმეში შეტანილი წვლილისათვის, პირველ რიგში, დიდ მადლობას მოვახსენებ შოთა რუსთაველის ეროვნულ სამეცნიერო ფონდს ფინანსური მხარდაჭერისათვის, ასევე დიდ მადლობას ფუხდით წინამდებარე პროექტის მენეჯორსა და ჩვენს უფროს კოლეგას – ისტორიის დოქტორს, თემო ჯოჯუას, რომელმაც თავისი კონსულტაციებითა და რჩევებით დიდი დახმარება გაგვინია კვლევის პროცესში წარმოქმნილი პრობლემების ეფექტურად გადაჭრის საქმეში; წიგნის სტრუქტურის გამართვაში განეული დახმარებისათვის დიდ მადლობას მოვახსენებ ისტორიის დოქტორს, მამუკა ნურნუშიას; ასევე დიდ მადლიერებას გამოვხატავთ ჩემი მეგობრების (ირაკლი გელაშვილის, ილია გოგოლაძის, იმედა ნამორაძის, ირაკლი აბულაძის, ალექო თაბუკაშვილის) მიმართ მივლინებებისა და ექსპედიციების დროს განეული უანგარო დახმარებისათვის.

წინამდებარე კორპუსი მომზადდა 2016-2018 წლებში კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში.

შინაარსი

წინასიტყვაობა.....	7
თორის ხეობის წარწერების შესწავლის ისტორია	13
ტექსტები.....	23
ბორჯომის ხეობა. ჩითახევის („მწვანე მონასტრის“) წმიდა გიორგის ეკლესია	25
ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი.....	27
გუჯარეთის ხეობა. თოთხამის ციხის ეკლესია	31
გუჯარეთის ხეობა. „წითელი ეკლესია“	32
გუჯარეთის ხეობა. მაჭარწყლის ეკლესია	36
გუჯარეთის ხეობა. ტყემლოვანის ეკლესია	39
ბორჯომის ხეობა. საკირე. „საყდრივაკის“ ეკლესია.....	42
ბორჯომის ხეობა. ფოთოლეთის წმიდა გიორგის ეკლესია	45
ფოთოლეთის ეკლესიის კანკელი (X ს.)	62
გუჯარეთის ხეობა. ვარდევანის ეკლესია	75
გუჯარეთის ხეობა. თელოვანის წმიდა ელიას ეკლესია	77
ბორჯომის ხეობა. ქვაბისხევის ღმრთისმშობლის ეკლესია	82
ბორჯომის ხეობა. ახალდაბის წმიდა გიორგის ეკლესია	85
გუჯარეთის ხეობა. ტიმოთესუბნის (კიმოთისმანის) წმიდა ბარბარეს ეკლესია.....	88
გუჯარეთის ხეობა. დაბის ღმრთისმშობლის ეკლესია.....	93

გუჯარეთის ხეობა. თონეთის წმიდა გიორგის ეკლესია	99
ბორჯომის ხეობა. ლიკანის ღმრთისმშობლის ეკლესია	102
ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი.....	109
ბორჯომის ხეობა. ყვიბისის წმიდა გიორგის ეკლესია	111
გუჯარეთის ხეობა. ტიმოთესუბნის (კიმოთისმანის) ეკლესია	114
ბორჯომის ხეობის წარწერათა ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი	115
ანტიფიქსის წარწერა	115
სავედრებელი წარწერები.....	116
ქართული ანბანი.....	126
საალმშენებლო წარწერები.....	129
საფლავის ქვის ეპიტაფიები.....	140
ქვაბისხევის მონასტრის ფრესკული წარწერების შესწავლის ისტორია	149
პირობითი ნიშნები.....	159
ბიბლიოგრაფია	273
ფოტოები	283
პირთა და გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი	329

Contens

Foreword	165
Preface.....	166
A History of the Study of Inscriptions from the Tori Gorge	167
Transcription Notation	174
Texts	175
Borjomi Gorge. The Church of St. George of Chitakhevi (Mtsvane Monasteri)	176
The Regional Museum of Borjomi	177
Gujareti Gorge. Church of the Totkhami Fortress	180
Gujareti Gorge. “Red Church”	181
Gujareti Gorge. Church of Matchartskali	184
Gujareti Gorge. The Church of Tqemlovani	186
Borjomi Gorge. Sakire. The Church of “Saqdrivake”	188
Borjomi Gorge. St. George Church of Potoleti.....	190
A Chancel Screen of the Potoleti Church (10th c.).....	203
Gujareti Gorge. The Church of Vardevani	213
Gujareti Gorge. Church of St. Elijah of Telovani	214
Borjomi Gorge. The Church of the Theotokos of Kvabiskhevi.....	218
Borjomi Gorge. The Church of St. George of Akhaldaba.....	220
Gujareti Gorge. St. Barbara Church of Timotesubani (Kimotismani).....	222
Gujareti Gorge. Church of the Mother of God of Daba.....	225
Gujareti Gorge. Church of St. George of Toneti.....	228
Borjomi Gorge. The Church of the Mother of God of Likani	230
The Regional Museum of Borjomi	234

Borjomi Gorge. The Church of St. George of Qvibisi.....	235
Gujareti Gorge. Church of the Mother of God of Timotesubani (Kimotismani)	237
Historical and Source Study Analysis of the Inscriptions from the Borjomi Gorg.....	238
An Inscription on an Antefix.....	238
Supplication Inscriptions	239
Georgian Alphabet	247
The Construction Inscriptions.....	249
Tombstone Epitaphs	258
History of the Study of Kvabiskhevi Mural Inscriptions.....	264
Bibliography	273
Photos.....	283
Indices of personal and place names.....	342

თორის ხეობის წარწერების შესწავლის ისტორია

ქართული წარწერები წარმოადგენს უმნიშვნელოვანეს და უტყუარ წერილობით წყაროს როგორც საქართველოს, ასევე ბიზანტიის, სომხეთის, აზერბაიჯანის, სპარსეთის (დღევანდელი ირანის ისლამური რესპუბლიკა), ოსმალეთის (დღევანდელი თურქეთის რესპუბლიკა), ჩრდილოეთ კავკასიის და სხვა ქვეყნების ისტორიისათვის, რომლებთანაც საქართველოს ურთიერთობა ჰქონდა თავისი ხანგრძლივი ისტორიის განმავლობაში. ისინი შეიცავს მნიშვნელოვან ცნობებს ქართველი ხალხის პოლიტიკური ისტორიის, სოციალურ-ეკონომიკური, სამართლის ისტორიის, კულტურული ყოფისა და სულიერი ცხოვრების შესახებ.

ქართული წარწერების მონაცემებს ჯერ კიდევ იყენებდნენ ქართველი მემატრიანეები თავიანთ თხზულებებში სხვადასხვა ისტორიული ცნობის თარიღის დასაზუსტებლად, მათ მიერ მოყვანილი ცნობების შესაჯერებლად, ისტორიული მოვლენების დასადგენად და სხვ.

ქართულ წერილობით წყაროებში ქართული წარწერა პირველად X საუკუნის ბასილი ზარზმელის მიერ შედგენილ ჰაგიოგრაფიულ ნაწარმოებში „ცხოვრება სერაპიონ ზარზმელისა“ გვხვდება. თხზულებაში მოთხრობილია ეპიზოდი ძარლუელი კაცისაგან შეწირული მსხვერპლით ზარზმის ერთ-ერთი ტაძრის აშენების შესახებ, სადაც ნათქვამია: „და ვითარცა აღეშენა [ეკლესია] მტოთურთ ვიდრე სარკუმელთამდის, დაილია ოქროჲ იგი კაცისაჲ მის, სადა-იგი, გამოქანდაკებით ქადაგებს, ვითარმედ: „აქა დაილია საფასე ჩემი, სადა ესერა მდგომარე ვარ და მიტვრთავს ჯუარი ქრისტესი“.

XI საუკუნის ისტორიკოს სუმბატ დავითის ძეს ბაგრატიონთა საგვარეულო ქრონიკის შედგენისას წინამდებარე წარჩინებული ოჯახის ამა თუ იმ პირის მოღვაწეობის, გარდაცვალებისა და კულტურული საქმიანობის დასადასტურებლად მოჰყავს ტაო-კლარჯეთის ეკლესია-მონასტრების ეპიგრაფიკული ძეგლები. მათი ავთენტურობა და უტყუარი არსებობა დღესაც დასტურდება აღნიშნული მხარის ეკლესია-მონასტრების კედლებზე შემონახული ისტორიული შინაარსის წარწერებით.

გვიან შუა საუკუნეების ისტორიკოსს – ვახუშტი ბატონიშ-

ვილს (1696-1757) თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ხშირად მოჰყავს ქართული წარწერები ამა თუ იმ მოვლენის დასადასტურებლად. სწავლული ბატონიშვილი მკაფიოდ გამოჰყოფს ქვაზე, ჯვარზე, ხატზე შესრულებულ წარწერებს და ასევე ფრესკულ წარწერებსაც.

თორის ხეობის ეპიგრაფიკულ კორპუსში თავმოყრილია ბორჯომის, გუჯარეთისა და სადგერის ანუ შავწყალას ხეობების ქართული ლაპიდარული, ნაკანრი და ფრესკული წარწერები, რომელთა ქრონოლოგია IX-XIX საუკუნეებით განისაზღვრება.

კორპუსში შევკრიბეთ თორის ხეობის ყველა ლაპიდარული, ნაკანრი და ფრესკული წარწერა, მათი ნაწილი დღემდე გამოქვეყნებული არ ყოფილა და სამეცნიერო ლიტერატურაში უცნობი იყო. ამავდროულად, ის წარწერებიც, რომლებიც ჩვენამდეც გამოქვეყნებულია და დაზუსტებულია მათი ტექსტები. ასევე კორპუსში წარმოდგენილია წარწერათა ტექსტები, რომლებიც ჩვენ მიერ ახლებურად არის წაკითხული; ამჟამად არარსებულ წარწერათა ტექსტები, რომლებმაც ჩვენამდე პუბლიკაციებისა თუ სხვა სამეცნიერო ნაშრომების სახით მოაღწია.

თორის ხეობის წარწერები განთავსებულია ქართულ საერო და საეკლესიო ხუროთმოძღვრულ ძეგლების კედლებზე, საფლავის ქვებზე და სხვ. თორის ხეობის წარწერების უმრავლესობა ეკლესია-მონასტრების კედლებზეა შემონახული, ხოლო ერთი ნაწილი გადატანილია ადგილობრივ (აკად. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი, შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმი) თუ რაიონულ (ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი) მხარეთმცოდნეობით მუზეუმებში.

თორის ხეობის წარწერებს თავისი განსაკუთრებულობითა და მნიშვნელობით ქართულ ეპიგრაფიკაში გამორჩეული ადგილი უჭირავს. სწორედ აღნიშნულ მხარეში მოიპოვება ისეთი მნიშვნელოვანი წარწერები, როგორებიცაა: XII-XIII საუკუნეების ახალდაბის წმიდა გიორგის ეკლესიის მოდელი ერისთავთ-ერისთავ გამრეკელის მეუღლის – დიოფალ დიოფალ ვანენისა და მისი ვაჟის მოხსენიებით; XIII ს.-1226 წლების ერთიანი საქართველოს მეფის, თამარის (1184-1210) ერთგული ფეოდალის – შალვა ერისთავთ-ერისთავის (ცნობილი ისტორიული პირის – შალვა ახალციხელის) წარწერა ტიმოთესუბნის წმიდა ბარბარეს

ეკლესიიდან; ზოგიერთი მკვლევრის მიერ შოთა რუსთაველთან გაიგივებული ფეოდალის ფრესკული წარწერა ქვაბისხევის ღმრთისმშობლის მონასტრიდან; 1333 წლის გიორგი ბრწყინვალის (1318-1346) მოლარეთუხუცესის საალმშენებლო წარწერა დაბის ეკლესიიდან და სხვ.

თორის ხეობის ეპიგრაფიკული ძეგლები შინაარსობრივი თვალსაზრისით შემდეგ ძირითად კატეგორიებად იყოფა: ა) საალმშენებლო წარწერები; ბ) იურიდიული საბუთები; გ) ეპიტაფიები ანუ საფლავის ქვების წარწერები; დ) სავედრებელი წარწერები.

ამ მხარის წარწერათა უმრავლესობა უთარილოა. ისინი დათარიღებულია მათი პალეოგრაფიული მონაცემებისა და მასში მოხსენიებული პირების საფუძველზე. თარიღიანი წარწერების შემთხვევაში გვაქვს შემთხვევები, როდესაც ერთ წარწერაში (დაბის ეკლესიის საალმშენებლო წარწერა) თარიღი მოცემულია როგორც ქრონიკონის, ასევე ინდიქტიონის მეშვეობით, ასევე არაბული ციფრების (ყვიბისის წმიდა გიორგის ეკლესიის 1851 წლის 1 მაისის საფლავის ქვის წარწერა) საშუალებით.

თორის ხეობის ეპიგრაფიკული ძეგლების მოძიების, შეკრებისა და შესწავლის ისტორია სათავეს იღებს XIX საუკუნის 40-იანი წლებიდან და დაკავშირებულია ცნობილი ფრანგი ქართველოლოგის – მარი ბროსეს (1802-1880) სახელთან, რომელსაც ქართველი (თეიმურაზ ბაგრატიონი, პლატონ იოსელიანი, დიმიტრი მელვინეთუხუცესიშვილი) თუ უცხოელი (ივანე ბართოლომეი, ვასილ პერევალენკო და სხვ.) კორესპონდენტები სისტემატურად აწვდიდნენ ქართული წარწერების მონახაზებს, გადმონაწერებსა და ზოგ შემთხვევაში მათ ნაკითხვებს.

1851 წელს მარი ბროსემ დიმიტრი მელვინეთუხუცესიშვილის გადმონაწერის საფუძველზე დაბის ღმრთისმშობლის ეკლესიის 1333 წლის მოლარეთუხუცესის საალმშენებლო წარწერა გამოაქვეყნა. 1854 წელს ისტორიკოსმა ეს წარწერა მეორედ ივანე ბართოლომეის მიერ შესრულებულ გრაფიკულ მონახაზზე დაყრდნობით გამოსცა.

1851 წელს მარი ბროსემ პირველმა გამოსცა ტიმოთესუბნის ეკლესიის შალვა ერისთავთ-ერისთავის (იგივე შალვა ახალციხელის) სავედრებელი წარწერა. მეცნიერს მოყვანილი აქვს წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით და მისეული ნაკითხვა ფრანგულ ენაზე. თუმცა ისტორიკოსმა წარწერა არას-

წორად წაიკითხა. მისი წაკითხვით, წინამდებარე წარწერა ვინმე შალვას, ესტატესა და სულას სავედრებელ ტექსტს წარმოადგენს. მარი ბროსეს ტიმოთესუბნის ტაძრიდან ზაზა ავალიშვილის საფლავის ქვის წარწერის ფრაგმენტი მოჰყავს, რომელიც დღეისათვის უკვე დაკარგულად არის მიჩნეული.

1854 წელს მეცნიერმა ვასილ პერევალენკოს მიერ შესრულებული გადმონაწერის საფუძველზე ლიკანის ღმრთისმშობლის ეკლესიის სამრეკლოს სააღმშენებლო წარწერა გამოაქვეყნა ადგილობრივი ფეოდალის – ქიშვად ავალისშვილისა და მისი თანამეცხედრის, მეფეთმეფის ასულ თამარის მოხსენიებით. მას მოყვანილი აქვს წარწერის ადგილმდებარეობა, წარწერის დაცულობის ხარისხი, წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით და მისეული წაკითხვა ფრანგულ ენაზე. გარდა ამისა, მან წარწერაში მოხსენიებული მეფეთმეფის ასული თამარი – იმერეთის მეფის, ბაგრატ III-ის (1510-1565) ასულ თამართან გააიგივა.

XIX საუკუნის 40-იან წლებში პლატონ იოსელიანს (1809-1875) ლიკანის ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე უნახავს ძველი ქართული დამწერლობით შესრულებული წარწერა გივი ავალიშვილისა და მეფის ასულ სოფიოს მოხსენიებით. ჩვენთვის საინტერესო ინფორმაცია დაცულია საქართველოს თეატრის, მუსიკის, კინოსა და ქორეოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმში ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწის, დიმიტრი ყიფიანის (1811-1887) ვაჟის – კოტე ყიფიანის 1901 წლის ხელნაწერის სახით მოღწეულ ნაშრომში „Кое-что из истории Боржома“.¹ დღეისათვის ლიკანის ეკლესიის სამხრეთი ფასადი ჩამოშლილია და, შესაბამისად, წარწერაც დაკარგულია. იქიდან გამომდინარე, რომ ისტორიკოსს მოჰყავს მხოლოდ წარწერის შინაარსი და წარწერის მისეული დათარიღება (XVII საუკუნის I ნახევარი), ფასდაუდებელია პლატონ იოსელიანის ცნობა აღნიშნული სააღმშენებლო წარწერის შესახებ. სწორედ მისი ცნობა გახლავთ ერთადერთი დადასტურება ამ წარწერის არსებობისა ლიკანის ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე.

მარი ბროსეს შემდეგ დაბის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერას ქართველი ისტორიკოსი, დიმიტრი ბაქრაძე (1826-1890)

¹ Константи́не Ки́пиани, Кое-что из историй Боржома, 1901 г, საქართველოს თეატრის, მუსიკის, კინოსა და ქორეოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმში, საქმე №8, ფურცელი 1.

შეეხო. მან, მარი ბროსესაგან განსხვავებით, წინამდებარე წარწერა მისი პალეოგრაფიული მახასიათებლების საფუძველზე XII საუკუნის ეპიგრაფიკულ ძეგლად მიიჩნია და წარწერაში მოხსენიებული დიმიტრის ძე, მეფეთმეფე გიორგი ერთიან საქართველოს მეფე გიორგი III-თან (1157-1184) გააიგივა. უფრო მეტიც, წარწერის დასაწყისში დასმული მეცხრამეტე ინდიქტიონი მიუმატა მეფე გიორგი III-ის ტახტზე აღსაყდრების თარიღს 1156 წელს² და წარწერის ქრონოლოგია 1175 წლით განსაზღვრა.

1895 წელს გამოიცა ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ შედგენილი საქართველოს ისტორია, რომლის სქოლიოში დიმიტრი ბაქრაძემ ხელმეორედ გამოსცა დაბის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერა. ამჯერად, ისტორიკოსი იზიარებს წარწერის მარი ბროსესეულ ნაკითხვასა და დათარიღებას. აქედან გამომდინარე, დაბის წარწერას 1333 წლით ათარიღებს.

1897 წელს დაბის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერა თედო ჟორდანიამ (1854-1916) თავისი ქრონიკების II ტომში გამოაქვეყნა. იგი იზიარებს წარწერის მარი ბროსესეულ ნაკითხვასა და დათარიღებას. ისტორიკოსი, მარი ბროსეს მსგავსად, წარწერის ქრონოლოგიას 1333 წლით განსაზღვრავს.

მარი ბროსესა და დიმიტრი ბაქრაძის შემდეგ ქართული წარწერების მეცნიერული პუბლიკაციის ახალი ეტაპი დაკავშირებულია ექვთიმე თაყაიშვილის (1863-1953) სახელთან. 1912 წელს მეცნიერმა ლიკანის ეკლესიის სამრეკლოს სააღმშენებლო წარწერა რუსულ ენაზე გამოსცა და წარწერაში მოხსენიებული მეფეთმეფის ასული თამარი XIV საუკუნის მოღვაწედ მიიჩნია. ამის გათვალისწინებით, მან წარწერის ქრონოლოგიაც

² ისტორიკოსმა თემო ჯოჯუამ 1160 წლის გარეჯში გადანერილი კრებულის (Ven.4-ის) ანდერძის, ტბეთის სახარების (Q-929) 1161 წლის კოლოფონის, სამთავისის ეკლესიის 1168 წლის იოვანე სამთავნელის სააღმშენებლო წარწერის, XII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის სამუელ ანეცის ქრონიკის, სტიფანოზ ორბელიანის XIII საუკუნის მინურულს შედგენილი „სიუნიქის ისტორიისა“ და XIII-XIV საუკუნეების ხელნაწერის (A-85) კინკლოსის ცნობათა ურთიერთშეჯერების შედეგად სამეცნიერო საზოგადოებას შესთავაზა გიორგი III-ის აღსაყდრების ახალი თარიღი და აღნიშნული მოვლენა 1156 წლის ნაცვლად, 1157 წლით განსაზღვრა (თეიმურაზ ჯოჯუა, XII საუკუნის ქართული ხელნაწერი კრებული (Ven.4) და მისი ანდერძ-მინაწერები (ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა), ისტორიის დოქტორის (Ph.D) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია, თბილისი 2009 წელი, გვ. 85-97.

იმავე XIV საუკუნით განსაზღვრა. აღნიშნული წარწერის შესახებ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ექვთიმე თაყაიშვილის პირად არქივში მოიპოვება მის მიერ შესრულებული ჩანაწერი ლიკანის სამრეკლოს სააღმშენებლო წარწერის შესახებ. ჩანაწერის მიხედვით, მას 1893 წლის 29 სექტემბერს მოუწახულებია ლიკანის ღმრთისმშობლის ეკლესია და მის სამრეკლოს ქვაზე შესრულებული ასომთავრული წარწერაც. მეცნიერს მოცემული აქვს წარწერის მისეული წაკითხვა (განსხვავებული 1912 წლის წაკითხვასთან) ქართულ ენაზე, წარწერის შესწავლის ისტორია რუსულ ენაზე.³ გარდა ამისა, ექვთიმე თაყაიშვილის პირად არქივში ინახება მეტად საყურადღებო წერილი ახალციხელი ფოსტალიონის ვასილ ტაგანაშვილისა მიწერილი ექვთიმე თაყაიშვილისადმი რომანოვების მმართველობის დროს ბორჯომის ხეობის ეპიგრაფიკული ძეგლების (სადგერისა და ჩითახევის ეკლესიების წარწერების) განადგურების შესახებ.⁴

თორის ხეობის წარწერებს თავი მოუყარა და გამოსცა სერგი მაკალათიამ (1893-1974) თავის 1957 წელს გამოცემულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ნარკვევში „ბორჯომის ხეობა“. მან პირველად შემოიტანა ქართულ სამეცნიერო წრეებში გუჯარეთის ხეობაში მდებარე ნითელსოფლის, მაჭარწყლის ეკლესიათა წარწერების მისეული წაკითხვები. გარდა ამისა, იგი გვთავაზობს ბორჯომის ხეობის გამოცემულ წარწერებსაც.

ბორჯომის ხეობის რამოდენიმე ლაპიდარული და ფრესკული წარწერა გამოცემულია ნიკო ბერძენიშვილის (1895-1965) მიერ. იგი 1947 წლის ზაფხულში იმყოფებოდა ბორჯომში დასასვენებლად, რომლის ფარგლებში მოინახულა ხეობის ძირითადი ხუროთმოძღვრული ძეგლები. სწორედ მან გაამახვილა პირველად ყურადღება ტიმოთესუბნის ეკლესიის წარწერაზე. ისტორიკოსმა შემოგვთავაზა წინამდებარე წარწერის სწორი წაკითხვა, რომლის მიხედვითაც დადგინდა, რომ ეს გახლდათ შალვა ერისთავთ-ერისთავის სავედრებელი ტექსტი და არავინმე შალვას, ესტატესა და სულას სავედრებელი წარწერა, როგორც ნიკო ბერძენიშვილამდე ეს წაკითხა მარი ბროსემ. მეცნიერი

³ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი არქივი, საქმე №548.

⁴ კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი არქივი, საქმე 1983.

სავსებით სამართლიანად ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზის საფუძველზე მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ წარწერაში მოხსენიებული შალვა ერისთავთ-ერისთავი გახლდათ ერთიანი საქართველოს მეფის, თამარის ერთგული ფეოდალი – XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ცნობილი ისტორიული და სამხედრო მოღვაწე შალვა ახალციხელი. მისი დაკვირვებით, ტიმოთესუბნის ეკლესია შალვა ახალციხელისა და მისი ფეოდალური სახლის განსასვენებელს წარმოადგენდა. გარდა ამისა, მან მოინახულა ქვაბისხევის ეკლესიის სამხრეთ ნაგებობაში გამოსახული ქალისა და მამაკაცის ფრესკული გამოსახულებები ამავე ფრესკული წარწერებით - „იაი“ და „შოთა“ და გამოთქვა ვარაუდი, რომ ფრესკულ წარწერაში მოხსენიებული შოთა ხომ არ შეიძლება ყოფილიყო XII საუკუნის ცნობილი ქართველი პოეტი შოთა რუსთაველი.

ასევე დიდი წვლილი მიუძღვით ქართველ ხელოვნებათმცოდნეებს (გიორგი ჩუბინაშვილი, ვახტანგ ბერიძე, რუსუდან მეფისაშვილი, რენე შმერლინგი, პარმენ ზაქარაია, გიორგი გაგოშიძე) ბორჯომის ხეობის წარწერების შესწავლისა და გამოცემის საქმეში.

ბორჯომის ხეობის წარწერები მოტანილია XX საუკუნის 50-80-იან წლებში გამოცემულ (ნოდარ შოშიაშვილი, გიორგი ხუჯაძე და სხვ.) ამ ხეობის მატერიალური კულტურული ძეგლები-სადმი მიძღვნილ გზამკვლევისა თუ სამეცნიერო (ვლადიმერ აბულაძე, ვაჟა კიკნაძე და სხვ.) სახის ნაშრომებში, რომლებიც მეტად ძვირფას ინფორმაციას შეიცავენ აღნიშნული ხეობის ამა თუ იმ წარწერის შესახებ.

თორის ხეობის წარწერების გამოცემისა და შესწავლის საქმეში ფასდაუდებელი ღვაწლი მიუძღვის დევი ბერძენიშვილს (1934-2008). მან თავისი ცალკეული პუბლიკაციებისა (ქვაჯვარა გუჯარეთის თონეთიდან) და მონოგრაფიების (ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან; გუჯარეთი) სახით ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში შემოიტანა ისეთი მნიშვნელოვანი წარწერები, როგორებიცაა: XIII-XIV სს. დიდი თონეთის ეკლესიის ქვაჯვარას წარწერა, X ს. თელოვანის ეკლესიის თეოდორეს სავედრებელი წარწერა და სხვ. და ისინი შეისწავლა ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი თვალსაზრისით.

ბორჯომის ხეობის წარწერების შესწავლაში თავისი წვლილი შეიტანა – ვალერი სილოგავამ (1945-2011). მისეულ წაკითხვას დაეყრდნო დევი ბერძენიშვილი გუჯარეთის ხეობაში მდე-

ბარე ტყემლოვანის მონასტრის სავედრებელი წარწერის გამოქვეყნებისას. სწორედ მისი სამეცნიერო ნაშრომის საშუალებით გახდა ცნობილი ქართული ისტორიოგრაფიისათვის თბილისის სახელმწიფო მუზეუმში დავანებული ახალდაბის ეკლესიის მოდელისა და მის კედლებზე სინგურით შესრულებული ასომთავრული წარწერის შესახებ, სადაც იხსენიება ერისთავთ-ერისთავი გამრეკელი, მისი თანამეცხედრე – დიოფალთ დიოფალი ვანენი და მისი ვაჟი. მეცნიერმა ეს წარწერა გამოაქვეყნა მაღალ აკადემიურ დონეზე, რომელსაც დართული აქვს აგრეთვე ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

როგორც ვხედავთ, ბორჯომის ხეობის წარწერების შესწავლას 200 წელზე დიდი ხნის ისტორია აქვს. ამ ხნის განმავლობაში მიმდინარეობდა ამ წარწერების შეკრების, შესწავლისა და გამოქვეყნების პროცესი. სწორედ ამ დროს გამოვლენილი და გამოცემულია 30-მდე ლაპიდარული თუ ფრესკული წარწერა. მათი ერთი ნაწილი დღეისათვის აღარ არსებობს და მხოლოდ ცალკეული სამეცნიერო პუბლიკაციების სახითაა შემონახული ცნობები მათ შესახებ, უმეტესი ნაწილი წარწერების დღესაც ადგილზე იხილვება, ხოლო ზოგიერთი მათგანი გადატანილია ადგილობრივ (ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი) და თბილისის მუზეუმებში (აკად. სიმონ ჯანაშიას სახელობის თბილისის სახელმწიფო მუზეუმი; შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმი).

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ იზრდება თორის ხეობის ეპიგრაფიკული ძეგლების ფონდი. 2008 წელს სოფელ ახალდაბის სამხრეთით მდებარე ფოთოლეთის ეკლესიაში წარმოებულ არქეოლოგიური გათხრების დროს ტაძრის ჩრდილო გარშემოსავლელში, უფრო კონკრეტულად, სამკვეთლოს დასავლეთით კედლის ძირში გამოვლენილ იქნა აკლდამა. აღნიშნული აკლდამის სახურავის ქვის ფილაზე (როგორც ჩანს, ფილას მეორადი გამოყენების ფუნქცია ჰქონდა შეთავსებული) შესრულებულია შერეული ასომთავრული, ნუსხური და მხედრული ნაკანრი წარწერები.

პირველად ქართულ ისტორიოგრაფიაში ნავიკითხეთ ფოთოლეთის ეკლესიის ნაკანრი წარწერები და ისინი შევისწავლეთ ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი თვალსაზრისით. წარწერებზე ჩატარებულმა პალეოგრაფიულმა კვლევამ საშუალება მოგვცა, დაბეჯითებით გვეთქვა, რომ თავდაპირველად ფოთოლეთის

ეკლესია აგებული იყო წმიდა გიორგის სახელზე. ამით საფუძველი გამოეცალა ჩვენამდე ქართულ სამეცნიერო წრეებში დამკვიდრებულ მოსაზრებას (დავით ხოშტარია) იმის შესახებ, რომ სწორედ ფოთოლეთის ეკლესია გახლდათ გრიგოლ ხანცთელის ერთ-ერთი მოწაფის, ქრისტეფორეს მიერ დაარსებული კვირიკე-წმინდა. ამის პარალელურად, ყურადღება გავამახვილეთ 2012 წელს ჩითახევის ეკლესიაში („მწვანე მონასტერი“) ადგილობრივი მოწესეების მიერ ნაპოვნ ანტიფიქსის წარწერაზე წმიდა გიორგის მოხსენიებით, რითაც კიდევ ერთხელ დოკუმენტურად დადასტურდა ამ ეკლესიის მფარველი წმინდანის სახელი. ეს მაშინ, როცა მეცნიერთა ერთი ნაწილი (რუსუდან მეფისაშვილი) კვირიკეწმინდის ტაძრად სწორედ ჩითახევის ეკლესიას მიიჩნევდა. ფოთოლეთის ეკლესიის ნაკანრი წარწერების, ჩითახევის ანტიფიქსის წარწერისა და XIV საუკუნის უცნობი მემატინის – ჟამთააღმწერლის თხზულებაში დაცული ცნობების ურთიერთშეჯერების საფუძველზე საბოლოოდ დოკუმენტურად მოვახდინეთ „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრებაში“ მოხსენიებული კვირიკეწმინდის ლოკალიზაცია და ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში მოხსენიებული მონასტერი გავაიგივეთ სოფელ ქვაბისხევის პირდაპირ მდებარე საკვირიკეს სახელით ცნობილ სამონასტრო კომპლექსთან. გარდა ამისა, გამოვაკვლიეთ XI საუკუნის ჩვენამდე უცნობი იოვანეს სავედრებელი ნაკანრი წარწერა გუჯართის ხეობაში მდებარე მაჭარწყლის ეკლესიიდან.

კორპუსული გამოცემის შესავალ ნაწილში წარმოდგენილია წარწერების შესწავლის ისტორია, რის შემდეგ მოცემულია წარწერები შემდგომი პრინციპით: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის თარიღი; გ) წარწერის რაობა; დ) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ე) წარწერის დაცულობის ხარისხი; ე) წარწერის გამოცემები (გამოცემული წარწერების შემთხვევაში წინა გამომცემელთა მიერ შესრულებული სამუშაოს დეტალური აღწერილობა ამა თუ იმ წარწერის გამოცემისას; წინა გამომცემელთა წარწერის ნაკითხვები სრული სახით); ვ) წარწერის დათარიღება წინა გამომცემებში; ზ) წარწერის დათარიღების საფუძველი; თ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; ი) წარწერის გადმონაწერი და ჩვენეული ნაკითხვა (წარწერის სწორი ნაკითხვის შემთხვევაში წინა გამომცემელთა ნაკითხვის გაზიარება); კ) წარწერის შავ-თეთრი ფოტო. წარწერების შავ-თეთრი ფოტოები და პალეოგრაფიული პირები წინამდებარე

კორპუსის პალეოგრაფიულ მნიშვნელობას ერთი-ორად ზრდის. წარწერების ნაწილი შესწავლილია ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი თვალსაზრისით, რაც კორპუსის სამეცნიერო ღირებულების მთავარ განმსაზღვრელ კომპონენტს წარმოადგენს. სწორედ წარწერის ტექსტების შემდეგ არის მოცემული მათი ნაწილის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი. კორპუსში გამოყენებული ბიბლიოგრაფია მოცემულია ანბანური თანმიმდევრობით. სულ ბოლოს, წიგნს დართული აქვს პირთა და გეოგრაფიულ სახელთა საძიებლები.

ტექსტები

ბორჯომის ხეობა. ჩითახევის („მწვანე მონასტრის“) წმიდა გიორგის ეკლესია

1.

[IX ს.]

ანტიფიქსის წარწერა წმიდა გიორგის მოხსენიებით (სურ.1)

2012 წელს მთავარი ტაძრის აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიაზე ჩატარებული განმედიტი სამუშაოების შედეგად ადგილობრივი მოწესეების მიერ გამოვლინდა ანტიფიქსის წარწერა წმიდა გიორგის მოხსენიებით. დღეისათვის ანტიფიქსის წარწერა ჩითახევის ეკლესიაში ინახება.

ანტიფიქსის ქვა (ზომა: 12 X 12 სმ.) სამკუთხედი ფორმისაა, რომლის ცენტრალურ ნაწილში გამოსახულია ჯვარი (ზომა: 8 X 5 სმ.). ჯვარი თავის მხრივ კვარცხლბეკზეა შემდგარი; ჯვრის მკლავის დაბოლოებები ოთხივე მხარეს სამკუთხედი ფორმით არის შიგნით ჩაჭრილი; წარწერა შესრულებულია მუქ ყავისფერ ქვაზე; ანტიფიქსის ქვა მის ქვედა ნაწილში ორივე მხარეს ხის წიწვების მსგავსი დეკორით არის გაფორმებული; ჯვრის ზედა მარჯვენა მხარეს გამოსახულია ოთხკუთხა ფორმის ფიგურა, რომელსაც ორივე მხრიდან კვეთს სწორი ხაზი; აღნიშნული ჯვრის ქვედა ორივე მხარესა და ზედა მარცხენა მხარეს გამოქანდაკებულია ძველი ქართული წარწერა; ასომთავრული, რელიეფური; 3 სტრიქონი; წარწერა შესრულებულია ე.წ. „სარკისებური“ ანუ შებრუნებული მოხაზულობით; წარწერის ფართობი: 5,7 X 4,4 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: P (I სტრიქონის I გრაფემა) — 4,5 X 1 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: I (III სტრიქონის II გრაფემა) — 0,5 X 1 სმ.; წარწერას განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებულია. წარწერის მესამე გრაფემის „ L “-ს ზედა ნაწილი გაზიდულია მარჯვნივ. სწორედ ეს გაზიდული ხაზი ამოტეხილია, თუმცა ამ ხაზის ბოლო ნაწილი

შემორჩენილია, რაც გვეხმარება იმის წარმოსადგენად თუ როგორი იყო თავდაპირველად ასო-ნიშანი „L“.

გამოცემები:

1. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 162-184.⁵

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

IX ს. (თამაზ გოგოლაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა მოთავსებულია ოთხხაზოვან ბადეში. წარწერის პირველი გრაფემის „ნილი“ ორივე, ზედა და ქვედა მუცელი შეკრულია. წარწერის მეორე გრაფემა „იოტა“ კრავს მუცელს და არ აქვს ზედა ხაზი. ასეთივე „იოტა“ გვხვდება IX-X საუკუნეების მსიხგუას ანტიფიქსის წარწერაში. მესამე გრაფემას „განი“ ზედა ნაწილი გაზიდული აქვს. როგორც ცნობილია, ასო „განი“ V-VIII საუკუნეების ქართულ ეპიგრაფიკაში იწერებოდა დამატებითი განივი ხაზის გარეშე. IX საუკუნიდან მათ უჩნდებათ ასეთი დამატებითი ხაზები. აღნიშნული გრაფემის ქუსლი დაკუთხული არ არის და ოდნავ მომრგვალებულია. იგივე შეიძლება ითქვას მეოთხე გრაფემასთან „ინი“ დაკავშირებითაც, რომლის ქვედა ხაზი მომრგვალებისაკენ არის მიდრეკილი. აღნიშნული პალეოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე, ჩითახევის ეკლესიის ანტიფიქსის წარწერა ზოგადი ქრონოლოგიური მონაკვეთით — IX საუკუნით უნდა დათარიღდეს.

⁵ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის პოვნის ისტორია; ბ) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის შავ-თეთრი ფოტო; ე) წარწერის ნაკითხვა; ვ) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ზ) წარწერის დათარიღება; და თ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

1. ზ
2. ა
3. ლ

„წ/მ(იდა)ჲ | გ(იორგ)ი“.⁶

ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი

2.

[IX ს.]

სავედრებელი წარწერა მიქაელისა

დღეისათვის წარწერებიანი ქვა და მასზედ ამოკანრული ასომთავრული წარწერები დაკარგულად არის მიჩნეული. XX საუკუნის 20-იან წლებამდე წარწერიანი ქვა ბორჯომის პარკში იყო გამოფენილი. სამწუხაროდ, მისი წარმომავლობის შესახებ არანაირ ინფორმაციამ ჩვენამდე არ მოაღწია. XX საუკუნის 20-იან წლებში წარწერიანი ქვა ბორჯომში მომხდარი წყალდიდობის მსხვერპლი შეიქმნა და დაიკარგა. საბედნიეროდ შემოგვრჩა წარწერიანი ქვის ფოტონეგატივი და ფოტოსურათი. სწორედ ფოტოსურათის საშუალებით წარმოვადგენთ წინამდებარე ქვაზე ამოკანრულ ორ სავედრებელ წარწერას.

ფოტოსურათის მიხედვით, ტიმპანის ქვაზე გამოსახულია მჯდომარე ქრისტე, რომელსაც ტიმპანის მთელი სივრცე უკავია. მის ორივე მხარეს მავედრებელ პოზაში არიან ორი საერო ტანსაცმელში გამოწყობილი პირი. ტიმპანის ზემო ნაწილში სი-

⁶ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:
1. თამაზ გოგოლაძე: „წ/მ(იდა)ჲ გ(იორგ)ი“.

მეტრიულად გამოსახულია ორი მფრინავი ანგელოზის პატარა ფიგურა. რელიეფი მჭიდროდ ავსებს ტიმპანის ზედაპირს, თავისუფალი ადგილები დათმობილი აქვს მოკლე შინაარსის წარწერებს. მარცხნივ მდგომ მავედრებელ პოზაში მყოფ საერო პირს წვერი აშკარად ეტყობა, მარცხენას კი წვერის მანიშნებელი ვერტიკალური ხაზები არ უჩანს.

მარცხენა ფიგურის თავზე ამოკანრულია ძველი ქართული წარწერა; ასომთავრული შერეული ნუსხურით; 2 სტრიქონი; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი; ფოტოსურათის მიხედვით, წარმოვადგენთ წარწერის გადმონაწერს ასომთავრული და ნუსხური შრიფტით.

დაზიანება: როგორც სურათიდან ჩანს, წარწერა XX საუკუნის 20-იან წლებამდე დაზიანებული არ იყო. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხებოდა.

გამოცემები:

1. ნათელა ალადაშვილი, 1977, 69.⁷
2. დევი ბერძენიშვილი, 1987, 55.⁸
3. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 114.⁹

⁷ ნათელა ალადაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) რელიეფის აღწერა; და ბ) რელიეფის შავ-თეთრი ფოტო.

⁸ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) ტიმპანის ქვის დეტალური აღწერილობა ნათელა ალადაშვილის ნაშრომზე დაყრდნობით; ბ) ტიმპანისა და, შესაბამისად, წარწერის თარიღი; გ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; დ) წარწერის გადმონაწერი მხედრული შრიფტით; ე) წარწერის წაკითხვა; ვ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და ზ) წარწერის შავ-თეთრი ფოტო.

⁹ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს დევი ბერძენიშვილის წაკითხვას); და დ) წარწერის თარიღი.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

IX ს. (ნათელა ალადაშვილი; დევი ბერძენიშვილი; თამაზ გოგოლაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წინამდებარე კორპუსში ვიზიარებთ ნათელა ალადაშვილის მიერ შემოთავაზებულ ტიმპანის ქვის თარიღს – IX საუკუნეს, რომლის თანადროულიც უნდა იყოს მასზედ ამოკანრული წარწერები. აქედან გამომდინარე, მიქაელის სავედრებელ წარწერას IX საუკუნით ვათარიღებთ.

1. ქ~ႂ
2. ყ~ႂ ႂ~ქ~ႂ

„ქ(რისტ)ე, / შე(ი)ნ(ყალე) მ(ი)ქ(ა)ელ“.¹⁰

¹⁰ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. დევი ბერძენიშვილი: „ქრისტე შეინყალე მიქელ“.
2. თამაზ გოგოლაძე: „ქრისტე შეინყალე მიქელ“.

3.

[IX ს.]

სავედრებელი წარწერა ჯაფარისა

მარჯვენა ფიგურის თავზე ამოკანრულია ძველი ქართული წარწერა; ასომთავრული; 2 სტრიქონი; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი; ფოტოსურათის მიხედვით, მოვიტანთ წარწერის გადმონაწერს ასომთავრული შრიფტით.

დაზიანება: როგორც სურათიდან ჩანს, წარწერა XX საუკუნის 20-იან წლებამდე დაზიანებული არ იყო. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხებოდა.

გამოცემები:

1. ნათელა ალადაშვილი, 1977, 69.¹¹
2. დევი ბერძენიშვილი, 1987, 55.¹²
3. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 114.¹³

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

IX ს. (ნათელა ალადაშვილი; დევი ბერძენიშვილი; თამაზ გოგოლაძე).

¹¹ ნათელა ალადაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) რელიეფის აღწერა; და ბ) რელიეფის შავ-თეთრი ფოტო.

¹² დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) ტიმპანის ქვის აღწერილობა ნათელა ალადაშვილის ნაშრომზე დაყრდნობით; ბ) ტიმპანისა და, შესაბამისად, წარწერის თარიღი; გ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; დ) წარწერის გადმონაწერი მხედრული შრიფტით; ე) წარწერის წაკითხვა; ვ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და ზ) წარწერის შავ-თეთრი ფოტო.

¹³ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს დევი ბერძენიშვილის წაკითხვას); და დ) წარწერის თარიღი.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წინამდებარე კორპუსში ვიზიარებთ ნათელა ალადაშვილის მიერ შემოთავაზებულ ტიმპანის ქვის თარიღს – IX საუკუნეს, რომლის თანადროულიც უნდა იყოს მასზედ ამოკანრული წარწერები. აქედან გამომდინარე, ჯაფარის სავედრებელ წარწერას IX საუკუნით ვათარიღებთ.

1. ქ~
2. ყ~ქ X~ძ~

„ქ(რისტ)ე, / შე(ი)ნ(ყალე) ჯ(ა)ფ(ა)რ“.¹⁴

გუჯარეთის ხეობა. თოთხამის ციხის ეკლესია

4.

[IX-X სს.]

წარწერის ფრაგმენტი

დღეისათვის წარწერა ტაძრის ინტერიერში აღარ იხილვება. დევი ბერძენიშვილს იგი შეუმჩნევია აღმოსავლეთ ფასადზე, საკურთხეველში ამოკვეთილი სამი გრაფემა — „დღმ“ დაქარაგმებით. წარწერის ქრონოლოგიას პალეოგრაფიული ნიშნებისა და ასომთავრულთან ერთად ნუსხური „ლ“ ხმარების საფუძველზე IX-X საუკუნეებით განსაზღვრავს.

¹⁴ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. დევი ბერძენიშვილი: „ქრისტე შეინყალე ჯაფარ“.
2. თამაზ გოგოლაძე: „ქრისტე შეინყალე ჯაფარ“.

გამოცემები:

1. დევი ბერძენიშვილი, 1987, 12.¹⁵

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

IX-X სს. (დევი ბერძენიშვილი).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერის დათარიღებისას ვიზირებთ დევი ბერძენიშვილისეულ დათარიღებას და, მის მსგავსად, წარწერის თარიღს IX-X საუკუნეებით განვსაზღვრავთ.

1. ოქ
„დღმ“.¹⁶

გუჯარეთის ხეობა. „წითელი ეკლესია“

5.

[X-XI სს.]

სავედრებელი წარწერა ეკლესიის ქტიტორის მახარებლისა (სურ. 2)

წარწერა ამოკვეთილია ტაძრის ჩრდილოეთ კედელზე, კარნიზის ქვემოთ მდებარე ქვაზე, მიწის დონიდან 656 სმ-ის სიმაღლეზე; წარწერიანი ქვის ზომებია: 62,5 X 60 სმ.; წარწერის ფართობი: 22 X 56 სმ.; 3 სტრიქონი; ასომთავრული; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: 7 (II სტრიქონის II გრაფემა) — 6,2 X 2,9 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: 1 (III სტრიქონის VII გრაფემა) — 2,5 X 1,9 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნე-

¹⁵ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; და გ) წარწერის დათარიღება.

¹⁶ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. დევი ბერძენიშვილი: „დღმ“.

ბი არ ახლავს; წარწერაში ქარაგმად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერიანი ქვა კლიმატური პირობების გამო გადაცვეთილია და წარწერის გრაფემათა ნაწილი ცუდად განირჩევა. მიუხედავად ამისა, წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. სერგი მაკალათია, 1957, 15.¹⁷
2. სარგის კაკაბაძე, 1966, 66.¹⁸
3. გიორგი ზედგინიძე, 1977, 181.¹⁹
4. დევი ბერძენიშვილი, 1985, 45.²⁰
5. დევი ბერძენიშვილი, 1987, 9.²¹

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. XII-XIII სს. (სერგი მაკალათია).
2. თარიღი მოცემული არ აქვს (სარგის კაკაბაძე; გიორგი ზედგინიძე).
3. XI-XII სს. (დევი ბერძენიშვილი 1985).
4. X-XI სს. (დევი ბერძენიშვილი 1987).

¹⁷ სერგი მაკალათიას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის წაკითხვა; გ) წარწერის დათარიღება; და დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

¹⁸ სარგის კაკაბაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; და გ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს სერგი მაკალათიას წაკითხვას).

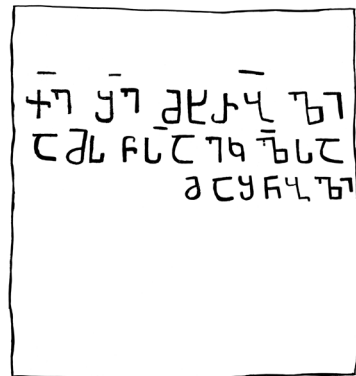
¹⁹ გიორგი ზედგინიძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის წაკითხვა; და ბ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

²⁰ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის თარიღი; და გ) წარწერის წაკითხვა.

²¹ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის წაკითხვა; გ) წარწერის დათარიღება; და დ) წარწერის შავ-თეთრი ფოტო.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: სერგი მაკალათია წარწერის ტექსტში კითხულობს რა სიტყვა მხარგრძელს, ასევე ითვალისწინებს ქართულ წერილობით ძეგლებში ამ ფეოდალური საგვარეულოს მოხსენიებას XII-XIII საუკუნეებში, წინამდებარე წარწერასაც XII-XIII საუკუნეებით ათარიღებს. დევი ბერძენიშვილმა თავდაპირველად ეკლესია XI-XII საუკუნეების ხუროთმოძღვრულ ძეგლად მიიჩნია და ამავე ქრონოლოგიით განსაზღვრა ტაძრის წარწერაც. თუმცა, ოდნავ მოგვიანებით, მეცნიერი წარწერის ქრონოლოგიას პალეოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, X-XI საუკუნეებით განსაზღვრავს. წინამდებარე კორპუსში ვიზიარებთ დევი ბერძენიშვილის მიერ წარწერის ბოლოს შემოთავაზებულ თარიღს – X-XI საუკუნეებს და, შესაბამისად, წარწერას X-XI საუკუნეებით ვათარიღებთ.

1. ქ̄ Ҳ Ҳ Ҷ Ҷ Ҷ Ҷ Ҷ Ҷ
2. Ҷ Ҷ Ҷ Ҷ Ҷ Ҷ Ҷ Ҷ Ҷ
3. Ҷ Ҷ Ҷ Ҷ Ҷ

„ქ(რისტე), შეინყაღე მ(ა)ხ(ა)რ(ე)ბ(ე)ლი / ამჟის წ(მიღი)სა ეკლ(ესიი)სა / მაშქენქებქელი“.²²

²² წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:
 1. სერგი მაკალათია: „ქრისტე, შეინყაღე მხარგრძელი ამის ც̄ ხაენჯსა მაშენებელი“.
 2. სარგის კაკაბაძე: „ქრისტე შეინყაღე მხარგრძელი, ამ (ეკლესიის) მაშენებელი“.
 3. გიორგი ზედგინიძე: „ქრისტე შეინყაღე მახარებელი, ამის წმინდისა ეკლესიისა მაშენებელი“.
 4. დევი ბერძენიშვილი: „ქრისტე, შეინყაღე მახარობელი ამის წმიდისა ეკლესიისა მაშენებელი“.
 5. დევი ბერძენიშვილი: „ქრისტე, შეინყაღე მახარობელი ამის წმიდისა

6.

[X-XI სს.]

წარწერა დავით გალატოზისა (?) (სურ. 3)

წარწერა ამოკვეთილია ტაძრის სამხრეთი შესასვლელი კარის მარცხნივ, მიწის დონიდან 195 სმ-ის სიმაღლეზე; წარწერიანი ქვის ზომებია: 33 X 20 სმ.; წარწერის ფართობი: 12,5 X 15 სმ.; 2 სტრიქონი; ასომთავრული შერეული ნუსხურით; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: უ (I სტრიქონის II გრაფემა) — 5,5 X 3,5 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: ო (II სტრიქონის II გრაფემა) — 3 X 1,5 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერაში ქარაგმად გამოყენებულია განივი სწორი ხაზი.

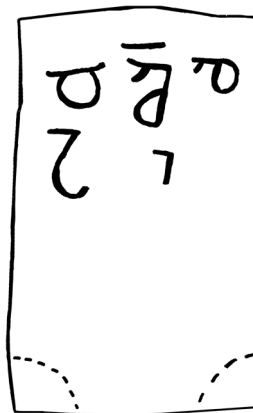
დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერაში ნუსხური ასოების შერევა გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ მისი ქრონოლოგია X-XI საუკუნეებით განვსაზღვროთ.

1. უ[~]უ[~]ო
2. ხ[~]ო

„დ(ავით) გ(ა)ლ(ატო)/ზი (?)“.

გუჯარეთის ხეობა. მაჭარწყლის ეკლესია

7.

[X-XI სს.]

სავედრებელი წარწერა ნიკოლოზისა (სურ. 4)

წარწერა ამოკვეთილია ტაძრის სამხრეთი შესასვლელის არქიტრავის ქვაზე, მიწის დონიდან 150 სმ-ის სიმაღლეზე; წარწერიანი ქვის ზომებია: 55 X 93 სმ.; წარწერის ფართობი: 6 X 21,5 სმ.; 1 სტრიქონი; ასომთავრული; წარწერის ტექსტის ყველაზე დიდი გრაფემა: ნ (I სტრიქონის III გრაფემა) — 4,2 X 2,2 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: Ⴀ (I სტრიქონის IV გრაფემა) — 3,8 X 1,3 სმ.; წარწერაში ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები გამოყენებული არ არის.

დაზიანება: წარწერიანი ქვა გადარეცხილია, რის გამოც წარწერის გრაფემები ცუდად განირჩევა. ასევე წარწერა ფრაგმენტულად არის შემორჩენილი. კერძოდ, წარწერის ბოლო ნაწილი აღარ იკითხება.

გამოცემები:

1. სერგი მაკალათია, 1957, 18.²³
2. დევი ბერძენიშვილი, 1985, 46.²⁴
3. დევი ბერძენიშვილი, 1987, 28.²⁵
4. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 98.²⁶

²³ სერგი მაკალათიას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; და ბ) წარწერის ნაკითხვა.

²⁴ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ნაკითხვა; და გ) წარწერის დათარიღება.

²⁵ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის გადმონაწერი მხედრული შრიფტით; გ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და დ) წარწერის დაცულობის ხარისხი.

²⁶ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; და ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს დევი ბერძენიშვილის ნაკითხვას).

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. თარიღი მოცემული არ აქვს (სერგი მაკალათია, დევი ბერძენიშვილი 1985, თამაზ გოგოლაძე).
2. XI-XII სს (დევი ბერძენიშვილი 1987).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა პალეოგრაფიული თავისებურებების მიხედვით X-XI საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს.

ქ 1 ნ 7 ხ 7 ხ 7

1. ქ 1 ნ 7 ხ 7 ხ [...]

„ქრისტე, ნიკოლოზ [...]“²⁷

8.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა იოვანესი (სურ. 5)

სოფელ მაჭარწყლის განაპირას შემადღებულ ფერდობზე დარბაზული ტიპის ეკლესია მდებარეობს, რომლის ინტერიერში დასავლეთ კედელში ჩადგმულ მომწვანო ქვაზე ამოკანრულია ნუსხური წარწერა, მინის დონიდან 195 სმ-ის სიმაღლეზე; 1 სტრიქონი; წარწერიანი ქვის ზომებია: 43 X 88 სმ.; წარწერის ფართობი: 10 X 63,5 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი

²⁷ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. სერგი მაკალათია: „ქ ე ნიკოლოზ“.
2. დევი ბერძენიშვილი: „ქრისტე, ნიკოლოზ...“.
3. დევი ბერძენიშვილი: „ნიკოლოზ“.
4. თამაზ გოგოლაძე: „ნიკოლოზ“.

გრაფემა: ♀ (I სტრიქონის I გრაფემა) — 7 X 2 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: x (I სტრიქონის VII გრაფემა) — 1 X 0,4 სმ.; წარწერას განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ტექსტის შუა ნაწილში გამოსახულია ე. წ. დავითის ექვსქიმიანი ვარსკვლავი, რომელიც შემოქმედის ანუ ქრისტეს სიმბოლოა. სწორედ ექვსქიმიან ვარსკვლავშია ამოკანრული წარწერის რამოდენიმე გრაფემა.

დაზიანება: წარწერა კლიმატური პირობების გამო გადარეცხილია, რის გამოც მთელი რიგი გრაფემები ცუდად განიჩნევა. მიუხედავად ამისა, წარწერა თავიდან ბოლომდე სრულად იკითხება.

გამოცემები:

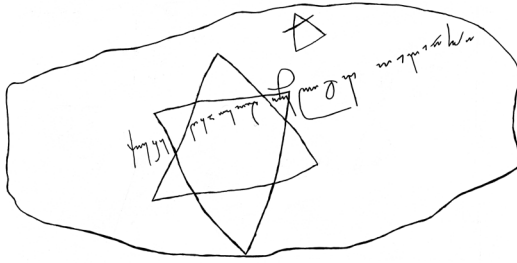
1. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 99.²⁸

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

XI ს. (თამაზ გოგოლაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია მდივან-მწიგნობრული ნუსხურით, რაც ძირითადად XI საუკუნის წარწერებისათვისაა დამახასიათებელი.

²⁸ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ტექსტი მხედრული შრიფტით; გ) წარწერის დათარიღება; და დ) წარწერის ფერადი ფოტო.

1. ქუ ყუყუყუყუ ყუყუყუ ყუყუყუ ყუყუყუ

„ქრისტე, შეიწყალე იოვანე ცოდვილი, უღირსი“.²⁹

გუჯარეთის ხეობა. ტყემლოვანის ეკლესია

9.

[X-XI სს.]

კვირიკეს სავედრებელი წარწერა (სურ. 6)

წარწერა ამოკვეთილია ტაძრის სამხრეთი შესასვლელის არქიტრავის ქვაზე, მიწის დონიდან 410 სმ-ის სიმაღლეზე; წარწერის ზომებია: 45 X 97 სმ.; წარწერის ფართობი: 7 X 45 სმ.; 1 სტრიქონი; მდივან-მწიგნობრული მხედრული; წარწერის ტექსტის ყველაზე დიდი გრაფემა: ნ (I სტრიქონის VII გრაფემა) — 4,5 X 6 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ი (I სტრიქონის VI გრაფემა) — 0,3 X 1,7 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერაში ქარაგმად გამოყენებულია სწორი განივი და მარცხნიდან მარჯვნივ ზევით ანეული სწორი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

²⁹ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. თამაზ გოგოლაძე: „ქრისტე შეიწყალე იოვანე ცოდვილი...“.

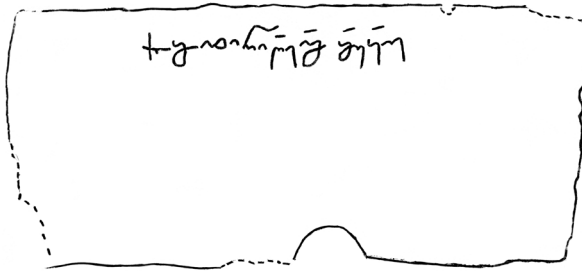
გამოცემები:

1. ვალერი სილოგავა, 1987, 24.³⁰
2. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 95.³¹

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. X-XI სს. (ვალერი სილოგავა).
2. წარწერის თარიღი მოცემული არ აქვს (თამაზ გოგოლაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერის დათარიღებისას ვიზიარებთ ვალერი სილოგავასეულ დათარიღებას და, მის მსგავსად, წარწერის თარიღს X-XI საუკუნეებით განვსაზღვრავთ.

1. ქო(?) ყოლინი(?) წე იგო (?) შე ე კე

„ქ. უ(ფალო)(?) ყო(ვე)ლ<ი>ნი (?) წ(ინაშე) ჭენსაჲ (ა)იგო (?), შ(ეინყალ)ე კ(ვრიკ)ე“.³²

³⁰ ვალერი სილოგავას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; გ) წარწერის დათარიღება; დ) წარწერის წაკითხვა; და ე) წარწერის შავ-თეთრი ფოტო.

³¹ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის გადმონაწერი; დ) წარწერის წაკითხვა (იმეორებს ვალერი სილოგავას წაკითხვას); და ე) წარწერის დათარიღება (იზიარებს ვალერი სილოგავას დათარიღებას).

³² წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

10.

[X-XI სს.]

წარწერის ფრაგმენტი

დღეისათვის წარწერა ტაძრის ინტერიერში აღარ იხილვება. დევი ბერძენიშვილს შეუმჩნევია აღმოსავლეთ ფასადის თავსართები, რომელიც მის დროს ძირში იყო ჩამოვარდნილი. ერთ-ერთ თავსართის გამოსახულების მარცხნივ მეცნიერმა შეამჩნია ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი. წარწერის გამოცემისას დევი ბერძენიშვილის ინფორმაციაზე დაყრდნობით მის გადმონაწერს ასომთავრული შრიფტით წარმოვადგენთ, ხოლო ისტორიკოსის ნაკითხვებიდან პირველ ნაკითხვას - „ეკ(ლესია) მმინდაი“ ვანიჭებთ უპირატესობას.

გამოცემები:

1. დევი ბერძენიშვილი, 1987, 26.³³
2. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 96.³⁴

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. X-XI სს. (დევი ბერძენიშვილი).
2. წარწერის თარიღი მოცემული არ აქვს (თამაზ გოგოლაძე).

1. ვალერი სილოგავა: „ქო შლინი კ ~ ე გ ~ ი შ ~ ე წ ~ ე; ქ(უფალო), შ(ვი)ლინი! კ(კრიკ)ე, გ(იორგ)ი, შე(ი)ნ(ყალ)ე“.

2. თამაზ გოგოლაძე: „ქ(უფალო), შ(ვი)ლინი! კ(კრიკ)ე, გ(იორგ)ი, შე(ი)ნ(ყალ)ე“.

³³ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის გადმონაწერი მხედრული შრიფტით; დ) წარწერის ნაკითხვები; და ე) წარწერის დათარიღება.

³⁴ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის გადმონაწერი; და დ) ტექსტის ნაკითხვა (იმეორებს დევი ბერძენიშვილის ნაკითხვას).

1. უხ...ქუთხა

„ეკ[ლესია]... წმიდაა“.³⁵

ბორჯომის ხეობა, საჯირე, „საყდრივასის“ ეკლესია

11.

[X-XI სს.]

სავედრებელი წარწერა შაშიასი (სურ. 7)

წარწერა ამოკვეთილია მუქ ნაცრისფერ ლავგანდარის ქვაზე, რომელიც ეკლესიის ეზოში აგდია; წარწერიანი ქვის ზომებია: 20 X 86,5 სმ.; წარწერის ფართობი: 7 X 46,5 სმ.; 1 სტრიქონი; ასომ-თავრული შერეული ნუსხურით; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: 5 (I სტრიქონის III გრაფემა) — 5,5 X 4 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: 7 (I სტრიქონის VII გრაფემა) — 3,5 X 6,2 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმად ნახმარია დიდი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერიანი ქვა დაზიანებულია. მოტეხილია მისი დასაწყისი მარცხენა ქვედა კიდე და შუა ნაწილი. თუმცა წარწერა თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. დევი ბერძენიშვილი, 1985, 43; 47.³⁶
2. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 76.³⁷

³⁵ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. დევი ბერძენიშვილი: „უკ... წმიდაა; „ეკ (ლესია) წმინდაა“/„(ეკატერინე) წმინდაა“.

2. თამაზ გოგოლაძე: „უკ... წმიდაა; „ეკ (ლესია) წმინდაა“/„(ეკატერინე) წმინდაა“.

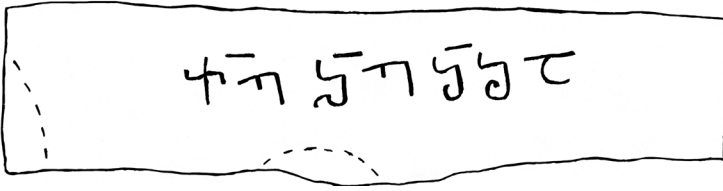
³⁶ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის ტექსტი მხედრული შრიფტით; დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და ე) წარწერის დათარიღება.

³⁷ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარ-

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. XII-XIII სს. (დევი ბერძენიშვილი).
2. წარწერის თარიღი მოცემული არ აქვს (თამაზ გოგოლაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერაში ნუსხური ასოების შერევის საფუძველზე, წარწერის ქრონოლოგიას X-XI საუკუნეებით განვსაზღვრავთ.

1. ქრ სრ სრ

„ქ(რისტ)ე, შ(ეინყალ)ე შ(ა)შ(ი)ა“.³⁸

12.

[X-XI სს.]

სავედრებელი წარწერა შპ (?) (სურ. 8)

წარწერა ამოკვეთილია მუქ ნაცრისფერ ლავგანდარის ქვაზე, რომელიც ეკლესიის ეზოში აგდია; წარწერიანი ქვის ზომებია: 18 X 92,5 სმ.; წარწერის ფართობი: 12 X 61,5 სმ.; 1 სტრიქონი; ნუსხური შერეული ასომთავრულით; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: 7 (I სტრიქონის II გრაფემა) — 8,5 X 11,5 სმ.; ყველაზე პატარა

წერის ადგილმდებარეობა; და ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს დევი ბერძენიშვილის ნაკითხვას).

³⁸ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. დევი ბერძენიშვილი: „ქრისტე შეინყალე შშ“ „შაშია“.
2. თამაზ გოგოლაძე: „ქრისტე შეინყალე შშ“ „შაშია“.

გრაფემის ზომა: † (I სტრიქონის I გრაფემა) — 7 X 5 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმად ნახმარია მორკალული ფორმის განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერიანი ქვა დაზიანებულია. მოტეხილია მისი ბოლო მარჯვენა ზედა კიდე. თუმცა წარწერა თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. დევი ბერძენიშვილი, 1985, 43.³⁹
2. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 76.⁴⁰

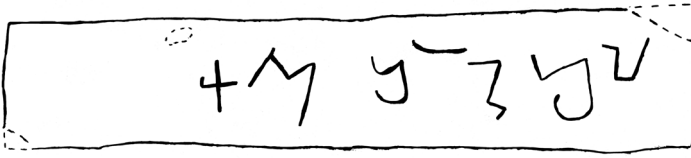
წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

წარწერის თარიღი მოცემული არ აქვს (დევი ბერძენიშვილი, თამაზ გოგოლაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერაში ნუსხური ასოების შერევის საფუძველზე, წარწერის ქრონოლოგიას X-XI საუკუნეებით განვსაზღვრავთ.

³⁹ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; და გ) წარწერის ტექსტი მხედრული შრიფტით.

⁴⁰ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; და ბ) წარწერის წაკითხვა (იმეორებს დევი ბერძენიშვილის წაკითხვას).

1. ჩუ ყუკუ

„ქრისტე, შეინყალე შუ (!)“.⁴¹

ბორჯომის ხეობა. ფოთოლეთის წმიდა
გიორგის ეკლესია

13.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა ნიკოლოზისა (სურ. 9)

2008 წელს ფოთოლეთის ეკლესიის ტაძარში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად (ექსპედიციის ხელმძღვანელი - რევაზ ხვისტიანი) ნაცრისფერი ქვის ფილა (სურ. 10) (101 X 178,5 სმ.) აღმოჩნდა, რომელზედაც შესრულებულია 7 ნაკანრი წარწერა ასომთავრული, მხედრული და ნუსხური დამწერლობით. ამჟამად წარწერიანი ქვა ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ინახება.

ქვის ზედა მარცხენა მხარეს ამოკანრულია ნიკოლოზის სავედრებელი წარწერა; მდივან-მნიგნობრული მხედრული შერეული ნუსხურით; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 11,7 X 27,5 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: კ (I სტრიქონის VII გრაფემა) — 11,7 X 2,5 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ნ (I სტრიქონის V გრაფემა) — 2 X 0,5 სმ.; წარწერას განკვეთი-

⁴¹ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. დევი ბერძენიშვილი: „ქრისტე შეინყალე შუ“.

2. თამაზ გოგოლაძე: „ქრისტე შეინყალე შუ“.

ლობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერიანი ქვა დაზიანებულია. წარწერის ბოლო გრაფემა „ზ“ ქვის დაზიანებულ ნაწილშია მოთავსებული და ფრაგმენტულად იკითხება.

გამოცემები:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2014, 136-137.⁴²
2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2016-2017, 254.⁴³

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

XI ს. (თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე; თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა გარდამავალი მხედრული დამწერლობითაა შესრულებული. ამის გათვალისწინებით, წარწერის ქრონოლოგიას XI საუკუნით განვსაზღვრავთ.

⁴² ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

⁴³ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

1. ჭეყე ნიკოლზ

„ქ(რისტე) შვეინყალე ნიკოლ(ო)ზ“⁴⁴

14.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა მნათესი (სურ. 11)

ქვის შუა ნაწილში ამოკანრულია მნათეს სავედრებელი წარწერა; სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური შერეული ასომთავრული ასო-ნიშნებით; 2 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 8 X 98,3 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: 4 (I სტრიქონის XIV გრაფემა) — 4,7 X 2 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: 7 (I სტრიქონის XX გრაფემა) — 1,1 X 1 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერიანი ქვა დაზიანებულია. წარწერის პირველი გრაფემა „ი“ ქვის დაზიანებულ ნაწილშია მოთავსებული და ფრაგმენტულად იკითხება. ასევე ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი I სტრიქონის XVIII გრაფემა „ტ“.

⁴⁴ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: *„ქ(რისტე) შვეინყალე ნიკოლოზ“*.

2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: *„ქ(რისტე) შვეინყალე ნიკოლოზ“*.

გამოცემები:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2014, 142-144.⁴⁵
2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2016-2017, 256-257.⁴⁶

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

XI ს. (თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე; თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხურით, რომელშიც შერეულია ასომთავრული გრაფემები. აქედან გამომდინარე, წარწერის ქრონოლოგიას XI საუკუნით განვსაზღვრავთ.

⁴⁵ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

⁴⁶ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

Handwritten text in Georgian script, possibly a signature or a note, located at the top of the page.

1. ნიშნის წყაყაძნის კაბრეცხი ძინი:
2. ქოი ცხაძი, ტხი,

„ღ(მერ)თმ(ა)ნ ნუ შეუდნეს ცოდვანი მნჯათესა, | რქომელ ცხოარ არს“⁴⁷

15.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა შალვასი (სურ. 12)

ნიკოლოზის სავედრებელი წარწერის გასწვრივ ამოკან-რულია შალვას სავედრებელი წარწერა; სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური მხედრული ასოების შერევით; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 5,1 X 76,4 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ჟ (I სტრიქონის I გრაფემა) — 5 X 1 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ო (I სტრიქონის XXIX გრაფემა) — 0,3 X 0,3 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი; წარწერაში ბგერა „უ“ გადმოცემულია ასო „ო“-ს მეშვეობით.

დაზიანება: წარწერიანი ქვა დაზიანებულია. თუმცა წარწერა თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

⁴⁷ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: „ღ(მერ)თმ(ა)ნ ნუ შეუდნეს ცოდვანი მნჯათესა, | რქომელ ცხოარ არს“.
2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: „ღ(მერ)თმ(ა)ნ ნუ შეუდნეს ცოდვანი მნჯათესა, | რქომელ ცხოარ არს“.

გამოცემები:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2014, 137-140.⁴⁸
2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2016-2017, 254-255.⁴⁹

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

XI ს. (თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე; თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხურითა და გარდამავალი მხედრული დამწერლობით. აქედან გამომდინარე, წარწერის ქრონოლოგიას XI საუკუნით განესაზღვრავთ.

† ოქტობრის 15-ს დასრულდა წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში

1. ოქტობრის 15-ს დასრულდა წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში

„ქ. უფალო, შ(ეინყალ)ე საწყალობელქი სული შაღვასი, ლოცვა ყავთ ღ(მრ)თისათუ(ი)ს ღ(მრ)თ(ი)სა მოყქუარენო“.⁵⁰

⁴⁸ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

⁴⁹ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

⁵⁰ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

16.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა იოვანესი

ნიკოლოზის სავედრებელი წარწერის ქვემოთ ამოკანრულია იოვანეს სავედრებელი წარწერა; სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 9,5 X 12 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ♀ (I სტრიქონის I გრაფემა) — 9,5 X 0,8 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: 7 (I სტრიქონის V გრაფემა) — 0,3 X 0,4 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებულია. წარწერის მეორე და მესამე გრაფემები ფრაგმენტულად იკითხება.

გამოცემები:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2014, 140-142.⁵¹
2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2016-2017, 256.⁵²

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: „ქ. უფალო, შ(ეინყალ)ე სანყალობელ(ი) სული შალვასი, ლოცვა ყავთ ღ(მრ)თისათ-უ(ი)ს ღ(მრ)თისა მოყ(უ)არენო“.

2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: „ქ. უფალო, შ(ეინყალ)ე სანყალობელ(ი) სული შალვასი, ლოცვა ყავთ ღ(მრ)თისათუ(ი)ს, ღ(მრ)თისა მოყ(უ)არენო“.

⁵¹ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის ნაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

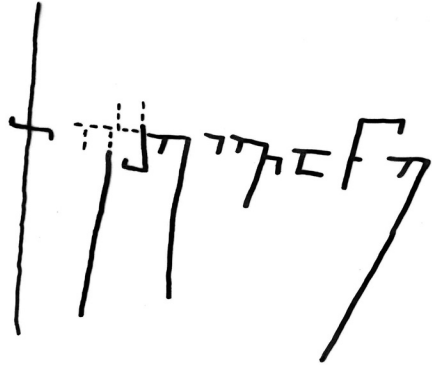
⁵² ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის ნაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

XI ს. (თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე; თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური დამწერლობით. აქედან გამომდინარე, წარწერის ქრონოლოგიას XI საუკუნით განვსაზღვრავთ.

1. ჟ'უ' 'ყ'უ პლანქი

„ქ(რისტ)ე შჭეინყალქე იქოქვანე“.⁵³

17.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა შარიაქასი (სურ. 13)

შარიაქას სავედრებელი წარწერა ამოკანრულია მნათეს სავედრებელი წარწერის ქვემოთ; სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური; 5 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 13,5 X 22 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: *ⴓ* (I სტრიქონის II გრაფემა) — 2,8 X 1 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: *ⴚ* (V სტრიქონის XXI

⁵³ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: *„ქ(რისტ)ე შჭეინყალქე იქოქვანე“*.

2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: *„ქ(რისტ)ე შჭეინყალქე იქოქვანე“*.

გრაფემა) — 0,3 X 0,3 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი; წარწერაში მთელ რიგ შემთხვევებში ბგერა „უ“ გადმოცემულია ასო „ო“-ს მეშვეობით.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებულია. წარწერის მეოთხე და მეხუთე სტრიქონები გადაცვეთილია. გარდა ამისა, წარწერის ბოლო ნაწილი გადაშლილია და, შესაბამისად, აღარ იკითხება.

გამოცემები:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2014, 145-148.⁵⁴
2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2016-2017, 257-258.⁵⁵

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

XI ს. (თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე; თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე).

დათარიღების საფუძველი: წარწერა ამოკანრულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური დამწერლობით. აქედან გამომდინარე, წარწერის ქრონოლოგიას XI საუკუნით განვსაზღვრავთ.

⁵⁴ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

⁵⁵ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

† კბი ოცნე ყვერყოცთქმანი
 ჯაყერიყეძიჯიქ ოცნეყანიჭოქიქ
 ჯაჭოქიქიქ ოცნეყანიჭიქიქ
 ქიქიქიქიქიქიქიქიქიქიქიქიქ
 ქიქიქიქიქიქიქიქიქიქიქიქიქ

1. † კბი ოცნე ყვერყოცთქმანი
2. † ყვერყოცთქმანი ოცნეყანიჭიქიქიქ
3. ოცნეყანი ოცნეყანი ოცნეყანი
4. ოცნეყანი ოცნეყანი ოცნეყანი ოცნეყანი
5. -ოცნეყანი ოცნეყანი ოცნეყანი ოცნეყანი...

„ქ. ნმიდა გ(იორგ)ი, შეინყალე მონ|აი შენი შარიაქა და შეუნდვენ | ცოდვანი და სხუანი ზრახვიენ | რაიმე, გრქუა შენ, გონიერო ხეო, | [უ]ფალო, შუენიერო სამყარო, სა[...].“⁵⁶

⁵⁶ ნარნერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: „ქ. ნმიდა გ(იორგ)ი შეინყალე მონ|აი შენი შარიაქა და შეუნდვენ | ცოდვანი და სხუანი ზრახვიენ | რაიმე, გრქუა შენ, გონიერო ხეო, | [უ]ფალო, შუენიერო სამყარო, სა...“.
2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: „ქ. ნმიდა გ(იორგ)ი შეინყალე მონ|აი შენი შარიაქა და შეუნდვენ | ცოდვანი და სხუანი ზრახვიენ | რაიმე, გრქუა შენ, გონიერო ხეო, | [უ]ფალო, შუენიერო სამყარო, სა...“.

18.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა თორნიკისა (სურ. 14)

თორნიკის სავედრებელი წარწერა ამოკანრულია ფილის მარცხენა ქვედა მხარეს; მდივან-მნიგნობრული მხედრული; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 11 X 30,5 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: კ (I სტრიქონის XII გრაფემა) — 9,7 X 1 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ო (I სტრიქონის II გრაფემა) — 0,3 X 2,2 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2014, 148-149.⁵⁷
2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2016-2017, 259.⁵⁸

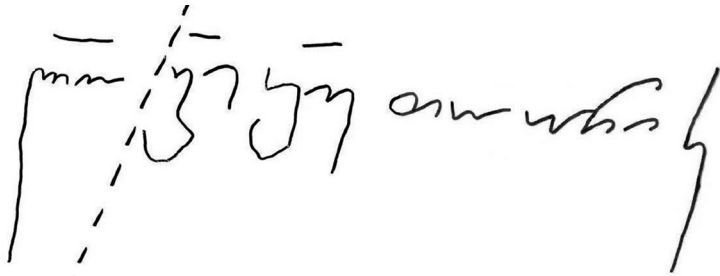
წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

XI ს. (თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე; თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე).

⁵⁷ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

⁵⁸ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია მდივან-მნიგნობრული მხედრული დამწერლობით. აქედან გამომდინარე, წარწერის ქრონოლოგიას XI საუკუნით განვსაზღვრავთ.

1. წო გი შე თორნიკ

*„წ(მიდა)ო გ(იორგ)ი, შ(ეინყალ)ე თორნიკ“.*⁵⁹

19.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა უცნობი პირისა (სურ. 15)

სავედრებელი წარწერა ამოკანრულია ფილის შუა ნაწილის ქვედა მხარეს, შარიაქას სავედრებელი წარწერის ქვემოთ; გარდამავალი მხედრული; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 9 X 11,3 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ქ (I სტრიქონის I გრაფემა) — 8 X 2 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ლ (I სტრიქონის III გრაფემა) — 0,4 X 0,5 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია მარცხნიდან მარჯვნივ დახრილი სწორი განივი ხაზი.

⁵⁹ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: „წ(მიდა)ო გ(იორგ)ი შ(ეინყალ)ე თორნიკ“.

2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: „წ(მიდა)ო გ(იორგ)ი, შ(ეინყალ)ე თორნიკ“.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2014, 150-151.⁶⁰
2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, 2016-2017, 259-260.⁶¹

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

XI ს. (თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე; თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია გარდამავალი მხედრული დამწერლობით. აქედან გამომდინარე, წარწერის ქრონოლოგიას XI საუკუნით განვსაზღვრავთ.

⁶⁰ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

⁶¹ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; ვ) წარწერის დათარიღება; და ზ) წარწერის ტექსტის ანალიზი.

1. ქე ლთო

„ქ(რისტ)ე, ღ(მერთ)ო“.⁶²

20.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა ეკლესიის კრებულისა (სურ. 16)

2008 წელს ფოთოლეთის ეკლესიის ტაძარში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოყავისფრო ფერის ქვის ფილა (39 X 26,5 სმ.) აღმოჩნდა, რომელზედაც შესრულებულია 4 წარწერა ნუსხური დამწერლობით. დღეისათვის წარწერიანი ქვა ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ინახება.

სავედრებელი წარწერა ამოკანრულია მუქ ყავისფერ ფილაზე, რომელსაც ამოტეხილი აქვს მარცხენა დასაწყისი ნაწილი; ნუსხური; 2 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 6 X 13 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ლ (1 სტრიქონის IX გრაფემა) — 2,8 X 1,5 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ა (1 სტრიქონის

⁶² წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: „ქ(რისტ)ე ღ(მერთ)ო“.

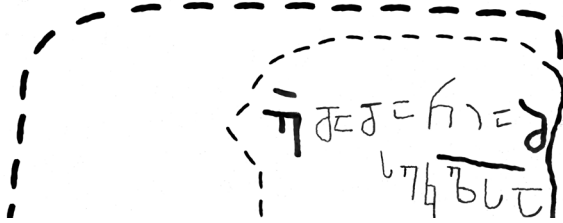
2. თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე: „ქ(რისტ)ე ღ(მერთ)ო“.

VIII გრაფემა) — 0,2 X 0,5 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია სწორი განივი და მარცხნიდან მარჯვნივ დახრილი სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა თავნაკლულია. წარწერის გადარჩენილი ნაწილი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხურით. აქედან გამომდინარე, წარწერის ქრონოლოგიას XI საუკუნით განვსაზღვრავთ.

1. --~უ ძოძოჩო აძ
2. ს აქ ~ახე

„[ქ(რისტ)ე, შ(ეინყალ)]ე მამანი ამ/ჩიხს ეკლ(ესიი)სა(ა)“.

21.
[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა თეოდორესი (სურ. 17)

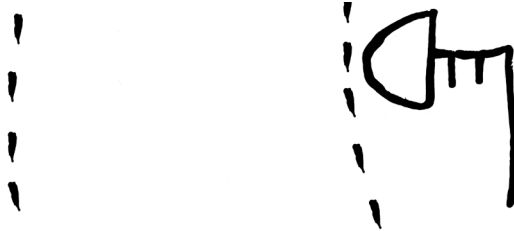
სავედრებელი წარწერა ამოღარულია მუქ ყავისფერ ფილაზე, რომელსაც ქვის დაზიანების გამო აკლია დასაწყისი ნაწილი; წარწერა განთავსებულია ეკლესიის კრებულის სავედრებელი

ნარწერის ქვემოთ; ნუსხური; 1 სტრიქონი; ნარწერის ფართობი: 7 X 5 სმ.; ნარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ႁ (I სტრიქონის II გრაფემა) — 5,5 X 2 სმ.; ნარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: Ⴑ (I სტრიქონის I გრაფემა) — 3,3 X 3 სმ.; ნარწერას განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

დაზიანება: ნარწერა თავნაკლულია. ნარწერის გადარჩენილი ნაწილი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები: ნარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

ნარწერის დათარიღების საფუძველი: ნარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხურით. აქედან გამომდინარე, ნარწერის ქრონოლოგიას XI საუკუნით განვსაზღვრავთ.

1. --- Ⴑ

„[ქ(რისტ)ე], [შ(ეინყალ)ე] თ(ეოდორ)ე“.

22.

[XI ს.]

სავედრებელი ნარწერა ბასილისა (სურ. 18)

სავედრებელი ნარწერა განთავსებულია მუქ ყავისფერ ფილაზე, რომელიც ამოღარულია თეოდორეს სავედრებელი ნარწერის გასწვრივ და ქვემოთ; ნუსხური; 2 სტრიქონი; ნარწ-

ერის ფართობი: 12 X 8 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ყ (II სტრიქონის I გრაფემა) — 6 X 2,5 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: მ (II სტრიქონის III გრაფემა) — 1,5 X 2,5 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხურით. აქედან გამომდინარე, წარწერის ქრონოლოგიას XI საუკუნით განვსაზღვრავთ.

1. ჟ~უ ყ~ო
2. ყსო

„ქ(რისტ)ე, შ(ეინყალ)ე / ბ(ა)ს(ი)ლ(ი)“.

23.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა კვრიკესი (სურ. 19)

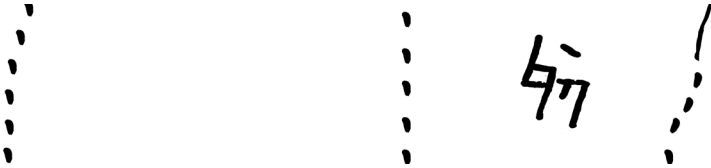
სავედრებელი წარწერა ამოღარულია მუქ ყავისფერ ფილაზე, რომელიც განთავსებულია ბასილის სავედრებელი წარწერის ქვე-

მოთ; ნუსხური; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 3,3 X 2,5 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: 4 (I სტრიქონის I გრაფემა) — 3 X 1,5 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: 7 (I სტრიქონის II გრაფემა) — 2 X 1,3 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია მარცხნიდან მარჯვნივ დაშვებული სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხურით. აქედან გამომდინარე, წარწერის ქრონოლოგიას XI საუკუნით განვსაზღვრავთ.

1. 47
„კ(კრიკ)ე“.

ფოთოლეთის ეკლესიის კანკელი (X ს.)
(სურ. 20)

1939 წელს ფოთოლეთის ეკლესიის შენობაში სიძველეთა კომიტეტის მიერ ჩატარდა არქეოლოგიური გათხრები, რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ რუსუდან მეფისაშვილი და ზაქრო მაისურაძე. ამ დროს გამოვლინდა ტაძარში X საუკუნის კანკელი. დღეისათვის ფოთოლეთის ეკლესიის კანკელის ფრაგმენტები შალვა ამირანაშვილის სახელობის საქართველოს ხელოვნების

მუზეუმში ინახება. ფოთოლეთის კანკელზე ამოკანრულია ასომ-თავრული, ნუსხური და მხედრული დამწერლობით შესრულებული სხვადასხვა შინაარსის წარწერები.

24.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა დამიანე ბედიელისა (სურ. 21)

წარწერა ამოკანრულია აღსავლის კარის ჩრდილოეთ ნირთხლზე, მიწის დონიდან 77 სმ-ის სიმაღლეზე; ნუსხური; 2 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 7,5 X 4 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: μ (I სტრიქონის I გრაფემა) — 1,8 X 0,3 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: γ (I სტრიქონის IX გრაფემა) — 0,2 X 0,2 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია მოკლე ორივე მხრიდან დაკუთხული განივი ხაზი; ტექსტის ბოლოს დასმულია წვერით მარჯვნივ მიმართული ისრისპირისებური ნიშანი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. გიორგი გაგოშიძე, 1987, 134.⁶³

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

X-XII სს. (გიორგი გაგოშიძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია

⁶³ გიორგი გაგოშიძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ნაკითხვა; და გ) წარწერის დათარიღება.

ბულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური დამწერლობით. აქედან გამომდინარე, მას XI საუკუნით ვათარილებთ.

1. ქუშთი უდ სეა
2. ყუ შ შ ნუ ყდნი თოდ

„ხატო ღ(მრ)თ(ა)ებისაო, | შეინყალე დ(ა)მ(ია)ნე ბ(ე)დ(ი)ელი“.⁶⁴

25.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა

წარწერა ამოკანრულია აღსავლის კარის ჩრდილოეთ ნირთხლზე, მიწის დონიდან 74 სმ-ის სიმაღლეზე; ნუსხური; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 3 X 3,3 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ჟ (I სტრიქონის I გრაფემა) — 3,3 X 0,5 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ო (I სტრიქონის III გრაფემა) — 0,3 X 0,7 სმ.; წარწერას განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

⁶⁴ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. გიორგი გაგომიძე: „ხატო ღვთაებისაო შეინყალე დამიანე ბდე...“. 2014 წელს შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში სტუმრობისას ამ წარწერის შესახებ ხელოვნებათმცოდნე გიორგი გაგომიძემ ჩვენთან პირად საუბარში აღნიშნა, რომ აქ იხსენიება დამიანე ბედიელი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური დამწერლობით. აქედან გამომდინარე, მას XI საუკუნით ვათარიღებთ.

1. ✠ ✚

„ქ. ხა[ტო ღ(მრ)თ(ა)ეზისაო]“.

26.

[XI ს.]

ქართული ანბანი (სურ. 22)

წარწერა ამოკანრულია აღსავლის კარის ჩრდილოეთ ნირთხლზე, მიწის დონიდან 66 სმ-ის სიმაღლეზე; მდივან-მნიგნობრული მხედრული შერეული ასომთავრულითა და ნუსხურით; 2 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 4,5 X 7 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: კ (II სტრიქონის I გრაფემა) — 3 X 0,3 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ლ (II სტრიქონის II გრაფემა) — 0,3 X 0,8 სმ.; წარწერას განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებულია. წარწერის ზოგიერთი გრაფემა ქვის ზედაპირის გადაცვეთის გამო ცუდად განირჩევა.

გამოცემები:

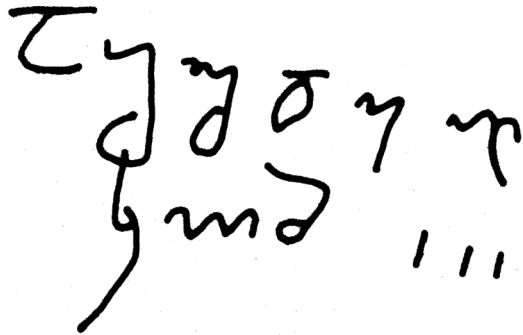
1. გიორგი გაგოშიძე, 1987, 134.⁶⁵

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

X-XII სს. (გიორგი გაგოშიძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია მდივან-მნიგნობრული მხედრული დამწერლობით ასომთავრული და ნუსხური ასო-ნიშნების შერევით. აქედან გამომდინარე, მას XI საუკუნით ვათარიღებთ.

1. ႠႡႣႤ
2. კლმ

„ა,ბ,გ,დ,ე,ვ,კ,ლ,მ“.⁶⁶

⁶⁵ გიორგი გაგოშიძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის წაკითხვა; და გ) წარწერის დათარიღება.

⁶⁶ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. გიორგი გაგოშიძე: „აბგდევ ... და ა.შ“.

27.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა უცნობი პირისა (სურ. 23)

წარწერა ამოკანრულია აღსავლის კარის ჩრდილოეთ წირთხლზე, მიწის დონიდან 55 სმ-ის სიმაღლეზე; ნუსხური შერეული მდივან-მნიგნობრული მხედრული; 3 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 3 X 5,3 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ჟ (I სტრიქონის I გრაფემა) — 1,5 X 0,4 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ო (II სტრიქონის III გრაფემა) — 0,2 X 0,3 სმ.; წარწერას განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებულია. წარწერის გადაცვეთის გამო აღარ იკითხება მესამე სტრიქონის მესამე და მეოთხე გრაფემები. გადარჩენილი წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. გიორგი გაგოშიძე, 1987, 134.⁶⁷

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

X-XII სს. (გიორგი გაგოშიძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური დამწერლობით შერეული მდივან-მნიგნობრული მხედრულით. აქედან გამომდინარე, მას XI საუკუნით ვათარიღებთ.

⁶⁷ გიორგი გაგოშიძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ნაკითხვა; და გ) წარწერის დათარიღება.

1. ქ. კუკუსით
2. ევლ. ს. აო შე
3. 109--ე

წმინდა ნიკიტა
 შუა/ე-ზე
 კ, ე, ი, ო
 უ

„ქ. ხატო ღვთისა/ებისაო, შენი/წყალე“.⁶⁸

28.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა ბასილი კახისა (სურ. 24)

წარწერა ამოკანრულია აღსავლის კარის ჩრდილოეთ ნირთხლზე, მიწის დონიდან 52 სმ-ის სიმაღლეზე; სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური; 2 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 3,8 X 10 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: *კ* (II სტრიქონის I გრაფემა) — 1,8 X 0,3 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: *მ* (I სტრიქონის V გრაფემა) — 0,1 X 0,3 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია სწორი განივი და მარცხნიდან მარჯვნივ ზევით მიმართული სწორი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. გიორგი გაგოშიძე, 1987, 134.⁶⁹

⁶⁸ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

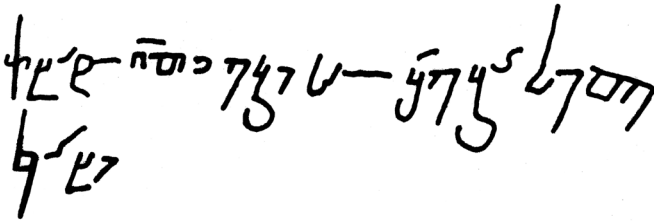
1. გიორგი გაგოშიძე: „ხატო ღვთისაო შემწყალე“.

⁶⁹ გიორგი გაგოშიძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის წაკითხვა; და გ) წარწერის დათარიღება.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

X-XII სს. (გიორგი გაგოშიძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხურით. აქედან გამომდინარე, მას XI საუკუნით ვათარიღებთ.

1. *ქ ქცღა ოთა უყუ ს-ყუყუ სუთუ*
2. *ქცღა*

„ქ. ხატო ღ(მრ)თ<ღ>(ა)ებისაო, შ(ეინყალ)ე ბასილი | კახი“.⁷⁰

29.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა კვირიკესი (სურ. 25)

წარწერა ამოკანრულია აღსავლის კარის ჩრდილოეთ ნირთხლზე, მიწის დონიდან 13 სმ-ის სიმაღლეზე; სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 1,5 X 3 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: *ქ* (I სტრიქონის II გრაფემა) — 1 X 0,2 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: *უ* (I სტრიქონის III გრაფემა) — 0,4 X 0,2 სმ.; წარწერას განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

⁷⁰ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. გიორგი გაგოშიძე: „ხატო ღვთაებისაო () შეინყალე ბასილი კახი“.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. გიორგი გაგოშიძე, 1987, 134.⁷¹

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

X-XII სს. (გიორგი გაგოშიძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხურით. აქედან გამომდინარე, მას XI საუკუნით ვათარიღებთ.

† ღო ყუ

1. † ღო ყუ

*„ქრისტე, კვირიკე შეინყალე“.*⁷²

⁷¹ გიორგი გაგოშიძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის წაკითხვა; და გ) წარწერის დათარიღება.

⁷² წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. გიორგი გაგოშიძე: *„ქრისტე კვირიკე (ან კონსტანტინე) შეინყალე“*.

30.

[XI ს.]

წარწერა ხატის გადმოსვენების შესახებ (სურ. 26)

წარწერა ამოკანრულია აღსავლის კარის ჩრდილოეთ წირთხ-
ლზე, მიწის დონიდან 10 სმ-ის სიმაღლეზე; სწორი ეპიგრაფი-
კული ნუსხური; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 3,3 X 5,5 სმ.;
წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: μ (I სტრიქონის I გრაფემა) —
2 X 0,5 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: γ (I სტრიქონის
III გრაფემა) — 0,2 X 0,3 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები
არ ახლავს; წარწერის ქარაგმად გამოყენებულია სწორი განივი
ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექს-
ტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. გიორგი გაგოშიძე, 1987, 134.⁷³

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

X-XII სს. (გიორგი გაგოშიძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულე-
ბულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხურით. აქედან გამომდინარე,
მას XI საუკუნით ვათარიღებთ.

⁷³ გიორგი გაგოშიძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს:
ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ნაკითხვა; და გ) წარწერის
დათარიღება.

1. *ქრ. შოქიძე*

„ხ(ა)ტი მქოვეილა“.⁷⁴

ქრ. შოქიძე

31.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერის ფრაგმენტი (სურ. 27)

წარწერა ამოკანრულია აღსავლის კარის სამხრეთი წირთხლის გასწვრივ, მარჯვენა კანკელზე გამოქანდაკებული ფრინველის ქვემოთ, მიწის დონიდან 61 სმ-ის სიმაღლეზე; სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 2,5 X 5,2 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: *რ* (I სტრიქონის I გრაფემა) — 2,5 X 0,3 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: *ი* (I სტრიქონის VI გრაფემა) — 0,1 X 0,2 სმ.; წარწერას განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებულია. ქვის ამოტეხვის გამო წარწერის შუა ნაწილში ამოკანრული გრაფემები აღარ იკითხება.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური დამწერლობით. აქედან გამომდინარე, მას XI საუკუნით ვათარიღებთ.

⁷⁴ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. გიორგი გაგოშიძე: „ხ(ა)ტი მოვილა“.

ჩაქ

757 0652

1. ჩაქ --- --იქსუა

„წ(მიდა)ო ხ[ატო ლ(მრ)თ(ა)]ებისაო“.

32.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა კვირიკესი (სურ. 28)

წარწერა ამოკანრულია აღსავლის კარის ჩრდილოეთ წირთხლის გასწვრივ, მარცხენა სვეტის პირითა წახნაგზე, მინის დონიდან 22 სმ-ის სიმაღლეზე; სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 1,3 X 2 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ႁ (1 სტრიქონის 1 გრაფემა) — 1,3 X 0,4 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ႗ (1 სტრიქონის 1 გრაფემა) — 1 X 0,2 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ქარაგმად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. გიორგი გაგომიძე, 1987, 134.⁷⁵

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

⁷⁵ გიორგი გაგომიძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ნაკითხვა; და გ) წარწერის დათარიღება.

X-XII სს. (გიორგი გაგოშიძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხურით. აქედან გამომდინარე, მას XI საუკუნით ვათარილებთ.

1. ს⁷⁶

„კ(კრიკ)ე“.⁷⁶

33.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა კვირიკესი (სურ. 29)

წარწერა ამოკანრულია აღსავლის კარის ჩრდილოეთი ნირთხლის გასწვრივ, კანკელის მარცხენა ქვედა ნაწილში, ორნამენტული ჯვრის ქვემოთ, მიწის დონიდან 70 სმ-ის სიმაღლეზე; სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხური; 2 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 1,3 X 2 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ჟ (I სტრიქონის I გრაფემა) — 1,9 X 0,5 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ყ (I სტრიქონის III გრაფემა) — 1,4 X 0,6 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ქარაგმად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია

⁷⁶წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. გიორგი გაგოშიძე: „კვირიკე ან კონსტანტინე“.

ბულია სწორი ეპიგრაფიკული ნუსხურით. აქედან გამომდინარე, მას XI საუკუნით ვათარილებთ.

1. ჟ̃ ო ყ̃ ო ლ̃ ო ლ̃
2. ლ̃

„ქ(რისტ)ე, შ(ეიწყალ)ე კ(ვრიკ)ე, კ(ირიელეისონ),| კ(ირიე-ლეისონ)“.

გუჯარეთის ხეობა. ვარდევანის ეკლესია

34.

[XI ს.]

სავედრებელი წარწერა ხარებასი (სურ. 30)

1963 წელს ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის თანამშრომლების მიერ გუჯარეთის ხეობაში მოწყობილი დაზვერვითი სამუშაოების დროს გამოვლინდა წარწერიანი ქვა (37 X 40 სმ.) ვარდევანის ეკლესიიდან. აღნიშნული ქვა ჩამოტანილ იქნა მუზეუმში და დღემდე ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ერთ-ერთ თვალსაჩინო ექსპონანტს წარმოადგენს.

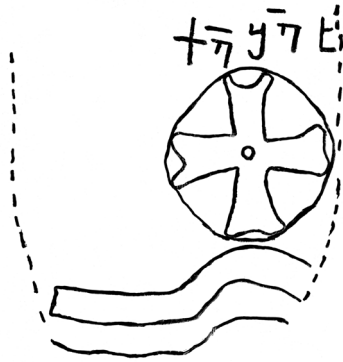
სავედრებელი წარწერა ამოღარულია ღია ნაცრისფერ ქვაზე, წრეში ჩასმული ტოლმკლავა ჯვრის ზემოთ; ასომთავრული; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 7 X 19 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ჟ (I სტრიქონის I გრაფემა) — 5,5 X 4 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: Ⴀ (I სტრიქონის II გრაფემა) — 3 X 2 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებულია. წარწერა ბოლონაკლულია. თუმცა გადარჩენილი წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება. წარწერის ტექსტში სახელი „ხარება“ აღდგენილია თელოვანის ეკლესიის სავედრებელი წარწერის ტექსტის საფუძველზე იხ. წარწერა №36. X-XI სს. ხარებას სავედრებელი წარწერა.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია ასომთავრული დამწერლობით. წარწერის გრაფემების მოხაზულობიდან გამომდინარე, მას ფართო ქრონოლოგიური ჩარჩოთი - X-XI საუკუნეებით ვათარიღებთ.

1. ქ̄⁷ყ̄⁷ღ̄⁷ქ̄⁷ [...]

„ქ(რისტ)ე, შ(ეინყალ)ე ხ[(ა)რ(ე)ბ(ა)ჲ][...].“

გუჯარეთის ხეობა. თელოვანის წმიდა ელიას ეკლესია

35.

[X-XI სს.]

სავედრებელი წარწერა თეოდორესი (სურ. 31)

წარწერა ამოღარულია ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადზე. უფრო კონკრეტულად, სარკმლის ღიობის თავზე შემოყოლებულია სუსტი, ორმაგ თაღზე აღმართული ჯვარი. კიდეებზე გამოქანდაკებულია ცენტრისაკენ მიბრუნებული ორი ერთნაირი ფრინველი. წარწერიანი ქვის მარჯვენა კუთხეში გამოსახულია უფრო პატარა ზომის ასეთივე ფრინველი. ჯვრის მკლავებს ქვემოთ შესრულებულია ძველი ქართული წარწერა; ასომთავრული; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 10 X 39 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: † (I სტრიქონის I გრაფემა) — 5,5 X 3,5 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ¶ (I სტრიქონის IV გრაფემა) — 3,5 X 2,5 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ქარაგმად გამოყენებულია მოკლე განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. დევი ბერძენიშვილი, 1985, 46.⁷⁷
2. დევი ბერძენიშვილი, 1987, 38.⁷⁸
3. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 104.⁷⁹

⁷⁷ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის მისეული წაკითხვა; და გ) წარწერის დათარიღება.

⁷⁸ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის გადმონაწერი მხედრული შრიფტით; გ) წარწერის წაკითხვა; და დ) წარწერის დათარიღება.

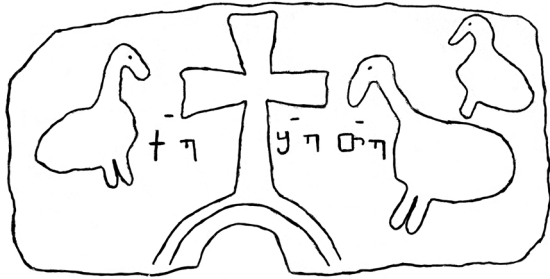
⁷⁹ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარ-

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. XI-XII სს. (დევი ბერძენიშვილი 1985).
2. X საუკუნის I ნახევარი (დევი ბერძენიშვილი 1987).
3. წარწერის თარიღი მოცემული არა აქვს (თამაზ გოგოლაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია ასომთავრული დამწერლობით. წარწერის გრაფემების მოხაზულობიდან გამომდინარე, მას ფართო ქრონოლოგიური ჩარჩოთი - X-XI საუკუნეებით ვათარიღებთ.

1. ქ̄ ̄ ̄ ̄ ̄ ̄ ̄ ̄ ̄ ̄ ̄

„ქ(რისტე)ე, შ(ეინყალე) თ(ეოდორ)ე“.⁸⁰

36.

[X-XI სს.]

სავედრებელი წარწერა ხარებასი (სურ. 32)

წერის ადგილმდებარეობა; და ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს დევი ბერძენიშვილის წაკითხვას).

⁸⁰ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. დევი ბერძენიშვილი: „ქრისტე, შეინყალე თეოდორე“.
2. დევი ბერძენიშვილი: „ქრისტე შეინყალე თეოდორე“.
3. თამაზ გოგოლაძე: „ქრისტე შეინყალე თეოდორე“.

სავედრებელი წარწერა ამოღარულია მუქ ნაცრისფერ ქვაზე, რომელიც განთავსებულია მარცხენა მხარეს საკურთხეველში, მინის დონიდან 86 სმ-ის სიმაღლეზე; ასომთავრული; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 10 X 35 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: † (I სტრიქონის I გრაფემა) — 6,8 X 2,5 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: Ⴀ (I სტრიქონის VIII გრაფემა) — 3,5 X 3,5 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია მოკლე კლაკნილი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებულია. წარწერის მეოთხე გრაფემა „†“ ფრაგმენტულად იკითხება. წარწერის ტექსტის დაწარჩენი ნაწილი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია ასომთავრული დამწერლობით. წარწერის გრაფემების მოხაზულობიდან გამომდინარე, მას ფართო ქრონოლოგიური ჩარჩოთი - X-XI საუკუნეებით ვათარიღებთ.

††††††††

1. ††††††††

„ქრისტე, შვეინყალე <ა> ხ(ა)რ(ე)ბა“.

37.

[X-XI ს.]

სავედრებელი წარწერა მიქაელისა (სურ. 33)

სავედრებელი წარწერა ამოღარულია მუქ ნაცრისფერ ქვაზე, რომელიც განთავსებულია მარჯვენა მხარეს საკურთხეველში, მიწის დონიდან 110 სმ-ის სიმაღლეზე; ასომთავრული შერეული ნუსხურით; 2 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 14 X 21,5 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: ყ (I სტრიქონის III გრაფემა) — 5,4 X 2,8 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ო (II სტრიქონის III გრაფემა) — 2,5 X 3,5 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია მოკლე განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია ასომთავრული დამწერლობით შერეული ნუსხურით. წარწერის გრაფემების მოხაზულობიდან გამომდინარე, მას ფართო ქრონოლოგიური ჩარჩოთი - X-XI საუკუნეებით ვათარიღებთ.

1. ქ~ႏ ყႏ

2. ႑~ქ ႓

„ქ(რისტ)ე, შ(ეიწყალ)ე | მ(ი)ქ(აე)ლ“.

38.

[X-XI სს.]

წარწერა კვრიკესი (სურ. 34)

წარწერა ამოღარულია საკურთხეველში მდებარე თეთრი საღებავით შეთეთრებულ სატრაპეზო ქვის ზედა მხარეს, უფრო კონკრეტულად, შუა ნაწილში, მინის დონიდან 92 სმ-ის სიმაღლეზე; ნუსხური; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 5,5 X 4,5 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: 7 (I სტრიქონის II გრაფემა) — 3,5 X 2,5 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: 4 (I სტრიქონის I გრაფემა) — 3 X 1,8 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია მოკლე განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ არის. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება. თუმცა სატრაპეზო ქვა გადაღებულია თეთრი ფერის საღებავით. მიუხედავად ამისა, წარწერა გარკვევით იკითხება.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებულია ნუსხური დამწერლობით. წარწერის გრაფემების მოხაზულობიდან გამომდინარე, მას ფართო ქრონოლოგიური ჩარჩოთი - X-XI საუკუნეებით ვათარიღებთ.

1. ԿՂ

„კ(ვრიკ)ე“.

ԿՂ

ბორჯომის ხეობა. ქვაბისხევის ღმრთისმშობლის ეკლესია

39.

[XII-XIII სს.]

შოთა და იაის ფრესკული წარწერა (სურ. 35)

სავედრებელი წარწერები შესრულებულია ტაძრის სამხრეთ ნაგში, საკურთხევლის გასწვრივ, ჩრდილოეთ კედელზე, გამოსახული ორი საერო პირის ქალისა და მამაკაცის პორტრეტების ზემოთ წითელი საღებავით ღია მწვანე ფონზე, მინის დონიდან 230 სმ-ის სიმაღლეზე; ასომთავრული; ფრესკული; 1 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 7 X 25 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: 1 (I სტრიქონის V გრაფემა) — 7 X 2,2 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: C (I სტრიქონის IV გრაფემა) — 3,5 X 1,9 სმ.; წარწერას განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებულია. კლიმატური პირობების გამო წარწერა გადარეცხილია და აღარ იკითხება წარწერის დასაწყისი ნაწილი. წარწერის გადარჩენილი ნაწილი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

გამოცემები:

1. ნიკო ბერძენიშვილი, 1964, 227-229.⁸¹
2. გიორგი ჩუბინაშვილი, 1948, 398.⁸²

⁸¹ ნიკო ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის ნაკითხვა; დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; ე) წარწერის დათარიღება; და ვ) წარწერის ფერადი ფოტო.

⁸² გიორგი ჩუბინაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დათარიღება; და გ) წარწერის ტექსტი.

3. ალექსანდრე მიქავა, 1960.⁸³
4. სარგის ცაიშვილი, 1985, 438-442.⁸⁴
5. ნოდარ შოშიაშვილი, 1966, 70-71.⁸⁵
6. ამბერკი გაჩეჩილაძე, 1977.⁸⁶
7. გიორგი ზედგინიძე, 1980.⁸⁷
8. ზურაბ ჭუმბურიძე, 1980.⁸⁸
9. შოთა ძიძიგური, ალექსანდრე ბარამიძე, ელენე მეტრეველი, 1980.⁸⁹
10. პროკოფი რატიანი, 1981.⁹⁰
11. ევგენი ბართაია, 1981, 87-91.⁹¹

⁸³ ალექსანდრე მიქავას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის ტექსტი; და დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

⁸⁴ სარგის ცაიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის შესწავლის ისტორია; ბ) წარწერის ტექსტი; გ) წარწერის თარიღი; და დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

⁸⁵ ნოდარ შოშიაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის შესწავლის ისტორია; ბ) წარწერის ტექსტი; გ) წარწერის პალეოგრაფიული დახასიათება; და დ) წარწერის დათარიღება.

⁸⁶ ამბერკი გაჩეჩილაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის შესწავლის ისტორია; ბ) წარწერის ტექსტი; და გ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

⁸⁷ გიორგი ზედგინიძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ტექსტი; გ) წარწერის წაკითხვა; და დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

⁸⁸ ზურაბ ჭუმბურიძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს გიორგი ზედგინიძის წაკითხვას); და დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

⁸⁹ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ტექსტი; გ) წარწერის წაკითხვა; და დ) წარწერის დათარიღება.

⁹⁰ პროკოფი რატიანს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ტექსტი; გ) წარწერის წაკითხვა; და დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

⁹¹ ევგენი ბართაიას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ტექსტი; და გ) წარწერის დათარიღება.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. XII საუკუნის II ნახევარი (ნიკო ბერძენიშვილი).
2. XII-XIII სს. (გიორგი ჩუბინაშვილი; ზურაბ ჭუმბურიძე; შოთა ძიძიგური, ალექსანდრე ბარამიძე, ელენე მეტრეველი; ევგენი ბართაია).
3. X-XI სს. (ალექსანდრე მიქავა).
4. XII ს. (სარგის ცაიშვილი; ამბერკი გაჩეჩილაძე; პროკოპი რატიანი).
5. XII საუკუნის ბოლო და XIII საუკუნის დასაწყისი (გიორგი ზედგინიძე).
6. XII-XIV სს. (ნოდარ შოშიაშვილი).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წინამდებარე კორპუსში ვიზიარებთ წარწერის გიორგი ჩუბინაშვილის მიერ შემოთავაზებულ დათარიღებას და, მის მსგავსად, წარწერის ქრონოლოგიას XII-XIII საუკუნეებით განვსაზღვრავთ.

1. ყღღჳ ႠႤႤ [...]

ყღღჳ

ႠႤႤ

„შოთა, იაი [...]“.⁹²

-
- ⁹² წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:
 1. ნიკო ბერძენიშვილი: „შოთა იაი“.
 2. გიორგი ჩუბინაშვილი: „შოთა იაჲ“.
 3. ალექსანდრე მიქავა: „შოთა ია-მრ“.
 4. სარგის ცაიშვილი: „შოთა იაი“.
 5. ნოდარ შოშიაშვილი: „შოთა იაი“.
 6. ამბერკი გაჩეჩილაძე: „შოთა ია“.
 7. გიორგი ზედგინიძე: „იაი შოთა როსთველი ანუ რუსთაველი“.
 8. ზურაბ ჭუმბურიძე: „შოთა იაი რუსთაველი“.
 9. შოთა ძიძიგური, ალექსანდრე ბარამიძე, ელენე მეტრეველი: „შოთა იაი რ, [—]ლ(ზ)ა“.
 10. პროკოპი რატიანი: „შოთა იაი თორელი“.
 11. ევგენი ბართაია: „შოთა იაი“.

ბორჯომის ხეობა. ახალდაბის
წმიდა გიორგის ეკლესია

40.

[XII-XIII სს.]

ახალდაბის ეკლესიის მოდელის მემორიალური ნარნ-
ერა ერისთავთ-ერისთავ გამრეკელის მეუღლის, დიოფალთ
დიოფალ ვანენისა და მისი ვაჟის მოხსენიებით (სურ. 36,
37, 38)

სსმ-696; საშუალო ზომის ეკლესიის მოდელი; ზომა: 50 X
47 X 39 სმ.; ეკლესიის მოდელის აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ
ფასადზე ამოღარულია ასომთავრული ნარნერა დაფერილი
სინგურით; 13 სტრიქონი; ნარნერის პირველი ექვსი სტრიქონი
ამოკვეთილია აღმოსავლეთ ფასადზე; ნარნერის ფართობი: 31
X 28 სმ.; დანარჩენი შვიდი სტრიქონი ამოღარულია ჩრდილოეთ
ფასადზე; ნარნერის ფართობი: 36 X 36 სმ.; ნარნერის ტექსტის
ყველაზე დიდი გრაფემა: **ქ** (V სტრიქონის I გრაფემა) — 6,2 X
2,5 სმ.; ნარნერის ყველაზე პატარა გრაფემა: **ა** (XII სტრიქონის
V გრაფემა) — 1,5 X 1.5 სმ.; ნარნერაში ქარაგმად გამოყენებუ-
ლია სწორი განივი ხაზი; ნარნერის განკვეთილობის ნიშნებად
გამოყენებულია ორწერტილი ან სამწერტილი რამოდენიმე სი-
ტყვის შემდეგ; გრაფემათა ლარებში ამოსმულია ნითელი ფერის
საწერ-საღებავი; ტექსტში ბგერა უ, რიგ შემთხვევებში, **ღ**-ს (**ო**)
საშუალებით არის გადმოცემული, ხოლო ბგერა ი, რიგ შემთხ-
ვევებში, **ა**-ს (**ე**) საშუალებით არის მოცემული; ნარნერაში გვხ-
დება ლიგატურის შემთხვევა.

დაზიანება: ეკლესიის გუმბათი გადატეხილია; მოტეხილია
ასევე ეკლესიის მოდელის ჩრდილოეთ ფასადის ზედა მარჯვენა
კუთხე და ამავე ფასადის ქვედა ორივე (მარჯვენა და მარცხენა)
კუთხე. ეკლესიის მოდელის ჩრდილოეთ ფასადზე არსებული
დაზიანების გამო დაკარგულია ნარნერის ცალკეული გრაფე-
მები. დაკარგული გრაფემები ბოლო სტრიქონზე არსებული

რამოდენიმე ასო-ნიშნისა და კონტექსტის მიხედვით გვაქვს აღდგენილი.

1968 წელს ეკლესიის მოდელი აღმოჩნდა სოფელ ახალდაბაში აბანოს მშენებლობისას წარმოებული სამუშაოების დროს გიორგი გელაშვილის სახლის გვერდით. 1969 წელს იმავე გიორგი გელაშვილმა ეკლესიის მოდელი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადასცა და დღემდე აკად. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ქვის ძეგლების ლაპიდარიუმში ინახება.

გამოცემები:

1. ვალერი სილოგავა, 1993, 52.⁹³
2. ვალერი სილოგავა, 2000, 68.⁹⁴
3. თამაზ გოგოლაძე, 2018, 197-202.⁹⁵

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. XII საუკუნის II ნახევარი (ვალერი სილოგავა).
2. XII საუკუნის II ნახევარი, უფრო კონკრეტულად, 1191 წლამდე პერიოდი (ვალერი სილოგავა).
3. XII-XIII სს. (თამაზ გოგოლაძე).

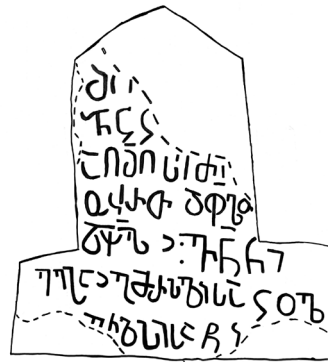
წარწერის დათარიღების საფუძველი: ვალერი სილოგავა წარწერას პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით XII საუკუნის 80-90-იანი წლებით ათარიღებს. იგი წარწერაში მოხსენიებულ

⁹³ვალერი სილოგავას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის შინაარსი; და ბ) წარწერის საფუძველზე შემოთავაზებული ორი თეზა.

⁹⁴ვალერი სილოგავას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; გ) წარწერის გადმონაწერი; დ) წარწერის წაკითხვა; ე) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და ე) წარწერის შავ-თეთრი ფოტო.

⁹⁵თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის წაკითხვა ქართულ და ინგლისურ ენებზე; ბ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; გ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და დ) წარწერის დათარიღება.

ერისთავთა ერისთავ გამრეკელს მეფე თამარის დროის მოღვაწე გამრეკელ თორელთან აიგივებს. საისტორიო წყაროების მონაცემებით, გამრეკელ თორელი 1191 წელს ფლობდა ამირსპასალარის სახელოს. ისტორიკოსი ითვალისწინებს გამრეკელ თორელის მოუხსენიებლობას წარწერაში ამირსპასალარის ტიტულის გარეშე და წარწერის ქრონოლოგიას კიდევ უფრო ავინროვებს და მის თარიღს 1191 წლამდე პერიოდით განსაზღვრავს. ჩვენ წარწერის ქრონოლოგიას პალეოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე კიდევ უფრო ვაფართოვებთ და მას XII-XIII საუკუნეებით ვათარიღებთ. აქედან გამომდინარე, წარწერაში მოხსენიებული გამრეკელ ერისთავთ-ერისთავი შეიძლება იყოს როგორც XII საუკუნის II ნახევრის ამილახორი და ამირსპასალარი გამრეკელ თორელი, ასევე XIII საუკუნის 30-40-იან წლებში მოღვაწე მეჭურჭლეთუხუცესი გამრეკელ თორელი.

1. + Q Q 29	7. ოქ--
2. + ო. იწ	8. ოქ ოქ----
3. აწ: ც იწი	9. ც იწი ოქ ოქ ოქ
4. ოქ აქა	10. ოქ ოქ ოქ
5. რწ ც ც	11. ოქ ოქ: ოქ ოქ
6. ოქ ოქ ოქ, ოქ	12. ოქ ოქ ოქ ოქ ოქ ოქ ოქ ოქ
	13. ---- ოქ ოქ ოქ ოქ ოქ----

„†. უ(ფა)ლ(ო) ი(ეს)უ | ქ(რისტ)ე, ღ(მერ)თო, | რ(ომელ)მ(ა)ნ ალ(ა)მ(ა)ლ(ა)ლ(ე) რქაჲ | წ(მი)დათა | ეკლესიათ(ა)ჲ || მ(ა)ლ(ა)ლ(ა)დ, | შ(ე)ნც(ა) ც(ა)ლ(ა)მ(ა)შ(ი)ნა | ალ(ა)მ(ა)ლ(ე) ძი(თ)ურ(თ) დ(იო)ფ(ა)ლ(თ) | დ(იო)ფ(ა)ლ(ე) ვ(ა)ნ(ე)ნი, | ე(რისთავთა) ე(რისთავი)სა <ჲ> გ(ა)მრ(ე)კ(ე)ლისა ცოლ(ი)ს(ა)თჳს ეკლესი(ა)სა წი(რ)ვიდე(თ)“.⁹⁶

გუჯარეთის ხეობა. ტიმოთესუბნის
(კიმოთისმანის) წმიდა ბარბარეს ეკლესია

41.

[XIII საუკუნის დასაწყისი-1226 წ.]

სავედრებელი წარწერა შალვა ერისთავთ-ერისთავისა (სურ. 39)

წარწერა ამოკვეთილია მუქ ნაცრისფერ ქვაზე, რომელიც ჩადგმულია ეკლესიის დასავლეთ სარკმლის ზემოთ ამოკვეთილი ჯვრის ქვეშ გაფორმებული ლილვის ქვეშ, მიწის დონიდან 450 სმ-ის სიმაღლეზე; 4 სტრიქონი; წარწერის ფართობი: 17 X 71 სმ.; ასომთავრული; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: † (I სტრიქონის I გრაფემა) — 11 X 6 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: ზ (II სტრიქონის III გრაფემა) — 4 X 6,5 სმ.; წარწერას განკვეთილობის

⁹⁶ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. ვალერი სილოგავა: „† უ(ფა)ლ(ო) ი(ეს)უ | ქ(რისტ)ე, ღ(მერ)თო, | რ(ომელ-მა)ნ ალ(ა)მ(ა)ლ(ა)ლ(ე) რქაჲ | წ(მი)დათა | ეკლესიათ(ა)ჲ || მ(ა)ლ(ა)ლ(ა)დ, | შ(ე)ნც(ა) ც(ა)ლ(ა)მ(ა)შ(ი)ნა | ალ(ა)მ(ა)ლ(ე) ძი(თ)ურ(თ) დ(იო)ფ(ა)ლ(თ) | დ(იო)ფ(ა)ლი ვ(ა)ნ(ე)ნი; | ე(რისთავთა) ე(რისთავი)სა გ(ა)მრ(ე)კ(ე)ლისა ცოლ(ი)ს(ა)თჳს ეკლესიათ(უ)ის, ლ(ო)ც(ა) ყ(ა)ვთ“.

2. თამაზ გოგოლაძე: „† უ(ფა)ლ(ო) ი(ეს)უ | ქ(რისტ)ე, ღ(მერ)თო, | რ(ომელ-მა)ნ ალ(ა)მ(ა)ლ(ა)ლ(ე) რქაჲ | წ(მი)დათა | ეკლესიათ(ა)ჲ || მ(ა)ლ(ა)ლ(ა)დ, ც(ა)ლ(ა)მ(ა)შ(ი)ნა | ალ(ა)მ(ა)ლ(ე) ძი(თ)ურ(თ) დ(იო)ფ(ა)ლ(თ) | დ(იო)ფ(ა)ლი ვ(ა)ნ(ე)ნი; | ე(რისთავთა) ე(რისთავი)სა გ(ა)მრ(ე)კ(ე)ლისა ცოლ(ი)ს(ა)თჳს ეკლესი(ა)სა წი(რ)ვიდე(თ) † Lord Jesus Christ, God, you who have raised up a horn of the holy church, raise up Queen of Queens Vaneni together with her son to the Heavens; a private mass for the spouse of Eristavta Eristavi Gamrekeli is to be offered in the church“.

ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმად გამოყენებულია სწორი განივი, კუთხეებში გაფორმებული ხაზი; წარწერაში გრაფემა „უ“ გადმოცემულია ასო „ო“-ს მეშვეობით.

დაზიანება: წარწერა ბოლონაკლულია. წარწერის ბოლო ნაწილი აღარ იკითხება. წარწერის ტექსტის ბოლო ნაწილი აღდგენილია კონტექსტისა და შემორჩენილი გრაფემების მიხედვით.

გამოცემები:

1. მარი ბროსე, 1854, 268.⁹⁷
2. ნიკო ბერძენიშვილი, 1964, 231-234.⁹⁸
3. ნოდარ შოშიაშვილი, 1966, 42.⁹⁹
4. შოთა მესხია, 1979, 58.¹⁰⁰
5. დევი ბერძენიშვილი, 1985, 47.¹⁰¹
6. დევი ბერძენიშვილი, 1987, 45-46.¹⁰²

⁹⁷ მარი ბროსეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; გ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; დ) წარწერის წაკითხვა ფრანგულ ენაზე; და ე) წარწერის დაზიანება.

⁹⁸ ნიკო ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის ტექნიკური დახასიათება; დ) წარწერის გადმონაწერი მხედრული შრიფტით; ე) წარწერის დაზიანება; ვ) წარწერის წაკითხვები; ზ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და თ) წარწერის დათარიღება.

⁹⁹ ნოდარ შოშიაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის პოვნის ისტორია; ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს ნიკო ბერძენიშვილის წაკითხვას); და გ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

¹⁰⁰ შოთა მესხიას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ფრაგმენტი (იმეორებს ნიკო ბერძენიშვილის წაკითხვას); და ბ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

¹⁰¹ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის შინაარსი; ბ) წარწერის წაკითხვა (იმეორებს ნიკო ბერძენიშვილის წაკითხვა) და გ) წარწერის დათარიღება.

¹⁰² დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის გადმონაწერი მხედრული შრიფტით, გ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს ნიკო ბერძენიშვილის წაკითხვას); და დ) წარწერის დათარიღება.

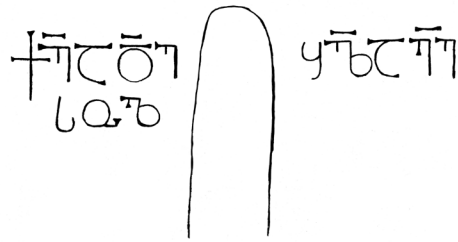
წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. წარწერის თარიღი მოცემული არ აქვს (მარი ბროსე; შოთა მესხია).
2. XII-XIII სს. (ნიკო ბერძენიშვილი; ნოდარ შოშიაშვილი).
3. XII-XIII საუკუნეების მიჯნა (დევი ბერძენიშვილი).
4. XIII ს. (დევი ბერძენიშვილი).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: ტიმოთესუბნის წარწერაში მოხსენიებულ შალვა ერისთავთ-ერისთავს ჩვენ წინამორბედ მეცნიერთა ნაწილის (ნიკო ბერძენიშვილი, ნოდარ შოშიაშვილი, გიორგი ოთხმეზური და სხვ.) მსგავსად ვაიგივებთ XII საუკუნის მიწურულისა და XIII საუკუნის I ნახევრის ცნობილ ისტორიულ პოლიტიკურ და სამხედრო მოღვაწესთან — შალვა ახალციხელთან. ჩვენამდე წარწერა ზოგადი ქრონოლოგიური მონაკვეთით (XII-XIII სს.; XIII ს.) თარიღდებოდა. ჩვენ შეგვიძლია უფრო დავაკონკრეტოთ წარწერის თარიღი.

ვითვალისწინებთ ამირსპასალარ გამრეკელ თორელის გარდაცვალების თარიღს 1191 წელს, იმავდროულად მხედველობაში ვიღებთ 1191-1210 წლების ჰამამლუს წარწერას მეფე თამარისა და ერისთავ კახას (ამირსპასალარ გამრეკელის ვაჟის) მოხსენიებით, წარწერის ქვედა ზღვრად XIII საუკუნის დასაწყისს ვდებთ. რაც შეეხებება წარწერის ზედა ზღვრის დადგენისას ყურადღებას ვამახვილებთ ქართულ ნარატიულ წყაროზე (ლაშა-გიორგის მემატიანის თხზულებაზე), რომლის მიხედვით შალვა ახალციხელი 1225 წელს გარნისის ბრძოლაში ჯალალედინმა ტყვედ ჩაიგდო ხელთ და 1226 წელს რჯულის არდატევების გამო სიკვდილით დასაჯა, წარწერის ზედა ქრონოლოგიურ ზღვრად 1226 წლის ახლო ხანებს მივიჩნევთ. აქედან გამომდინარე, ერისთავთ-ერისთავ შალვას სავედრებელ წარწერას - XIII საუკუნის დასაწყისი-1226 წლის ახლო ხანების პერიოდით ვათარიღებთ.

1. ქ~ი~ც~ი
2. ს~ჟ~ც~ი
3. ს~ი~ზ
4. ---

„ქ(რისტე), ად(იდე) | შ(ა)ლ(ვა) ე(რითავთ)-ე(რისტავი) | სულ|[ითა, ა(მე)ნ].¹⁰³

42.

[XIII საუკუნის დასაწყისი-1226 წ.]

წარწერის ფრაგმენტი შალვა [ერისთავთ-ერისთავისა, მეჭურჭლეთუხუცესისა, მანდატურთუხუცესისა?] (სურ. 40)

წარწერა ამოკვეთილია მუქ ნაცრისფერ ქვაზე, რომელიც ჩადგმულია ეკლესიის დასავლეთ სარკმლის ქვემოთ თავდაყირა ჩასმულ ქვაზე, მიწის დონიდან 410 სმ-ის სიმაღლეზე; წარწერის ფართობი: 5,6 X 22 სმ.; 1 სტრიქონი; ასომთავრული; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: ყ (I სტრიქონის I გრაფემა) — 5,6 X 3,5 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: ზ (I სტრიქონის III გრაფემა) — 5 X 6 სმ.; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერაში ქარაგმა გამოყენებული არ არის.

¹⁰³ წარწერის წაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. მარი ბროსე: „Christ, exalte Chalwa, Estathé, Soul(a)“.
2. ნიკო ბერძენიშვილი: „ქრისტე ადიდე სულითა შალვა ერისთავთა ერისთავი/ქრისტე ადიდე სული შალვა ერისთავთ ერისთავისი...“.
3. ნოდარ შოშიაშვილი: „ქრისტე, ადიდე სულითა შალვა ერისთავთ-ერისთავი“.
4. შოთა მესხია: „შალვა ერისთავთა-ერისთავი“.
5. დევი ბერძენიშვილი: „ქრისტე, ადიდე სოლი შალვა ერისთავთ-ერისთავისი“.
6. დევი ბერძენიშვილი: „ქრისტე ადიდე სულითა შალვა ერისთავთაერისთავი“.

დაზიანება: წარწერა ფრაგმენტულად იკითხება. წარწერა თავ-ბოლო ნაკლულია. წარწერის ტექსტის ბოლო ნაწილი აღდგენილია კონტექსტისა და შემორჩენილი გრაფემების მიხედვით.

გამოცემები:

დევი ბერძენიშვილი, 1987, 46.¹⁰⁴

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

XIII ს. (დევი ბერძენიშვილი).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერის ფრაგმენტში მოხსენიებული შალვა უნდა გაიგივდეს შალვა ახალციხელთან. წარწერაში მხოლოდ შემორჩენილია სახელი შალვას გრაფემები, ისიც დაზიანებული სახით. აქედან გამომდინარე, წარწერის ქრონოლოგიას, წინა წარწერის მსგავსად, ფართო ქრონოლოგიური ჩარჩოთი – XIII საუკუნის დასაწყისი-1226 წლების ახლო ხანების პერიოდით განვსაზღვრავთ.

1. [...]ჟუხუც [...]

„[...] - შქაღვა[...]“.¹⁰⁵

¹⁰⁴ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის გადმონაწერი მხედრული შრიფტით, გ) წარწერის ნაკითხვა; და დ) წარწერის დათარიღება.

¹⁰⁵ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. დევი ბერძენიშვილი: „სულითა“.

გუჯარეთის ხეობა. დაბის ღმრთისმშობლის ეკლესია

43.

1333 წ.

საალმშენებლო წარწერა მეფეთმეფის გიორგის (გიორგი V ბრწყინვალის) მოლარეთუხუცესისა (სურ. 41)

წარწერა ამოკვეთილია ღია ნაცრისფერ ტიმპანის ქვაზე, რომელიც ჩადგმულია ეკლესიის დასავლეთ შესასვლელის კარის თავზე, მიწის დონიდან 237 სმ-ის სიმაღლეზე; წარწერიანი ქვის ზომებია: 75 X 150 სმ.; წარწერის ფართობი: 73 X 144 სმ.; 5 სტრიქონი; ასომთავრული; რელიეფური; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: 7 (I სტრიქონის II გრაფემა) — 16 X 9 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: 1 (III სტრიქონის X გრაფემა) — 2,5 X 1,5 სმ.; წარწერის განკვეთილობის ნიშნებად გამოყენებულია ორწერტილი ან სამწერტილი თითქმის ყოველი სიტყვის შემდგომ; ქარაგმად ნახმარია მოკლე კლაკნილი ხაზი; გრაფემათა ღარებში ამოსმულია წითელი ფერის სანერ-საღებავი.

დაზიანება: წარწერის ბოლო ნაწილი საგანგებოდ არის დაზიანებული. უფრო კონკრეტულად, ამოტეხილია წარწერის ტექსტის ბოლო გრაფემები, რაც წარწერის ნაკითხვას აძნელებს. მიუხედავად ამისა, წარწერის ბოლო ნაწილს აღვადგენთ წინა გამოცემების მიხედვით.

გამოცემები:

1. მარი ბროსე, 1851, 102.¹⁰⁶
2. მარი ბროსე, 1854, 266-267.¹⁰⁷

¹⁰⁶ მარი ბროსეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ტექსტი დედნის შრიფტის დაცვით დიმიტრი მეღვინეთუხუცესისძვილის გადმონაწერზე დაყრდნობით; გ) წარწერის ნაკითხვა ფრანგულ ენაზე; და დ) წარწერის თარიღი.

¹⁰⁷ მარი ბროსეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ტექსტის დაზუსტება; ბ) წარწერის ნაკითხვა ფრანგულ ენაზე; გ) წარწერ-

3. დიმიტრი ბაქრაძე, 1875, 126-127.¹⁰⁸
4. დიმიტრი ბაქრაძე, 1885, 280.¹⁰⁹
5. თედო ჟორდანიას, 1897, 180.¹¹⁰
6. რენე შმერლინგი, 1948, 111-112; 115; 122.¹¹¹
7. ივანე ჯავახიშვილი, 1949, 258-259.¹¹²
8. გიორგი ჩუბინაშვილი, 1956, 861-864.¹¹³
9. სერგი მაკალათიას, 1957, 28-30.¹¹⁴
10. ნიკო ბერძენიშვილი, 1964, 234-235.¹¹⁵
11. ნოდარ შოშიაშვილი, 1966, 55.¹¹⁶

ის თარიღი; დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და ე) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით ივანე ბართოლომეის გრაფიკულ მონახაზზე დაყრდნობით.

¹⁰⁸ დიმიტრი ბაქრაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ნაკითხვა რუსულ ენაზე; და გ) წარწერის დათარიღება.

¹⁰⁹ დიმიტრი ბაქრაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის დამწერლობის სახეობა; ბ) წარწერის ნაკითხვა; და გ) წარწერის დათარიღება.

¹¹⁰ თედო ჟორდანიას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის თარიღი; ბ) წარწერის ადგილმდებარეობა; გ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; დ) წარწერის ნაკითხვა; და ე) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

¹¹¹ რენე შმერლინგს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ტექნიკური დახასიათება; ბ) წარწერის დაზიანება; და გ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი.

¹¹² ივანე ჯავახიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის დამწერლობის სახეობა; ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს მარი ბროსეს ნაკითხვას); და გ) წარწერის დათარიღება.

¹¹³ გიორგი ჩუბინაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ტექსტი (იმეორებს დიმიტრი ბაქრაძის ნაკითხვას); ბ) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; და გ) წარწერის დათარიღება.

¹¹⁴ სერგი მაკალათიას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის გადმონაწერი მხედრული შრიფტით; დ) წარწერის დაზიანება; ე) წარწერის ტექსტი (იმეორებს მარი ბროსეს ნაკითხვას); ვ) წარწერის შავ-თეთრი ფოტო; ზ) წარწერის პალეოგრაფიული პირი; და თ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

¹¹⁵ ნიკო ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და ბ) წარწერის თარიღი (1333 წ. ?) კითხვის ნიშნით.

¹¹⁶ ნოდარ შოშიაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს:

12. გიორგი ხუჯაძე, 1969, 95.¹¹⁷
13. გიორგი ჩუბინაშვილი, 1970, 303-305.¹¹⁸
14. ვაჟა კიკნაძე, 1977, 221-231.¹¹⁹
15. ვლადიმერ აბულაძე, 1983, 56.¹²⁰
16. დევი ბერძენიშვილი, 1985, 51.¹²¹
17. დევი ბერძენიშვილი, 1987, 58; 60.¹²²
18. ვაჟა კიკნაძე, 1989, 139-140.¹²³
19. ბაკურ გელაშვილი, 2011, 47.¹²⁴
20. ბაკურ გელაშვილი, 2013, 23-24.¹²⁵
21. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 117-118.¹²⁶
22. იოსებ ალიმბარაშვილი, 2016, 72.¹²⁷

ა) წარწერის თარიღი; ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს თედო ჟორდანიას ნაკითხვას); და გ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

¹¹⁷ გიორგი ხუჯაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; და ბ) წარწერის თარიღი.

¹¹⁸ გიორგი ჩუბინაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ტექსტი (იმეორებს დიმიტრი ბაქრაძის ნაკითხვას); ბ) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; და გ) წარწერის დათარიღება.

¹¹⁹ ვაჟა კიკნაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ნაკითხვა; ბ) წარწერის დაზიანება; გ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და ე) წარწერის თარიღი.

¹²⁰ ვლადიმერ აბულაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის თარიღი; ბ) წარწერის შინაარსი; და გ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს ივანე ჯავახიშვილის ნაკითხვას, რომელიც თავის მხრივ დამყარებულია მარი ბროსეს ნაკითხვაზე).

¹²¹ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის თარიღი; და ბ) წარწერის ტექსტი მხედრული შრიფტით.

¹²² დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის თარიღი; ბ) წარწერის ადგილმდებარეობა; გ) წარწერის შინაარსი; და დ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს მარი ბროსეს ნაკითხვას).

¹²³ ვაჟა კიკნაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და ბ) წარწერის თარიღი.

¹²⁴ ბაკურ გელაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის თარიღი; და ბ) წარწერის ნაკითხვა (იმეორებს მარი ბროსეს ნაკითხვას).

¹²⁵ ბაკურ გელაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის თარიღი; და ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს მარი ბროსეს ნაკითხვას).

¹²⁶ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის შინაარსი; გ) წარწერის ნაკითხვა (იმეორებს მარი ბროსეს ნაკითხვას); და დ) წარწერის ფერადი ფოტო.

¹²⁷ იოსებ ალიმბარაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს:

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. 1333 წ. (მარი ბროსე 1851; მარი ბროსე 1854; დიმიტრი ბაქრაძე 1885; თედო ჟორდანიას; ივანე ჯავახიშვილი; სერგი მაკალათია; ნოდარ შოშიაშვილი; გიორგი ხუჯაძე; ვლადიმერ აბულაძე; დევი ბერძენიშვილი 1985; დევი ბერძენიშვილი 1987; ბაკურ გელაშვილი 2011; ბაკურ გელაშვილი 2013; თამაზ გოგოლაძე; იოსებ ალიმბარაშვილი).
2. 1175 წ. (დიმიტრი ბაქრაძე 1875).
3. წარწერის თარიღი მოცემული არ აქვს (რენე შმერლინგი; გიორგი ჩუბინაშვილი).
4. 1333 წ. (?) (ნიკო ბერძენიშვილი).
5. 1318 წ. (ვაჟა კვიციანი 1977; ვაჟა კვიციანი 1989).

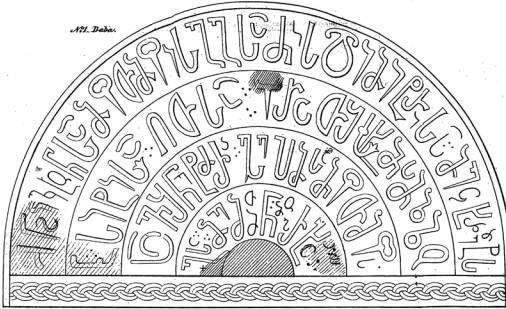
წარწერის დათარიღების საფუძველი: დღეისათვის წარწერის ის ადგილი, სადაც თარიღი იყო დატანილი ამოტეხილია და, შესაბამისად, აღარ იკითხება. წარწერის პირველი გამომცემლის მიერ მოცემულ გადმონაწერში ამკარად ჩანს ქორონიკონის აღმნიშვნელი გრაფემები – კა. აქედან გამომდინარე, ჩვენც წინამორბედ მკვლევართა მსგავსად, წინამდებარე წარწერას 1333 წლით ვათარიღებთ.

წარწერის ასომთავრული ტექსტი:
სადაც თარიღი იყო დატანილი ამოტეხილია და, შესაბამისად, აღარ იკითხება.

1333 წლის დაბის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერის გადმონაწერი (შესრულებული დიმიტრი მეღვინეთუხუცესის მიერ)

ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის გადმონაწერი დიმიტრი მეღვინეთუხუცესის მიერ დამზადებული გადმონაწერის შავ-თეთრ ფოტოზე დაყრდნობით; გ) წარწერის ნაკითხვა (დამყარებული წარწერის დიმიტრი მეღვინეთუხუცესის გადმონაწერზე); და დ) წარწერის თარიღი.

471. Babil.

1333 წლის დაბის ეკლესიის წარწერის გრაფიკული მონახაზი (მეს-
რულეზული ივანე ბართოლომეის მიერ).

1. ႁႁႃႇႁႃႇ - - -ႁႃႇ... ႁႃႇႁႃႇ ႁႃႇႁႃႇ.. ႁႃႇႁႃႇ.. ႁႃႇ.. ႁႃႇ..ႁႃႇႁႃႇႁႃႇ..
ႁႃႇႁႃႇႁႃႇ
2. -ႁႃႇႁႃႇ.. ႁႃႇႁႃႇ... ႁႃႇႁႃႇႁႃႇႁႃႇ ႁႃႇႁႃႇႁႃႇႁႃႇ
3. ႁႃႇႁႃႇႁႃႇႁႃႇႁႃႇ.. ႁႃႇႁႃႇ.. ႁႃႇႁႃႇႁႃႇႁႃႇႁႃႇ
4. -ႁႃႇႁႃႇ.. ႁႃႇႁႃႇႁႃႇႁႃႇ
5. -----

„ინდ[იკტ(ი)ო]ნსა მ(ე)ფ(ე)თმ(ე)ფის(ა) ვ(იორ)ვ(ი)სა, ძის(ა)ქ
დიმიტრისა მეცხრ(ა)მეტ(ე)ს(ა)ქ, | [ს]იტყ(ვ)სა ლ(მ)რ(თ)ი(ს)ა ვ(ო)

**რცთმ(ე)სხმ(ი)ს(ა) მ(ი)ზ(ე)ზო, | აღვ(ა)შ(ე)ნე ტ(ა)ძ(ა)რი ესე
ჟ(ა)მსა მე(ფ(ე)[თმ(ე)ფ(ი)ს(ა) | [ვ(იორ)გ(ისა)სა მე, მ(ა)ტ(ა)მან
[მოლ(ა)რეთუხ(უ)ც(ეს)მან, | ქ(ორონი)კ(ონ)სა კბ (21)]“¹²⁸**

¹²⁸ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. მარი ბროსე: „En l'indiction du roi des rois Giorgi, fils de Dimitri, en t'honneur de l'incarnation du Sauveur, du Verbe divin, j'ai construit ce temple pour le premier né du roi des rois, Giorgi, moi son chef des trésoriers; eu l'an 21“.

2. მარი ბროსე: „En la indiction du roi des rois Giorgi, fils de Dimitri, o toi qui fus l'instument de l'incarnation du Verbe divin, j'ai bâti ce temple, au nom du premier-né du roi des rois, moi son chef des trésoriers. Eu l'année Pascale 21-1333“.

3. დიმიტრი ბაქრაძე: „Вплошенія Слова Божія причина! Храмъ сей построень въ 19-й индиктионъ царя царей Георгія, сына Димитрія, мною, ихъ...“.

4. დიმიტრი ბაქრაძე: „ინდიკტიონსა მეფეთ მეფისა გიორგისა, ძისა დიმიტრისა, მეცხრამეტესა (ინდიკტიონსა). სიტყვისა ღვთისა ხორცთ-შესხმისა მიზეზო! აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ მეფისა გიორგისა მე მათმან მოლარეთ-უხუცესმან. ქკნ, 21“.

5. თედო ჟორდანია: „ინდიკტიონსა მეფეთ-მეფისა გ~გსსა (გიორგისა), ძისა დიმიტრისა, მეცხრამეტესა. სიტყვსა ღ~თისა ჳორცთ-შესხმისა მიზეზო! აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ-მეფისა გიორგისა მე მათმან მოლარეთ უხუცესმან ---“ და ცოტა ქვემოთ: „ქ კსა 4C“ (ე. ი. 21+1312=1333 ნ.)“.

6. ივანე ჯავახიშვილი: „ინდიქტიონსა მეფეთ-მეფისა გიორგისა, | ძისა დიმიტრისა მეცხრამეტისა. სიტყვსა | ღმერთისა ხორცთ შესხმისა მიზეზო, | აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ-მეფისა | გიორგისა მე, მათმან მოლარეთ-უხუცესმან | ...ქ-კსა კა“.

7. გიორგი ჩუბინაშვილი: „ინდიკტიონსა მეფეთ მეფისა გიორგისა, ძისა დიმიტრისა, მეცხრამეტესა. სიტყვისა ღვთისა ხორცთშესხმისა მიზეზო! აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ მეფისა გიორგისა მე მათმან მოლარეთ-უხუცესმან. ქკნ[ს] 21“.

8. სერგი მაკალათია: 1. ინდიქტიონსა მეფეთ მეფის: გიორგის ძის დიმიტრისა: მეცხრამეტესა: 2. სიტყვისა ღვთისა: ხორცთშესხმას. 3. აღვაშენე ტაძარი: ესე: ჟამსა...“.

9. ნოდარ შოშიაშვილი: „ინდიკტიონსა მეფეთ-მეფისა გიორგისა, ძისა დიმიტრისა | მეცხრამეტესა, სიტყვსა ღმერთისა ჳორცთ-შესხმისა მიზეზო, აღ/ვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ-მეფისა გიორგისა მე, მათ/მან მოლარეთ-უხუცესმან... ქკსა კა“.

10. გიორგი ჩუბინაშვილი: „ინდიკტიონსა მეფეთ მეფისა გიორგისა, ძისა დიმიტრისა, მეცხრამეტესა. სიტყვისა ღვთისა ხორცთშესხმისა მიზეზო! აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ მეფისა გიორგისა მე მათმან მოლარეთ-უხუცესმან. ქკნ[ს] 21“.

11. ვაჟა კვიციანი: „/ქ/ ინდიქტიონსა მეფეთ-მეფისა გიორგისა, ძისა დიმიტრისა, მეცხრამეტესა, სიტყ სა ღვთისა ჳორცთ-შესხმისა მიზეზო! აღვაშენე ტაძარი ესე, ჟამსა მეფეთ-მეფისა გიორგისა, მე

გუჯარეთის ხეობა. თონეთის წმიდა გიორგის ეკლესია

44.

[XIII-XIV სს.]

საალაპე ნარწერა ოქროისი

ნარწერიანი ქვა და მასზედ შესრულებული ნარწერა დღეისათვის დაკარგულია. 1986 წლისათვის ნარწერიანი ქვაჯვარა

მათმან მოლარეთ-უხუცესმან. /ქკნ კა ? /.

12. ვლადიმერ აბულაძე: „ინდიკტიონსა მეფეთ-მეფისა გიორგისსა, | ძისა დიმიტრისა მეცხრამეტისა. სიტყვსა | ღმერთისა ხორცთ შესხმისა მიზეზო, | აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ-მეფისა | გიორგისა მე, მათმან მოლარეთ-უხუცესმან | ...ქ-კსა კა“.

13. დევი ბერძენიშვილი: „ინდიკტიონსა მეფეთ მეფისა, გიორგისა, ძისა დიმიტრისა მეცხრამეტესა სიტყვსა ღმრთისა ჯორცთშესხმისა მიზეზო, აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ მეფისა გიორგისსა მე მათმან მოლარეთ-უხუცესმან... ქორონიკონსა კა“.

14. დევი ბერძენიშვილი: „ინდიკტიონსა მეფეთ მეფისა, გიორგისა, ძისა დიმიტრისა მეცხრამეტესა სიტყვსა ღმრთისა ჯორცთშესხმისა მიზეზო, აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ მეფისა გიორგისსა მე მათმან მოლარეთ-უხუცესმან... ქორონიკონსა კა“.

15. ვაჟა კიკნაძე: „...სიტყვსა ღვთისა ჯორცთშესხმისა მიზეზო!...“.

16. ბაკურ გელაშვილი: „ინდიკტიონსა მეფეთ-მეფისა გიორგისსა | ძისა დიმიტრისა მეცხრამეტისა, სიტყვასა | ღმრთისა ხორცთ შესხმისა მიზეზო, | აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ-მეფისა | გიორგისა მე, მათმან მოლარეთ-უხუცესმან“.

17. ბაკურ გელაშვილი: „ინდიკტიონსა მეფეთ-მეფისა გიორგისსა, ძისა დიმიტრისა მეცხრამეტისა. სიტყვასა ღმერთისა ხორცთ შესხმისა მიზეზო, აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ მეფისა გიორგისა მე, მათმან მოლარეთ-უხუცესმან ქკსა კა“.

18. თამაზ გოგლაძე: „ინდიკტიონსა მეფეთა მეფისა გიორგისა, ძისა დიმიტრისა, მეცხრამეტესა სიტყსა ღმრთისა ჯორცთშესხმისა მიზეზო, აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მეფეთ მეფისა გიორგისსა მე მათმან მოლარეთ-უხუცესმან... ქორონიკონსა კა“.

19. იოსებ ალიმბარაშვილი: „ინდიკტიონსა მ[ე]ფ[ე]თ მ[ე]ფის გ[იორ]გ[ი]სა ძის დიმიტრისა მეცხრამეტისა სიტყვისა ღ[ვ]თისა ხ[ორ]ცთმ[ე]სხმ[ი]ს მ[ი]ზეზით აღვაშენე ტაძარი ესე ჟამსა მ[ე]ფ[ე]თ მ[ე]ფის გ[იორ]გ[ი]სა მე მ[ო]ლარეთხუცისა, ქ[ო]რონიკონსა კა“.

ტაძრის ჩრდილოეთ კედლის მახლობლად იყო ჩასმული, რომელიც მომდევნო 1987 წლისათვის წალვრის არქეოლოგიურ ბაზაში ინახებოდა. ქვაჯვარაზე გამოქანდაკებული იყო ჯვარი, რომლის ქვემოთ ამოღარული იყო ძველი ქართული წარწერა; ნუსხური შერეული ასომთავრულით; 18 სტრიქონი; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლდა; წარწერის ქარაგმად გამოყენებული იყო მარცხნიდან მარჯვნივ დახრილი სწორი განივი ან სწორი განივი მოკლე ხაზი; წარწერისათვის დამახასიებელია გრაფემა „ო“-ს საშუალებით ასო-ბგერა „უ“-ს გადმოცემა. (წარწერის პალეოგრაფიულ პირს წარმოვადგენთ დევი ბერძენიშვილის გამოცემიდან).

დაზიანება: წარწერა დაზიანებული არ იყო. წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხებოდა.

გამოცემები:

1. სერგი მაკალათია, 1957, 16-17.¹²⁹
2. დევი ბერძენიშვილი, 1985, 45-46.¹³⁰
3. დევი ბერძენიშვილი, 1986, 44-48.¹³¹
4. დევი ბერძენიშვილი, 1987, 16-18.¹³²

¹²⁹ სერგი მაკალათიას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ფრაგმენტი; გ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; დ) წარწერიანი ქვაჯვარას შავ-თეთრი ფოტო; და ე) წარწერის დათარიღება.

¹³⁰ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის ნაკითხვა; და დ) წარწერის დათარიღება.

¹³¹ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერიანი ქვის შავ-თეთრი ფოტო; გ) წარწერის ნაკითხვა; დ) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული ასლი; ვ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და ზ) წარწერის დათარიღება.

¹³² დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დათარიღება; გ) წარწერის ნაკითხვა; და დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

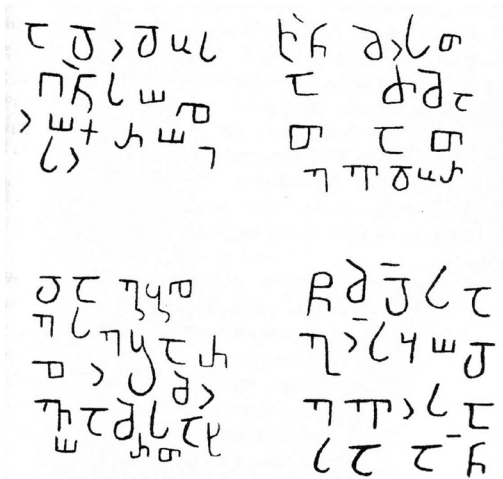
5. დევი ბერძენიშვილი, 2005, 92-96.¹³³
6. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 104.¹³⁴

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. XVI-XVII სს. (სერგი მაკალათია).
2. XIII-XIV სს. (დევი ბერძენიშვილი 1985).
3. XIII საუკუნის II ნახევარი (დევი ბერძენიშვილი 1986; დევი ბერძენიშვილი 1987).
4. წარწერის თარიღი მოცემული არ აქვს (თამაზ გოგოლაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერა შესრულებული იყო ნუსხური დამწერლობით შერეული ასომთავრული ასობით. წინამდებარე კორპუსში გაზიარებულია წარწერის დევი ბერძენიშვილისეული პირვანდელი დათარიღება – XIII-XIV საუკუნეები.

1. უ ო მ ო
2. ა ზ ო მ
3. ი წ ს ა მ
4. რ ა ქ ი ა
5. ს
6. ქ ი წ მ ო მ
7. ა ბ ბ
8. თ ბ მ
9. რ ი ზ ო მ
10. ზ ა უ ც მ
11. რ ს ი ჯ ა მ
12. ძ ო მ
13. ზ ბ გ ს ბ

¹³³ დევი ბერძენიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერიანი ქვის შავ-თეთრი ფოტო; გ) წარწერის ნაკითხვა; დ) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ე) წარწერის პალეოგრაფიული ასლი; ვ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და ზ) წარწერის დათარიღება.

¹³⁴ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს დევი ბერძენიშვილის ნაკითხვას); და გ) წარწერის დათარიღება.

14. *აძიან*
15. *ჩქ~ჯსტ*
16. *ჟუნ ყაძ*
17. *ჟოროს:*
18. *სქ: რ~ჩ*

**„გ(აბრე)ლ, თ(ევედორ)ე. |
 ადიდოს | ღ(მერთმან) სულ | ი ოქროი | სი.
 ჩ(უ)ენ, მისთ | ა ძმა | თა თ | ევედორ(ე) | და გ(ა)ბ(რე)ელ | ესე
 ბარ | ზიმი | ვამსახ | ურ(ე)თ | წმ(ი)დ(ა)სა | გ(იორგ)ის ყოდ/ე-
 ვისა | სა, ა(მე)ნ“.**¹³⁵

ბორჯომის ხეობა. ლიჯანის ღმერთისმშობლის
 ეკლესია

45.
 [XVI საუკუნის 40-იანი წლები]

სამრეკლოს სააღმშენებლო წარწერა ქიშვად ავალისშვილ-
 ისა და მისი თანამეცხედრის „მეფეთმეფის“ ასულ თამარის
 მოხსენიებით (სურ. 42)

¹³⁵ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:
 1. სერგი მაკალათია: „გ ლ (გრიგოლ); თ ე (თევედორე)“.
 2. დევი ბერძენიშვილი: „ადიდოს ღმერთმან სოლი ოქრო (პირ) ისი (ან ოქროისი). ჩვენ მისთა ძმათა თევედორე და გაბრეელ ესე ბარზიმი ვამსახ-
 ორეთ წმინდასა გიორგის ყოდევისასა, ამინ“.
 3. დევი ბერძენიშვილი: „ადიდოს /ღ(მერთმან) სოლ/ი ოქროი/სი.** (ან ოქროპ(ირი)სი) //ჩ(უ)ენ მისთ/ა ძმა/თა თ/ევედორ(ე)// და გ(ა)ბ(რე)ელ/ ესე ბარ/ზიმი/ ვამსახ/ორ(ე)თ// წმ(ი)დ(ა) სა/გ(იორგ)ის ყოდ/ევვისა/სა ა(მე)ნ“.
 4. დევი ბერძენიშვილი: „ადიდოს ღმერთმან სოლი ოქრო (პირ) ისი (ან ოქროისი). ჩვენ მისთა ძმათა თევედორე და გაბრეელ ესე ბარზიმი ვამსახ-
 ორეთ წმინდასა გიორგის ყოდევისასა, ამინ“.
 5. დევი ბერძენიშვილი: „ადიდოს ღ(მერთმან) სული ოქროისი. ჩ(უ)ენ მის-
 თა ძმათა თევედორ(ე) და გ(ა)ბ(რე)ელ ესე ბარზიმი ვამსახურ(ე)თ წმ(ი)დ(ა)სა
 გ(იორგ)ის ყოდევვისასა ა(მე)ნ“.
 6. თამაზ გოგოლაძე: „ადიდოს ღმერთმან სოლი ოქრო (პირ) ისი (ან ოქროისი). ჩვენ მისთა ძმათა თევედორე და გაბრეელ ესე ბარზიმი ვამსახ-
 ორეთ წმინდასა გიორგის ყოდევვისასა, ამინ“.

წარწერა ამოკვეთილია მუქ ნაცრისფერ ქვაზე, რომელიც ჩადგმულია სამრეკლოს II სართულის შესასვლელის მარცხენა მხარეს, მიწის დონიდან 90 სმ-ის სიმაღლეზე; წარწერიანი ქვის ზომებია: 50 X 106 სმ.; წარწერის ფართობი: 39 X 100 სმ.; 6 სტრიქონი; ასომთავრული; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: **ქ** (I სტრიქონის I გრაფემა) — 10 X 2,5 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: **ც** (IV სტრიქონის XII გრაფემა) — 2,5 X 2 სმ.; წარწერის განკვეთილობის ნიშნებად გამოყენებულია წერტილი, ორწერტილი ან სამწერტილი თითქმის ყოველი სიტყვის შემდგომ; ქარაგმად ნახმარია სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა კლიმატური პირობების გამო გადარეცხილია, რის გამოც წარწერის გარკვეული გრაფემები ან ცუდად განირჩევა ან საერთოდ არ იკითხება. განსაკუთრებით დაზიანებულია წარწერის ბოლო ნაწილი.

გამოცემები:

1. მარი ბროსე, 1854, 267-268.¹³⁶
2. ექვთიმე თაყაიშვილი, 1912, 3.¹³⁷
3. ვახტანგ ბერიძე, 1955, 217-218.¹³⁸
4. ნოდარ შოშიაშვილი, 1955, 15.¹³⁹

¹³⁶ მარი ბროსეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ივანე ბართოლომეის მიერ შესრულებული გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; ბ) წარწერის ნაკითხვა ფრანგულ ენაზე; და გ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

¹³⁷ ექვთიმე თაყაიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ნაკითხვა რუსულ ენაზე; ბ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და გ) წარწერის დათარიღება.

¹³⁸ ვახტანგ ბერიძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით; გ) წარწერის ნაკითხვა; დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; და ე) წარწერის დათარიღება.

¹³⁹ ნოდარ შოშიაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის მისეული ნაკითხვა; და დ) წარწერის დათარიღება.

5. ნოდარ შოშიაშვილი, 1957, 20.¹⁴⁰
6. სერგი მაკალათია, 1957, 47-48.¹⁴¹
7. ვასილ ცისკარიშვილი, 1959, 119-120.¹⁴²
8. ვლადიმერ აბულაძე, 1964, 119-120.¹⁴³
9. გიორგი ხუჯაძე, 1969, 11.¹⁴⁴
10. პარმენ ზაქარაია, 1977, 35.¹⁴⁵
11. ვლადიმერ აბულაძე, 1983, 52-53.¹⁴⁶
12. მიხეილ თვაური, 2002, 15.¹⁴⁷
13. ბაკურ გელაშვილი, 2011, 36.¹⁴⁸
14. თამაზ გოგოლაძე, თამარ სრესელი, 2011, 80-93.¹⁴⁹

¹⁴⁰ ნოდარ შოშიაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის წაკითხვა; და დ) წარწერის დათარიღება.

¹⁴¹ სერგი მაკალათიას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის დამწერლობის სახეობა; გ) წარწერის წაკითხვა; დ) წარწერის დაზიანება; და ე) წარწერის დათარიღება.

¹⁴² ვასილ ცისკარიშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ტექსტი (იმეორებს ვახტანგ ბერიძის წაკითხვას); ბ) წარწერის დაზიანება; გ) წარწერის დათარიღება; და დ) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

¹⁴³ ვლადიმერ აბულაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს ვახტანგ ბერიძის წაკითხვას); და გ) წარწერის დათარიღება.

¹⁴⁴ გიორგი ხუჯაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; და ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს ვახტანგ ბერიძის წაკითხვას).

¹⁴⁵ პარმენ ზაქარაიას თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის შინაარსი; და გ) წარწერის დათარიღება.

¹⁴⁶ ვლადიმერ აბულაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს ვახტანგ ბერიძის წაკითხვას); და გ) წარწერის დათარიღება.

¹⁴⁷ მიხეილ თვაურს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს ექვთიმე თაყაიშვილის წაკითხვას); და გ) წარწერის დათარიღება.

¹⁴⁸ ბაკურ გელაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის ტექსტი (იმეორებს ვახტანგ ბერიძის წაკითხვას); და გ) წარწერის დათარიღება.

¹⁴⁹ ავტორთა ჯგუფს თავიანთ პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვთ: ა) წარწერის არქეოგრაფიული აღწერილობა; ბ) წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვიით; გ) წარწერის წაკითხვა; დ) წარწერის თარიღი;

15. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 45.¹⁵⁰

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. თარიღი მოცემული არ აქვს (მარი ბროსე; გიორგი ხუჯაძე).
2. XIV ს. (ექვთიმე თაყაიშვილი; მიხეილ თვაური).
3. XVI ს. (ვახტანგ ბერიძე; ვასილ ცისკარიშვილი: ვლადიმერ აბულაძე 1964; პარმენ ზაქარაია; ვლადიმერ აბულაძე 1983; ბაკურ გელაშვილი).
4. XIV-XVI სს. (ნოდარ შოშიაშვილი; ნოდარ შოშიაშვილი).
5. XV-XVI სს. (სერგი მაკალათია).
6. 1549 წ. (თამაზ გოგოლაძე, თამარ სრესელი).
7. XVI საუკუნის 40-იანი წლები (თამაზ გოგოლაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერას თარიღი არ უზის. წარწერის პალეოგრაფიული მონაცემებისა და მასში მოხსენიებული „მეფეთმფის ასულ“ თამარის - ქართლის მეფე ლუარსაბ I-ის (1527-1556) ქალიშვილ თამართან გაიგივების საფუძველზე, წარწერის ქრონოლოგიას XVI საუკუნის 40-იანი წლებით განვსაზღვრავთ.

წარწერის ტექსტი:

 წყნარად იმყოფებოდნენ

 ოცნებებში მყოფნი

 ქვეყნის მთელს

 მხარეებში

 მისი

 უცხო

 უცხო

და ე) წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.
¹⁵⁰ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის შინაარსი; გ) წარწერის ნაკითხვა; და დ) წარწერის ფერადი ფოტო.

1. ქქ.: ႠႠႠႠႠႠ ႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠ
2. ႠႠႠႠႠ: ႠႠ. ႠႠႠႠႠႠႠႠ. ႠႠႠႠႠႠ ႠႠႠ. ႠႠ
3. ႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ ႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ
4. ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠႠႠႠ
5. ႠႠႠ Ⴀ
6. ႠႠႠ ႠႠႠ

„წ. იპრიანა ლიკნისა ღ(მრ)თისმშობ(ე)ლმა და აღვაშენე სამრეკლო ესე მე, | ქიშვად ავალისშვილმა და თანამეცხედრე/მან, მეფეთ[მე]ფისა ასულმა თამარ და მათთა მშობე/ლთა, ე/ლია ად[ლე]გ[რ]ძელე(?)“.¹⁵¹

¹⁵¹ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. მარი ბროსე: „*C. Il a plu à Notre-Dame de Lican, et j'ai construit ce clocher, moi Kichwad Awalis-Chwili et ma compagne Thamar, fille du roi des rois . . . et leurs fils . . .*“.

2. ექვთიმე თაყაიშვილი: „წ. იპრიანა: ლიკნისა: ღთის მშობელმა: და. აღვაშენე სამრეკლო ესე: მე ქიშვად (ქიშვარდ): ავალის:შვილმა და: თანა: მეცხედრემან მეფეთა მეფისა ასულმა: თამარ: და: ათაბაგთა. ადდრ. *C. Угодно было Ликанской Богородице и построилъ эту колокольню, я Кишвады (читай Кишварды) Авалишвили и супруга (моя) царя царей дочь, Тамара, и атабеговъ. . . .*“.

3. ექვთიმე თაყაიშვილი: „*Угодно было богу и Ликанской Божией Матери я Кишварть Авалишвили и супруга моя дочь царя царей Тамара соорудили сию колокольню*“.

4. ვახტანგ ბერიძე: „ქწ. იპრიანა ლიკნისა ღვთისმშობელმა და აღვაშენე სამრეკლო ესე მე ქიშვად ავალისშვილმა და თანამეცხედრემან მეფეთ მეფისა ასულმა თამარ და მათთა მშობელთა...“.

5. ნოდარ შოშიაშვილი: „ქ. იპრიანა ლიკნისა ღვთისმშობელმა და აღვაშენე სამრეკლო ესე მე, ქიშვად ავალისშვილმა და თანამეცხედრემან, მეფეთა-მეფისა ასულმა თამარ...“.

6. ნოდარ შოშიაშვილი: „*Пожелала Ликанская богоматерь и построил колокольню эту я, Кишвады Авалишвили и супруга моя дочь царя-царей, Тamar...*“.

7. სერგი მაკალათია: „ქ: იპრიანა: ლიკანისა: ღვთისმშობელმან: და: აღვაშენე: სამრეკლო ესე: მე. | ქრისტე შეიწყალე-დ: ავალის: შვილმა და: თანა: მეცხედრე/მან მეფეთა: მეფისა: ასულმა: თამარ: მათთა: მშობე/ლთა“.

8. ვასილ ციკარიშვილი: „ქწ. იპრიანა ლიკანისა ღვთისმშობელმა და აღვაშენე სამრეკლო ესე მე, ქიშვად ავალისშვილმა და თანამეცხედრემან, მეფეთ მეფისა ასულმა თამარ და მათთა მშობელთა...“.

9. ვლადიმერ აბულაძე: „ქწ. იპრიანა ლიკნისა ღვთისმშობელმა და აღ-

46.

**[XVII საუკუნის II ნახევარი-XVIII საუკუნის I ნახევარი].
სააღმშენებლო წარწერა გივი ავალიშვილისა და მისი
მეუღლის, მეფეთმეფის ასულ სოფიოსი**

დღეისათვის წარწერა დაკარგულია; XIX საუკუნის 40-იან წლებში წარწერა ამოკვეთილი ყოფილა ლიკანის ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე, რომელიც ცნობილ ქართველ ისტორიკოსს - პლატონ იოსელიანს უნახავს; მემბტიანის აღწერით წარწერა შესრულებული ყოფილა ძველი ქართული დამწერლობით, სავარაუდოდ, ასომთავრულით; რამოდენიმე სტრიქონად, თუმცა მეცნიერს დაკონკრეტებული არ აქვს წარწერის სტრიქონების რაოდენობა.

დაზიანება: პლატონ იოსელიანის დროს წინამდებარე წარწერა სრულად იკითხებოდა.

ვაშენე სარეკლო ესე მე ქიშვად ავალისშვილმა და თანამეცხედრემან მეფეთმეფისა ასულმა თამარ და მათთა მშობელთა“.

10. გიორგი ხუჯაძე: „ქ. წ. იპრიანა ლიკანისა ღვთისმშობელმა და აღვაშენე სარეკლო ესე მე ქიშვად ავალიშვილმა და თანამეცხედრემან მეფეთა მეფის ასულმა თამარ და მათთა მშობელთა“.

11. ვლადიმერ აბულაძე: „ქ. წ. იპრიანა ლიკანისა ღვთისმშობელმა და აღვაშენე სამრეკლო ესე მე ქიშვად ავალისშვილმა და თანამეცხედრემან მეფეთმეფისა ასულმა თამარ და მათთა მშობელთა“.

12. მიხეილ თვაური: „ღმერთის წყალობით და ლიკანის ღვთისმშობლისით, მე ქიშვარდი ავალიშვილმა და მეუღლემ, მეფეთა-მეფე თამარის შვილმა ავაშენეთ ეს სამრეკლო“.

13. ბაკურ გელაშვილი: „ქ. წ. იპრიანა ლიკანისა ღვთისმშობელმა და აღვაშენე სამრეკლო ესე მე ქიშვად ავალისშვილმა და თანამეცხედრემან მეფედ-მეფისა ასულმა თამარ მათთა მშობელთა“.

14. თამაზ გოგოლაძე, თამარ სრესელი: „ქ. წ. იპრიანა ლიკანისა ღ(მრ)თისმშობელმა და აღვაშენე საქმრეკლო ესე, მე, | ქიშვად ავალიშვილმა და თანამეცხედრე|მან, მეფეთა [მე]ფის ასულმა თამარ და მათთა მშობე|ლთა გ[უ] -ლ დ [?]... დრ | ...ლზ, ა(მი)ნ“.

15. თამაზ გოგოლაძე: „ქ. წ. იპრიანა ლიკანისა ღ(მრ)თისმშობელმა და აღვაშენე საქმრეკლო ესე, მე, ქიშვად ავალიშვილმა და თანამეცხედრემან, მეფეთა [მე]ფის ასულმა თამარ და მათთა მშობელთა...“.

გამოცემები:

1. პლატონ იოსელიანი, 1901, 14.¹⁵²
2. ვლადიმერ აბულაძე, 1964, 119.¹⁵³
3. ვლადიმერ აბულაძე, 1983, 54.¹⁵⁴
4. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 45-46.¹⁵⁵

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1. XVII საუკუნის I ნახევარი (პლატონ იოსელიანი).
2. თარიღი მოცემული არ აქვს (ვლადიმერ აბულაძე; ვლადიმერ აბულაძე; თამაზ გოგოლაძე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: პლატონ იოსელიანის მიხედვით, ლიკანის ეკლესია გივი ავალიშვილისა და მის თანამეცხედრის, მეფის ასულ სოფიოს მიერ იქნა აღდგენილი. წინამდებარე წარწერაში მოხსენიებულ გივი ავალიშვილს ვაიგივებთ XVII საუკუნის II ნახევრის ქართლისა და კახეთის სამეფოების თვალსაჩინო წარმომადგენლის, მეჯინიბეთუხუცეს ლევან ავალიშვილის ვაჟ – გივი ავალიშვილთან. იგი მამის გვერდით ქართულ საისტორიო საბუთებში 1676 წლიდან გვხვდება. ვითვალისწინებთ რა გივი ავალიშვილის მოხსენიებას ქართულ საისტორიო დოკუმენტებში 1676 წლიდან, წარწერის ქრონოლოგიას XVII საუკუნის II ნახევრითა და XVIII საუკუნის I ნახევრით განსაზღვრავთ.

¹⁵² პლატონ იოსელიანს კოტე ყიფიანის ხელნაწერში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის პოვნის ისტორია; ბ) წარწერის ადგილმდებარეობა; გ) წარწერის შინაარსი; და დ) წარწერის დათარიღება.

¹⁵³ ვლადიმერ აბულაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის შინაარსი დამყარებული კოტე ყიფიანის ხელნაწერზე; და გ) წარწერის დათარიღება.

¹⁵⁴ ვლადიმერ აბულაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის შინაარსი დამყარებული კოტე ყიფიანის ხელნაწერზე; და გ) წარწერის დათარიღება.

¹⁵⁵ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის პოვნის ისტორია; ბ) წარწერის ადგილმდებარეობა; გ) წარწერის შინაარსი; და დ) წარწერის დათარიღება.

მოგვეყავს ციტატა რუსულ ენაზე უცვლელი სახით ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწის - დიმიტრი ყიფიანის ვაჟის, კოტე ყიფიანის 1901 წლის ხელნაწერი ფურცლებიდან ლიკანის ეკლესიის აღნიშული წარწერის შესახებ:

„...Известный тогда ученный грузинъ Платон Игнатьевич Иосселиани въ одном Боржомскихъ второстепенныхъ ушелии Ликанскомъ, набрелъ въ лесу на древний храмъ Ликанской Богородицы и надъ южными вратами его увидель каменную плиту с несколькими строками древняго-грузинского письма. Имея въ виду только науку и не уделяя злобъ дня ни малеишего внимания, он описаль надпись и перевель на русский языкъ. Оказалось, что южная эти врата храма возобновили, летъ полторасти или двести тому назадъ, Гиви Авалишвили и супруга его царевна софия. значить, Авалишвили были здесь не бурмистами, а такие князья, родства съ которыми и цари не гнушались....“.

ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი

47.

1755 წ.

საფლავის ქვის წარწერა თევდორასი (სურ. 43)

ამჟამად საფლავის ქვა ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ეზოში ინახება; სამწუხაროდ, მისი წარმომავლობის შესახებ არანაირი ინფორმაცია არ მოიპოვება; 3 სტრიქონი; მხედრული; საფლავის ქვის ზომა: 66 X 135 სმ.; წარწერის ფართობი: 23 X 125 სმ.; წარწერის ყველაზე დიდი გრაფემა: წ (II სტრიქონის XXI გრაფემა) — 7 X 3,3 სმ.; წარწერის ყველაზე პატარა გრაფემა: ი (II სტრიქონის XVIII გრაფემა) — 0,3 X 0,2 სმ.; წარწერის განკვეთილობის ნიშნებად ნახმარია წერტილი ან ორწერტილი თითქმის ყოველი სიტყვის შემდგომ; წარწერის ქარაგმად გამოყენებულია მოკლე კლაკნილი ხაზი.

დაზიანება: წარწერა დაზიანებულია. კლიმატური პირობების გამო წარწერიანი ქვა გადარეცხილია და ცალკეული გრაფემები ცუდად განირჩევა. გარდა ამისა, წარწერის პირველი სტრიქონის ბოლო სიტყვა ამოტეხილია და ძლივს განირჩევა ამოტეხილი ასო-ნიშნების კონტურები.

გამოცემები: წარწერა გამოცემული არ არის. წინამდებარე კორპუსში ის პირველად ქვეყნდება.

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერას ბოლოში უზის ქორონიკონი უმგ (443) ანუ ქრისტესშობიდან (1312+443=1755 წ.) 1755 წელი.

ქ. მოიხსენე: უფალო: ეს: საფლაგი: თევდორას: პირველ: ჯალა
 ნი: მიცვალებულთაეთის ვინც: ნაიკთხოს: შენდობა უ-
 ხართ: ქკ უმგ.

1. ქ. მოიხსენე: უფალო: ეს: საფლაგი. თევდორას. პირველ: ჯალა
2. ნი: მიცვალებულთაეთის ვინც: ნაიკთხოს: შენდობა უ-
3. ხართ. ქკ უმგ.

„ქ. მოიხსენე უფალო ეს[ე] საფლაგი თევდორას[ი]. პირველ ჯალა[ბ] | ნი მიცვალებულთა[ე] <ე> თ[ვ]ის. ვინც ნაიკ[ი]თხოს, შენდობა უ[თ] | ხართ, ქ[ორონი]კ[ონ]ს უმგ“.

ბორჯომის ხეობა. ყვიბისის წმიდა გიორგის ეკლესია

48.

1851 წლის 1 მაისი.

ეპიტაფია ქაიხოსრო ავალისშვილისა (სურ. 44)

წარწერა ამოკვეთილია მუქ ყავისფერ მარმარილოს ქვაზე, რომელიც თავის მხრივ ჩასმულია ორნამენტული ყვავილებით გაფორმებულ ნაცრისფერ ქვაზე; საფლავის ქვის ეპიტაფია დევს ეკლესიის ეზოში; წარწერიანი ქვის ზომა: 60 X 171,5 სმ.; წარწერის ფართობი: 26 X 29 სმ.; 14 სტრიქონი; მხედრული; დასაწყისი ორი სიტყვა რუსულად; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: ქ (VII სტრიქონის V გრაფემა) — 2,2 X 0,5 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: ა (XIV სტრიქონის XXXI გრაფემა) — 0,2 X 0,2 სმ.; ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია ქუდის ფორმის ფიგურა; წარწერას განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; წარწერის თავზე გამოსახულია გვირგვინი, სადაც ჩახატულია ქაიხოსრო ავალისშვილის გრაფიკული გამოსახულება; წარწერას დასაწყისში უზის წრეში ჩასმული ჯვარი.

დაზიანება: მარმარილოს ქვა ადგილ-ადგილ ამოტეხილია. ამის გამო, წარწერის გრაფემათა გარკვეული ნაწილი საერთოდ არ განირჩევა, ხოლო ნაწილი კი ფრაგმენტულად იკითხება.

გამოცემები:

1. ბაკურ გელაშვილი, 2009, 8.¹⁵⁶
2. თამაზ გოგოლაძე, 2014, 34.¹⁵⁷
3. ბაკურ გელაშვილი, 2015, 39.¹⁵⁸

¹⁵⁶ ბაკურ გელაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; და ბ) წარწერის წაკითხვა.

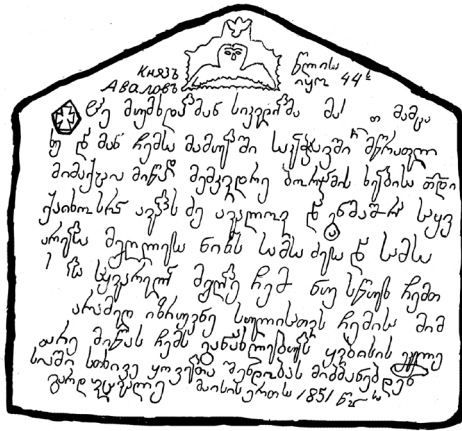
¹⁵⁷ თამაზ გოგოლაძეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; ბ) წარწერის წაკითხვა; და გ) წარწერის ფერადი ფოტო.

¹⁵⁸ ბაკურ გელაშვილს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარ-

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

1851 წლის 1 მაისი (ბაკურ გელაშვილი 2009; თამაზ გოგოლაძე; ბაკურ გელაშვილი 2015).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერას უზის თარიღი არაბული რიცხვებით 1851 წელი, ხოლო მხედრული შრიფტით გამოცემულია თვე და რიცხვი („მაისის ერთსა“). აქედან გამომდინარე, წარწერა შესრულებულია ქრისტესობიდან 1851 წლის 1 მაისს.

1. Князь
2. Аваловъ
3. წლისა
4. იყო 44-ს
5. † ჴე მუმხდალმან სიკვდილმა- მა,ს[ხ]’ვ[ი]’ლ[ი]-თ მამცა
6. ხე და მან ჩემსა მამულში საკოჭავში მწრაფლ
7. მიმაქცია მიწად მემკვიდრე ბორჯომის ხეობისა თ~დი
8. ქაიხოსრო ავალის ძე ავალოვი და განმაშორა საყვ
9. არელსა მეულლესა ნინოს სამსა ძესა და სამსა

10. -სა-ლსა საყვარელო მეუღლე ჩემო ნუ სწუხ ჩემთ
11. --- არამედ იზრუენე სულისათვის ჩემისა მიმ
12. -ზ'არე მინას ჩემს განახლებულს ყვიბისის ეკლე
13. სიაში სთხოვე ყოველთა შენდობას მიბძანებდენ
14. გარდავიცვალე მაისის ერთსა 1851 წელსა

„ Князь | Аваловъ | წლისა | იყო 44-ს. |

ქ. ზე, მუ<მ>ხდალმან სიკვდილმა[ნ] მახვილ[ათ] მამცა | ხე და მან ჩემსა მამულში საკოჭავში მწრაფლ | მიმაქცია მიწად, მემკვიდრე ბორჯომის ხეობისა თ(ავა)დი, | ქაიხოსრო ავალის ძე ავალოვი და განმაშორა საყვ|არელსა მეუღლესა ნინოს, სამსა ძესა და სამსა | [ა]ს[უ]ლსა. საყვარელო მეუღლე ჩემო, ნუ სწუხ ჩემთ|[ვის], არამედ იზრუენე სულისათვის ჩემისა, მიმ|[ა]ზარე მინას ჩემს განახლებულს ყვიბისის ეკლე|-სიაში, სთხოვე ყოველთა, შენდობას მიბძანებდენ, | გარდავიცვალე მაისის ერთსა, 1851 წელსა“.¹⁵⁹

¹⁵⁹ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. ბაკურ გელაშვილი: „...მომხდარმან სიკვდილმან მარცხათ მომცა, ხე და მან ჩემსა მამულში საკოჭავში მწრაფლ მიმაქცია მიწად, მემკვიდრე ბორჯომის ხეობისა თ-ვდი ქაიხოსრო ავალის-ძე ავალოვ და განმაშორა საყვარელსა მეუღლესა ნინს სამსა ძესა და სამსა ასულსა, საყვარელო მეუღლე ჩემო ნუ სწუხ ჩემთ, არამედ იზრუენე სულისათვის ჩემისა, მიმაზარე მინას ჩემს განახლებულს ყვიბისის ეკლესიაში, სთხოვე ყველთა შენდობას მიბძანებდენ, გარდავიცვალე მაისის ერთსა 1851 წელს“.

2. თამაზ გოგოლაძე: „ქ. ჰე, მუ<მ>ხ<დ>ქთალმან სიკვდილმან მა.ხ.ვ` ილათ მამცა ხე და მან ჩემსა მამულში საკოჭავში მწრაფლ მიმაქცია მიწად, მემკვიდრე ბორჯომის ხეობისა თ(ავა)დი ქაიხოსრო ავალისძე ავალოვი და განმაშორა საყვარელსა მეუღლესა ნინოს, სამსა ძესა და სამსა ასულსა, საყვარელო მეუღლე ჩემო, ნუ სწუხ ჩემთ, არამედ იზრუენე სულისათვის ჩემისა, მიმაზარე მინას ჩემს განა<ა>ხლებულს ყვიბისის ეკლესიაში, სთხოვე ყოველთა შენდობას მიბძანებდენ, გარდავიცვალე მაისის ერთსა 1851 წელს, Князь Аваловъ 44 წლისა იყო“.

3. ბაკურ გელაშვილი: „ჰე, მუმხდალმან სიკვდილმან მახვილად [ან მარცხად] (დაზიანების გამო წარწერის ეს ნაწილი კარგად აღარ იკითხება) მომცა, ხე და მან ჩემსა მამულში საკოჭავში მწრაფლ მიმაქცია მიწად მემკვიდრე ბორჯომის ხეობისა თ(ავა)დი ქაიხოსრო ავალის-ძე ავალოვ და განმაშორა საყვარელსა მეუღლესა ნინს სამსა ძესა და სამსა ასულსა, საყვარელო მეუღლე ჩემო ნუ სწუხ ჩემთ, არამედ იზრუენე სულსათვის ჩემისა, მიმაზარე მინას ჩემს განახლებულს ყვიბისის ეკლესიაში, სთხოვე ყოველთა

გუჯარეთის ხეობა. ტიმოთესუბნის (ჯიმოთისმანის) ღმრთისმშობლის ეკლესია

49.

[XVIII-XIX სს.]

ეპიტაფიის ფრაგმენტი ზაზა ავალიშვილისა

დღეისათვის წარწერა დაკარგულია. მარმარილოს საფლავის ქვის წარწერის ფრაგმენტი დიმიტრი მეღვინეთუხუცესიშვილს 1847-1848 წლებში ტაძრის ინტერიერის ერთ კუთხეში შეუმჩნევია. ისტორიკოსი წინამდებარე წარწერას კითხულობს შემდგომი სახით.

გამოცემა:

1. მარი ბროსე, 1851, 103.¹⁶⁰

დაზიანება: წარწერის წინა გამომცემლის მიხედვით მოყვანილი საფლავის ქვის წარწერა თავბოლონაკულია. შემორჩენილია მხოლოდ ადგილობრივი თავადის ზაზა ავალიშვილის სახელი. აღსანიშნავია, რომ XIX საუკუნის 40-იან წლებშიც კი ეპიტაფიის გადარჩენილ ნაწილში გვარი ავალიშვილი დაზიანებული სახით იკითხებოდა.

წარწერის დათარიღება წინა გამოცემებში:

წარწერის თარიღი მოცემული არ აქვს (მარი ბროსე).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: ვითვალისწინებთ რა წარწერის მასალად მარმარილოს გამოყენებას, რომელსაც უფრო ხშირად XVIII-XIX საუკუნის საფლავების დამზადებისას

შენდობას მიბრძანებდნენ, გარდავიცვალე მისის ერთსა 1851 წელს“.

¹⁶⁰ მარი ბროსეს თავის პუბლიკაციაში წარმოდგენილი აქვს: ა) წარწერის ადგილმდებარეობა; და ბ) წარწერის გადმონაწერი ქართულ ენაზე და მისი ფრანგული პერიფრაზი.

მიმართავდნენ, წარწერის ქრონოლოგიას ამავე პერიოდით – XVIII-XIX საუკუნეებით განვსაზღვრავთ. აქედან გამომდინარე, ამ დროის მოღვაწედ მივიჩნევთ საფლავის ეპიტაფიაში მოხსენიებულ ზაზა ავალიშვილს.

„[...]ზაზა ავალიშვილი[...]“.¹⁶¹

ბორჯომის ხეობის წარწერათა ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი

ანტიფიქსის წარწერა

ბორჯომის ხეობის წარწერებიდან მეტად საყურადღებოა ჩითახევის ეკლესიის („მწვანე მონასტრის“) ანტიფიქსის რელიეფური წარწერა წმიდა გიორგის მოხსენიებით. წარწერა წარმოადგენს უტყუარ საბუთს ტაძრის მფარველი წმიდანის შესახებ.

დღეისათვის ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია მხოლოდ ორი ანტიფიქსი წმიდა გიორგის გამოსახულებით:

1. სოფელ ქუნცას (ასპინძის რაიონი) ანტიფიქსი დიოკლეთიანეს განმგმირავი წმიდა გიორგის რელიეფური გამოსახულებით, რომლის ქვემოთ შესრულებულია რელიეფური ასომთავრული წარწერა: „ქ(რისტ)ე შ(ეინყალ)ე ხ(უ)ცრი“.¹⁶²

2. ქუთაისის მუზეუმის არქეოლოგიურ ფონდში დაცული კალიპტერის ანტიფიქსი წმიდა გიორგის გამოსახულებით სოფელ ზემო მესხეთიდან (წყალტუბოს რაიონი).¹⁶³

ზემოთმოყვანილი ორი ანტიფიქსის ქვისაგან განსხვავებით, ჩითახევის ანტიფიქსის ქვაზე შესრულებულია რელიეფური

¹⁶¹ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. მარი ბროსე: „ზაზა ავალიშვილი“. ი: *Zaza Awalichwili*“.

¹⁶² ჯამლეთ ჯღამაია, სამშენებლო კერამიკის ეპიგრაფიკა შუა საუკუნეების საქართველოში, წიგნში: სამშენებლო კერამიკა ფეოდალური ხანის საქართველოში, თბილისი 1980 წელი, გვ. 49-50.

¹⁶³ დავით ბერძენიშვილი, წმიდა გიორგის გამოსახულებიანი კალიპტერის ანტიფიქსი ზედა მესხეთიდან, წელიწდეული, 3, ქუთაისი 2011 წელი, გვ. 27-37.

ასომთავრულით წმიდა გიორგის სახელი. ეს კი გახლავთ ჯერ-ჯერობით ერთადერთი მაგალითი ასეთი ტიპის ქვებზე წმიდა გიორგის მოხსენიებისა, რაც ამ წარწერის უნიკალურობასა და მნიშვნელობას კიდევ უფრო ზრდის.

სავედრებელი წარწერები

პირველ რიგში, სავედრებელი წარწერებიდან ყურადღებას გავამახვილებთ 2008 წელს ფოთოლეთის ეკლესიაში აღმოჩენილ ქვის ფილაზე შესრულებულ XI საუკუნის ნაკანრ ასომთავრულ, ნუსხურ და მხედრულ სავედრებელ წარწერებზე.

წინამდებარე ფილაზე შესრულებული 7 წარწერიდან ორ შემთხვევაში მიმართვაა წმიდა გიორგისადმი, სადაც აქ მოხსენიებული პირები შეწყალებასა და მეოხებას წმიდა გიორგისაგან ითხოვენ. ეს გახლავთ უცყუარი დასტური იმისა, რომ თავის დროზე ტაძარი წმიდა გიორგის სახელზე იყო აგებული.

ჩვენამდე ტაძარი ქართულ სამეცნიერო წრეებში (დავით ხოშტარია) მიჩნეული იყო „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრებაში“ მოხსენიებულ კვირიკეწმიდის ეკლესიად, რომელიც ჰაგიოგრაფიული თხზულების მიხედვით გრიგოლ ხანცთელის ერთ-ერთი მოწაფის - ქრისტეფორეს მიერ იქნა აგებული.¹⁶⁴

ფოთოლეთის ეკლესიის ნაკანრ წარწერათა ტექსტები ცალსახად უჩვენებს, რომ IX-X საუკუნეებში ეკლესია აშენდა წმიდა გიორგის სახელზე, არა წმიდა კვირიკეს სახელზე, როგორც ეს ჩვენამდე იყო მიჩნეული. ამით საფუძველი გამოეცალა აღნიშნული ტაძრის გაიგივებას კვირიკეწმიდის ტაძართან.¹⁶⁵ გარდა

¹⁶⁴ დავით ხოშტარია, კვირიკეწმიდის ადგილმდებარეობის საკითხისათვის, მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1985 წელი, 1, გვ. 80; დავით ხოშტარია, X საუკუნის სამონასტრო ეკლესიები ტაძრის-საკირის მიდამოებში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 3, თბილისი 1986 წელი, გვ. 135; დავით ხოშტარია, IX-X საუკუნეების ხუროთმოძღვრული ძეგლები ბორჯომის ხეობაში, საკანდიდატო დისერტაცია და ავტორეფერატი, თბილისი 1987 წელი, გვ. 15-23.

¹⁶⁵ თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, ფოთო-

ამისა, მეცნიერთა ნაწილი (რუსუდან მეფისაშვილი)¹⁶⁶ ფიქრობდა, რომ თავისი ხუროთმოძღვრული სტილითა და მასშტაბებით თხზულებაში მოხსენიებულ კვირიკენმიდასთან ყველაზე ახლოს ჩითახევის ეკლესია იდგა. მას შემდეგ, რაც ჩითახევის ტაძრის განმენდითი სამუშაოების დროს ადგილობრივი მონესეების მიერ გამოვლენილ იქნა ანტიფიქსის წარწერიანი ქვანმიდა გიორგის მოხსენიებით, სრულიად ნათელია, რომ ფოთოლეთის ეკლესიის მსგავსად ჩითახევის მონასტერიც წმიდა გიორგის სახელზე აიგო. სულ ბოლოს, ყურადღება გავამახვილეთ XIV საუკუნის ანონიმი მემატიანის — ჟამთააღმწერლის თხზულების იმ ეპიზოდზე, სადაც ისტორიკოსი მოგვითხრობს ქართლელი ფეოდალის კახა თორელისა და მონღოლი ასისტავის ყურუმჩი-ბადურისა და დასავლეთ საქართველოდან გადმოსული მონღოლი უფლისწულის თეგუდარს შორის სამცხის სანახებში მომხდარი ბრძოლის ამბავს, დამარცხებული მხედრობის გაქცევას აღმოსავლეთის მიმართულებით და მათ მიერ რუგეთის მთაში თავის შეფარებას. საბოლოოდ დოკუმენტურად დავადასტურეთ მეცნიერთა ერთი ნაწილის (ნიკო ბერძენიშვილი,¹⁶⁷

ლეთის ეკლესიის ნაკანრი წარწერები და მათი ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი, წიგნი: თამაზ გოგოლაძე, ბორჯომის ხეობის ისტორიული და ხუროთმოძღვრული ძეგლები, თბილისი 2014 წელი, გვ. 133-161; აგრეთვე: თამაზ გოგოლაძე, ირაკლი გელაშვილი, ნინო ხარშილაძე, ფოთოლეთის ეკლესიის ნაკანრი წარწერები და მათი ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი, კრებულში: ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XIV-XV, თბილისი 2016-2017 წლები, გვ. 253-265.

¹⁶⁶ Русудан Меписашвили, Основные особенности трех церковных базилик Грузии. (Доклад на международном симпозиуме по грузинскому искусству), Тб. 1977 г, გვ. 6-7; მეცნიერმა თავდაპირველად გამოთქვა ვარაუდი ქრისტეფორეს მიერ აშენებული კვირიკენმიდის სოფელ დვირის ახლოს მდებარე საკვირიკეს სამონასტრო ანსამბლთან გაიგივების შესახებ, თუმცა იქვე დასძენს, რომ „საკვირიკე ზომით ნეძვზე თითქმის ორჯერ უფრო მცირეა, და ბოლოს იმის გათვალისწინებამაც, რომ დავთარში (იგულისხმება გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი – თ.გ.) სოფ. კვირიკე-წმინდა და სოფ. საკვირიკე ერთდროულადაა მოხსენიებული, ეჭვი დაბადა საკვირიკესა და კვირიკენმიდის შესაძლებელი გაიგივების შესახებ“ რუსუდან მეფისაშვილი, გრიგოლ ხანძთელის მონაფეთა სააღმშენებლო მოღვაწეობა ქართლში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1963 წელი, №4, გვ. 234.

¹⁶⁷ ნიკო ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი I, ისტორიული გეოგრაფია, თბილისი 1964 წელი, გვ. 250.

გიორგი ზედგინიძე¹⁶⁸ და სხვ.) მოსაზრება კვირიკენმიდის გაი-
გვივებისა სოფელ ქვაბისხევის პირდაპირ მდებარე საკვირიკეს
სახელით ცნობილ სამონასტრო კომპლექსთან. სწორედ ახ-
ლად გამოვლენილმა ეპიგრაფიკულმა ძეგლებმა (ფოთოლეთის
ეკლესიის ნაკანრი წარწერები და ჩითახევის ანტიფიქსის წარ-
წერა) მოგვცა საშუალება მყარი არგუმენტებით გადაგვეჭრა
ქართულ ისტორიოგრაფიაში წამოჭრილი ისეთი სადავო და
მნიშვნელოვანი საკითხი, როგორც იყო „გრიგოლ ხანცთელის
ცხოვრებაში“ მოხსენიებული კვირიკენმიდის ლოკალიზაციის
საკითხი.¹⁶⁹

მეტად მნიშვნელოვან და ძვირფას ცნობას გვანვდის ფო-
თოლეთის კანკელის ჩრდილოეთ ნირთხლზე შესრულებული XI
საუკუნის ნუსხური სავედრებელი წარწერა ბედიის საეპისკო-
პოსოს შესახებ. წარწერის თანახმად, დამიანე ბედიელი ღმრ-
თაების ხატისაგან შეწყალებას ითხოვს.

წარწერაში მოხსენიებული დამიანე ბედიელი სხვა წყაროე-
ბით არ დასტურდება. აქედან გამომდინარე, იგი XI საუკუნის
უცნობი ბედიელი ეპისკოპოსია.

ამის შემდეგ საინტერესოა, რა ინფორმაციას ფლობს ქართუ-
ლი ისტორიოგრაფია XI საუკუნის ბედიელ ეპისკოპოსთა შესახ-
ებ. საისტორიო დოკუმენტები ამ პერიოდის ორ ბედიელ ეპისკო-
პოსს იცნობს. პირველი ბედიელი გახლავთ 1014-1027 წლების
კაბერის ტაძრის სააღმშენებლო წარწერაში მოხსენიებული
სოფრონ ბედიელი. წარწერა შემდეგი სახით იკითხება:

*„ჩ. ქ. ს(ა)ხ(ე)ლ(ი)თა ღ(მ)რ(ი)ს(ა)ჲთა, ავაშ(ე)ნე წ(მიდა)ჲ ესე
ეკლ(ე)ს(ია)ჲ მე, ას(ა)დ ს(ა)ნ(ი)ვ(ა)ჯ(ი)ს ძ(ემ)ან, ძმ(ა)მაქნ ს(ო)ფრო
ნ ბ(ე)დ(ი)ელ მთ(ა)ვ(ა)რებ(ი)სკ(ოპო)სისამ(ან)ს, ზე გ(იორგ)ი მ(ე)ფ(ი)*

¹⁶⁸ გიორგი ზედგინიძე, სამხრეთ საქართველოს რამდენიმე ისტორიული პუნქტის ლოკალიზაციისათვის, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი 1972 წელი, 3, გვ. 165-166.

¹⁶⁹ თამაზ გოგოლაძე, ანტიფიქსის წარწერა წმიდა გიორგის მოხსენიებით ჩითახევის ეკლესიიდან (მწვანე მონასტრიდან) და მისი მნიშვნელობა „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება“-ში მოხსენიებული კვირიკენმიდის ლოკალიზაციისათვის, წიგნში: თამაზ გოგოლაძე, ბორჯომის ხეობის ისტორიული და ხუროთმოძღვრული ძეგლები, თბილისი 2014 წელი, გვ. 162-184.

სა და მ(ე)ლქ(ი)ზ(ე)დ(ე)კ კ(ა)თ(ა)ლ(ი)კ(ო)ზ(ი)სა. ქრ(ონი)კ(ო)ზ(ი) იყო... 7. ქ. ოდ(ე)ს ელ(ე) [დ]ქ(ა)ვ(ე)რ(ე) მ(ე), ას(ა)დ, ვ(ი)ლ(ე)ვ(ა) ვ ნლ(ი)საი ზ(67). ად(ი)დ(ე)ნ ღ(მერ)თ(მ)ა ნ(ო)ფრ(ო)ნ ბ(ე)დ(ე)ლი ებ(ის)კოპოსი, ნლ(ი)სა ნთ (59)...¹⁷⁰

წარწერის თანახმად, 1014-1027 წლებში ასად სანივაჯის ძეს ტაძარი აუგია, რომლის ძმაც გახლდათ სოფრონ ბედიელი. ტაძრის აგების დროისათვის სოფრონ ბედიელი 59 წლის ყოფილა. ამგვარად, ჩვენთვის ცნობილი პირველი ბედიელი ეპისკოპოსი სოფრონი სანივაჯისძეთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენელი გახლდათ.¹⁷¹

მეორედ ბედიელი ეპისკოპოსი იოვანე გიორგი მცირის მიერ შედგენილ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში „ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა“ იხსენიება. თხზულების მიხედვით, 1065 წელს ერთიანი საქართველოს მეფემ ბაგრატ IV-მ (1027-1072) თავისი ასული მართა კონსტანტინეპოლში გაგზავნა ბიზანტიის იმპერატორ კონსტანტინე X დუკას (1059-1067) ვაჟის – მიხეილის საცოლედ. მართას თანმხლებ პირებს შორის იმყოფებოდა „ნეტარი ბერი პეტრე პეტრიკოფილი და იოანე ბედიელი მთავარეპისკოპოსი და სვნგელოზი და სხუად ერი ფრიადი“.¹⁷²

როგორც წყაროდან ჩანს, ბედიელი ეპისკოპოსი იოვანე ბიზანტიურ საეკლესიო საპატიო სახელოს „სვნგელოზის“ ტი-

¹⁷⁰ Русудан Меписашвили, Памятники архитектуры X-XI веков в сел. Кабри и Гостице, ქართული ხელოვნება, გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, სერია A – ძველი ხელოვნება, 8, თბილისი 1979 წელი, გვ. 62.

¹⁷¹ სანივაჯისძეთა ფეოდალური სახლთან დაკავშირებით უფრო დანვრილებით იხ. თემო ჯოჯუა, წაღვლელი ბასილ მჯობაისძისა და ეფთვიმეს მიერ მარიამ მოველის დაკვეთით იერუსალიმში გადაწერილი XII საუკუნის სვინაქსრის (H-886) უცნობი ანდერძები, აღაპები და მინანურები (ტექსტების პუბლიკაცია; კოდიკოლოგიური და ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი), კრებული: ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XIV-XV, თბილისი 2016-2017 წლები, გვ. 198-202.

¹⁷² ლია ახალაძე, ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები აფხაზეთში IX-XVII სს., დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის მოსაპოვებლად, თბილისი 1998 წელი, გვ. 25; ბეჟან ხორავა, ბედიის საეპისკოპოსო, საისტორიო ძიებანი, ტ. III, თბილისი 2000 წელი, გვ. 25.

ტულს ატარებდა, რაც, როგორც სამართლიანად არის აღნიშნული ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არა მარტო მისი პიროვნების, არამედ საქართველოში ბედიელი მღვდელმთავრის მნიშვნელოვან როლზე მეტყველებს.¹⁷³

აქედან გამომდინარე, მის მოღვაწეობას ბედიის კათედრაზე გიორგი კალანდია და ბეჟან ხორავა XI საუკუნის 60-იანი წლებით ათარიღებენ, ხოლო ლია ახალაძე XI საუკუნის 60-70-იანი წლებით.

ვითვალისწინებთ რა ზემოთმოყვანილ ისტორიულ დოკუმენტებს, ასევე დამიანე ბედიელის სავედრებელი წარწერის პალეოგრაფიულ მონაცემებს, ფოთოლეთის კანკელის წარწერაში მოხსენიებული დამიანე ბედიელის მოღვაწეობა ბედიის საეპიკოპოსო კათედრაზე XI საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოდან ანუ 1027 წლიდან 1065 წლამდე ან 1065 წლის შემდგომ დროინდელი პერიოდით უნდა განისაზღვროს.

აქ გასარკვევია ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი საკითხი: თუ რა აკავშირებს ბედიის მღვდელმთავარ დამიანეს ისტორიული თორის მხარესთან? თუ გავითვალისწინებთ კაბერის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერის ტექსტს, საიდანაც ნათლად ჩანს, რომ შიდა ქართლის აღნიშნული მონაკვეთის მეპატრონეები ამ პერიოდში სანივაჯისძეთა ფეოდალური საგვარეულო გახლდათ, საფიქრებელია, დამიანე ბედიელი ადგილობრივ თორელთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენლად მივიჩნიოთ, თუმცა ამის მტკიცება კვლევის ამ ეტაპზე სათანადო მასალის არარსებობის პირობებში ცოტა არარეალურად გვეჩვენება. აქ გასათვალისწინებელია ერთი გარემოებაც: ფოთოლეთის კანკელის ერთ-ერთ წარწერის ინფორმაციით, აღნიშნულ ტაძარში „ხ(ა)ტი მოვიდა“ ანუ როგორც სამართლიანად ფიქრობს ხელოვნებათმცოდნე დავით ხომტარია, რომელიღაც ცნობილი ხატის გადმოსვენებაზე უნდა იყოს საუბარი.¹⁷⁴ ჩვენი აზრით, წარწერა „ხ(ა)ტი მოვიდა“-ში იგულისხმება ღმრთაების ხატი, რომელსაც დამიანე ბედიელის

¹⁷³ გიორგი კალანდია, ოდიშის საეპისკოპოსოები (ცაიში, ბედია, მოქვი, ხობი), თბილისი 2004 წელი, გვ. 81.

¹⁷⁴ დავით ხომტარია, IX-X საუკუნეების ხუროთმოძღვრული ძეგლები ბორჯომის ხეობაში, საკანდიდატო დისერტაცია და ავტორეფერატი, თბილისი, 1987 წელი, გვ.108-109.

მსგავსად სხვა პირებიც (ბასილი კახი, კვირიკე) ევედრებიან. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ბედიის ტაძრიდან ხომ არ მოხვდა ღმრთაების ხატის გადმოსვენება ფოთოლეთის წმიდა გიორგის ეკლესიაში და ამით აიხსნას კანკელის ერთ-ერთ წარწერაში დამიანე ბედიელის მოხსენიება, თუმცა ეს ვარაუდიც ჰიპოთეზურია. და ბოლოს გვახსენდება გიორგი მთაწმინდელის სტუმრობა საქართველოში და მისთვის საზაფხულო რეზიდენციად მეფე ბაგრატ IV-ის მიერ ნექვის ლავრის გადაცემა, რომელიც ფოთოლეთის ეკლესიიდან სულ რამოდენიმე კილომეტრში ლოკალიზდება. სწორედ გიორგი მთაწმინდელის სტუმრობის დროს ხომ არ მოხდა ღმრთაების ხატის ჩამობრძანება ათონის მთიდან?! აქ ისიც ყურადსაღებია, რომ ზამთარში ბაგრატ IV-მ გიორგი მთაწმინდელს ჭყონდიდის ეპარქიაში უმასპინძლა, ხოლო ზაფხულის დადგომისას კი წმიდა მამა გადმოვიდა აღმოსავლეთ საქართველოში და საქართველოს მეფემ თორის სამფლობელოში შემავალი ნექვის მონასტერი მისცა მოსასვენებლად. აქვე გვახსენდება ისიც, რომ გიორგი მთაწმინდელმა დაწყებითი განათლება ტაძრისის დედათა მონასტერში მიიღო. კანკელის წარწერაში მოხსენიებულ ბასილი კახში ხომ არ უნდა ვიგულისხმოთ 1060 წელს ანტიოქიაში, კალიპოსის მონასტერში გადაწერილი ხელნაწერის (K-76)¹⁷⁵ გადამწერი ბასილი თორელ ყოფილი, რომლის საერო სახელიც კახი//კახა გახლდათ?! როგორც ცნობილია, თორელთა ფეოდალური სახლისათვის სახელი კახა ნაცნობ ანთროპონიმს წარმოადგენს (საორბისის 1152 წლის ერისთავთ-ერისთავის კახა თორელის წარწერა; ჰამამლუს 1191-1210 წწ. კახა ერისთავის წარწერა; 1260 წლის რკონის დაწერილში მოხსენიებული კახა ერისთავთ-ერისთავი და მეჭურჭლეთუხუცესი და სხვ.).

მეტად საინტერესო და ძვირფას ცნობებს გვანვდის ერისთავთ-ერისთავ შალვას სავედრებელი წარწერა ტიმოთესუბნის წმიდა ბარბარეს ეკლესიიდან. მხოლოდ აღნიშნული წარწერა გახლავთ დასტური მისი ერისთავთ-ერისთავობისა.

¹⁷⁵ ვალერი სილოგავა, XI საუკუნის ქართველი მწიგნობარი ბასილი თორელ-ყოფილი და მისი ანდერძი, მრავალთავი, ტ. XV, თბილისი 1989 წელი, გვ. 153-165.

1854 წელს წინამდებარე წარწერა მარი ბროსემ გამოაქვეყნა. მისი წაკითხვით, წარწერა ვინმე შალვას, ესტატესა და სულას სავედრებელ ტექსტს წარმოადგენს. თუმცა ნიკო ბერძენიშვილმა, 1947 წელს ბორჯომში დასასვენებლად ჩასულმა, მოინახულა ტიმოთესუბნის ეკლესია და, შესაბამისად, მის დასავლეთ ფასადზე ამოღარული წარწერა. მეცნიერმა სამეცნიერო საზოგადოებას წარწერის მართებული წაკითხვა შესთავაზა. მისი მიხედვით, წარწერა შემდეგი სახით იკითხება „ქრისტე ადიდე სული შალვა ერისთავთ-ერისთავისი“. გარდა ამისა, ისტორიკოსმა ნარატიული წყაროების გათვალისწინებით აქ მოხსენიებული ერისთავთ-ერისთავი შალვა XII-XIII საუკუნების მიჯნის ცნობილ ისტორიულ პოლიტიკურ და სამხედრო მოღვაწესთან – შალვა ახალციხელთან გააგივა და გამოთქვა მოსაზრება, რომ შესაძლოა სწორედ ეს მცირე ეკლესია წარმოადგენდა მის საუკუნო განსასვენებელს.¹⁷⁶

ქართული ნარატიული წყაროები (ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთან, ბასილი ეზოსმოდღვარი, ლაშა-გიორგის დროინდელი ანონიმი მემატინანე, ჟამთააღმწერელი) და ეპიგრაფიკული ძეგლები (განძანის წარწერები) მეტად ძვირფასს ცნობებს გვანდვიან შალვა ახალციხელისა და მისი ფეოდალური სახლის შესახებ.

პირველად შალვა ახალციხელი 1195 წელს შამქორის ომთან დაკავშირებით იხსენიება. მას აღნიშნულ ბრძოლაში მიუღია მონაწილეობა და დავლად ხალიფას დროშა წამოუღია, რომელიც ერთიან საქართველოს მეფეს, თამარს გელათის მონასტერში მდებარე ხახულის ღმრთისმშობლისათვის შეუწირავს.¹⁷⁷

თამარ მეფის ისტორიკოსი - ბასილის ეზოსმოდღვარი თავის თხზულებაში შალვა თორელს იხსენიებს სარგის თმოგველთან ერთად, როგორც ჯავახეთის მონაპირე (ერისთავს – თ.გ.).¹⁷⁸

¹⁷⁶ ნიკო ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი I, (ისტორიული-გეოგრაფია), თბილისი 1964 წელი, გვ. 232-234.

¹⁷⁷ „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს გურამ კარტოზიამ და ცოტნე კიკვიძემ, ქართლის ცხოვრება, თბილისი 2008 წელი, გვ. 444.

¹⁷⁸ ბასილი ეზოსმოდღვარი, „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“,

ამავე მემატრიანის ცნობით, შალვა ახალციხელი კარის ალების სამხედრო კამპანიაში იღებს მონაწილეობას სარგის თმოგველთან ერთად (ნოდარ შოშიაშვილის სავსებით სწორი ვარაუდით, როგორც ამ მხარის მონაპირენი).¹⁷⁹ ნოდარ შოშიაშვილის ვარაუდს კიდევ უფრო ამყარებს ბასილი ეზოსმოძღვრის ცნობა, რომლის მიხედვით მეფე თამარმა კარის ალების მიზნით სარგის თმოგველსა და შალვა ახალციხელს თავისი მეუღლე დავით სოსლანი, ზაქარია და ივანე მხარგრძელები მიაშველა, თვითონ კი ჯავახეთში დადგა და იქ დაელოდა კარის ალების დროს წარმოებული საომარი პერიპეტეიების შედეგებს. როგორც ზემოთ ვნახეთ, სწორედ ჯავახეთის მონაპირე ერისთავები იყვნენ სარგის თმოგველი და შალვა თორელი. კარის ალების შემდეგ იგი თამარ მეფემ სამეფო დომენად გამოაცხადა. მისი ანონიმი ისტორიკოსის ცნობით, თამარმა კარის მცველად შალვა თორელის ძმა - ივანე ახალციხელი დანიშნა, რომელსაც უბოძა ასევე ათაბაგობა და ამირთ-ამირობა. ერთიან საქართველოს მეფეს მისთვის არა მარტო კარი, არამედ მისი მიმდგომი მხარეებიც უბოძებია.¹⁸⁰

მიხეილ ბახტაძე ეჭვის თვალთ უყურებს შალვა ახალციხელის ახალქალაქის ერისთავობას. მისი აზრით, „შალვას ახალქალაქის ერისთავობა დასაშვებია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ვივარაუდებთ, რომ კახა II-ს გარდაცვალების შემდეგ ერისთავი გახდა არა მისი ძე გამრეკელი (რომელიც შეიძლება მცირეწლოვანი იყო), არამედ შალვა ახალციხელი. ასეთ შემთხვევაში შალვა ერისთავობას შეინარჩუნებდა 1225 წლამდე. მხოლოდ ამის მერე დაბრუნდებოდა ახალქალაქის ერისთავობა თორელთა ძირითადი შტოს ხელში და ერისთავი გახდებოდა გამრეკელი. თუმცა სრულიად შესაძლებელია, რომ შალვა იყო რომელიმე სხვა მხარის ერისთავი“. აქედან გამომდინარე, ისტორიკოსს ჯავახე-

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა მზექალა შანიძემ, ქართლის ცხოვრება, თბილისი 2008 წელი, გვ. 494.

¹⁷⁹ ნოდარ შოშიაშვილი, თორელთა ფეოდალური სახლის ისტორია და შოთა რუსთაველი, კრებულში: შოთა რუსთაველი (ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი), თბილისი 1966 წელი, გვ. 33.

¹⁸⁰ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს გურამ კარტოზიამ და ცოტნე კიკვიძემ, ქართლის ცხოვრება, თბილისი 2008 წელი, გვ. 462.

თის (ახალქალაქის) ერისთავების რიგში შალვა ახალციხელი კითხვის ნიშნით ჰყავს მოყვანილი, რომლის ერისთავობასაც XIII საუკუნის I მეოთხედით განსაზღვრავს.¹⁸¹ მეცნიერთა ერთი ნაწილი (ლევან მუსხელიშვილი) გამრეკელის შვილებად სწორედ შალვა და ივანე ახალციხელებს მიიჩნევს.¹⁸²

თამარის ორივე მემკვიდრის ცნობით, შალვა და ივანე ახალციხელები ზაქარია მხარგძელთან ერთად მეთაურობდნენ ბასიანის ბრძოლას რუმის სულთანის რუქნადინის ჯარის წინააღმდეგ, რომელიც ქართველთა ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა და რომელშიც თავისი უდიდესი წვლილი თორელთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენლებმა, შალვა და ივანე ახალციხელებმა შეიტანეს. თამარის ანონიმი ისტორიკოსის ცნობით, შალვა ახალციხელი ამ ბრძოლაში მანდატურთუხუცესის საპატიო სახელოთია მოხსენიებული,¹⁸³ რასაც ადასტურებს ჯავახეთში მდებარე განძანის ქვემო ეკლესიის შალვა მანდატურთუხუცესის წარწერა, სადაც ვკითხულობთ: „ქ(რისტ)ე ლ(მერთ)ო, ად(ი)დე ორთავე ცხოვრებათ{ა} მანდატურთუხუცესი შალვა, ძითა და ძმითა...“.¹⁸⁴

ლაშა გიორგის მემკვიდრის თანახმად, შალვა ახალციხელს თამარის მეფობის ბოლო წლებში კეწროლი აუღია. ისტორიკოსი მას ახასიათებს როგორც საუკეთესო მეომარს, „რომელ არა ყოფილა კაცთა შორის მისებრი ჭაბუკი და მეომარი“.¹⁸⁵ შალვა

¹⁸¹ მიხეილ ბახტაძე, ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში, თბილისი 2003 წელი, გვ. 258-259.

¹⁸² ლევან მუსხელიშვილი, თორელთა გენეალოგიის გარკვევის ცდა ჰამამლუს XII ს-ის წარწერებთან დაკავშირებით, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, თბილისი 1940 წელი, X-B, გვ. 35.

¹⁸³ შოთა მესხია შალვა თორელის მანდატურთუხუცესის საპატიო სახელოს ფლობას ეჭვქვეშ აყენებს. უფრო დანვრილებით იხ. შოთა მესხია, საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში, თბილისი 1979 წელი, გვ. 47-53; 57-59.

¹⁸⁴ გიორგი ოთხმეზური, XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო, თბილისი 1981 წელი, გვ. 103.

¹⁸⁵ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა ციალა ჭურციკიძემ, ქართლის ცხოვრება, თბილისი 2008 წელი, გვ. 356.

თორელი თავისი მეომრული თვისებებით წარმოჩენილია განძანის წარწერაში, სადაც ნათქვამია: „ქ(რისტე) ლ(მერთ)ო, ადიდე ორთ(ა)ვე შ(ინ)ა ცხ(ო)რ(ე)ბ(ა)თა ძლიერი და უძლ(ე)ველი ყოელთა მტერთ(ა)გ(ან) მეჭურჭლეთუხ[უცე]სი შალვა, რ(ომე)ლ(მა)ნ ძალითა [ლ(მრ)თ(ი)ს]ათა და მკლავითა თავისითა შეაძრწუნვა ყოელი ს[ოფ(ე)ლი სპა]რსეთისაჲ“.¹⁸⁶

როგორც განძანის წარწერიდან ჩანს, შალვა ახალციხელი მანდატურთუხუცესობამდე ფლობდა მეჭურჭლეთუხუცესის მაღალ თანამდებობას.

ჟამთააღმწერელი შალვა და ივანე ახალციხელებს იხსენიებს 1225 წელს ჯალალედინის წინააღმდეგ გამართულ გარნისის ბრძოლის დროს, როგორც საქართველოს ლაშქრის მონინავე სარდლებს. როგორც მემამულე მოგვითხრობს, ათაბაგმა ივანე მხარგრძელმა შალვა და ივანე ახალციხელების წარმატებითა და სამეფო კარზე დანიშნულებით დაბოღბილმა მათ მამველი ლაშქარი არ მიაშველა, რის გამოც ქართველთა ლაშქარი დამარცხდა. წინამდებარე ბრძოლაში ივანე ახალციხელი დაიღუპა, ხოლო მისი ძმა შალვა ახალციხელი ტყვედ ჩაუვარდა ჯალალედინს და ერთი წლის შემდეგ ანუ 1226 წელს მისივე ბრძანებით იგი სიკვდილით დასაჯევს სჯულის შეცვლაზე უარის თქმის გამო.¹⁸⁷

ჟამთააღმწერლის თხზულებაში რუმის სულთანის ყიასედინის ლაშქარში მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლის დროს იხსენიება შალვა ახალციხელის ვაჟი ფახრადავლა, „რომელი ლტოლვილი წარსული იყო სულტანსა წინაშე, კაცი მწნე და ნყოფათა შინა სახელოვანი“.¹⁸⁸

როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, ტიმოთესუზნის წარწერის ქრონოლოგიას ქართული წარატიული წყაროებისა (ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთან, ბასილი ეზოსმოძღვარი, ჟამთააღმწერელი) და 1191-1210¹⁸⁹ წლების ჰამამლუს თამარ მეფისა და

¹⁸⁶ გიორგი ოთხმეზური, XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო, თბილისი 1981 წელი, გვ. 102.

¹⁸⁷ ჟამთააღმწერელი, „ასწლოვანი მათიანე“, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა გიული ალასანიამ, ქართლის ცხოვრება, თბილისი 2008 წელი, გვ. 536-537.

¹⁸⁸ ჟამთააღმწერელი, „ასწლოვანი მათიანე“ ..., გვ. 551.

¹⁸⁹ ქვემო ქართლის ეპიგრაფიკული კორპუსი, ტ. I დმანისის რაიონი (V-XVIII სს.), თბილისი 2017 წელი, გვ. 153-154.

კახა ერისთავის მოსახსენებელი წარწერის საფუძველზე, XII-XIII საუკუნეების ნაცვლად, XIII საუკუნის დასაწყისითა-1226 წლის ახლო ხანების პერიოდით განვსაზღვრავთ.

ქართული ანბანი

როგორც ცნობილია, ქართულ ანბანს 14 ძირითად ანბანს შორის თავისი გამორჩეული ადგილი უკავია. სწორედ მისი უნიკალურობის გამო, 2016 წელს (28 ნოემბერი-2 დეკემბერი) ქართული ანბანი მსოფლიომ აღიარა და UNESCO-ს გადამწყვეტილებით მსოფლიოს არამატერიალური კულტურის მემკვიდრეობის ნუსხაში იქნა შეტანილი.

როგორც წესი, ქართული ანბანები შესრულებულია როგორც ხელნაწერი წიგნების გვერდებზე, ყდის საცავ ფურცლებზე ან თავისუფალ ადგილებზე, ასევე ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე.

ერთ-ერთი პირველი მეცნიერი გახლდათ გიორგი ჩუბინაშვილი, რომელმაც დოდოდ რქის მონასტრის სატრაპეზოს კედელზე ამოკანრული ქართული ანბანის ასო-ნიშნების საფუძველზე ქართულ ეპიგრაფიკაში ქართული ანბანის არსებობა დაადასტურა.

ძველ ქართულ ანბანებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია დავათის სტელაზე (V—VI სს.) ამოკანრულ ქართულ ანბანს, რადგან ის დღემდე ჩვენამდე მოღწეულ უძველეს ანბანად არის მიჩნეული, რომელიც თავისი პალეოგრაფიული მონაცემებით IX-X საუკუნეებით თარიღდება.

ქართულ ანბანებს შორის გამორჩეული ადგილი უკავია ფიტ-არეთის ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესიის კედლის შელესილობაზე შესრულებულ ქართულ ნუსხა-ხუცურ ანბანს. მის გამორჩეულობასა და უნიკალურობას განსაზღვრავს ის ფაქტი, რომ მაშინ როდესაც ქართული ანბანები ეკლესია-მონასტრების კედლებზეა ამოკანრული, წინამდებარე ანბანი საღებავითაა შესრულებული და სრული სახით არის მოღწეული. როგორც წესი, ხშირ შემთხვევებში ქართული ანბანები ჩვენამდე ფრაგ-

მენტული სახითაა მოღწეული. რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ფიტარეთის ეკლესიის ანბანის დამწერის ვინაობა ჩვენთვის ცნობილია. იგი შეუსრულებია ვინმე ილარიონს.

ნაკანრი ქართული ანბანები საქართველოს თითქმის ყველა მხარეში სვანეთის (აცის, ჩვაბიანის, ტვიბის და სხვა ეკლესიების შელესილობაზე ამოკანრული ქართული ანბანები), სამეგრელოს (ჭყონდიდის ტაძრის ქართული ანბანის ნაწყვეტი — ლამაზი კალიგრაფიული დახვეწილობით შესრულებული პირველი ხუთი გრაფემა (აბგდე),¹⁹⁰ კახეთის (გარეჯის მრავალწყაროს ქართული ანბანები,¹⁹¹ გარეჯის უდაბნოს მონასტრის ანბანი)¹⁹² წერილობით ძეგლებშია დადასტურებული.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დადგენილია, რომ ქართული ანბანები შესრულებულია ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებსა და ქართულ ხელნაწერის ფურცლებზე სხვადასხვა დანიშნულებით. ქართულ ხელნაწერის ფურცლებზე ისინი მოხაზულია სასწავლო, პრაქტიკული თუ მაგიური თვალსაზრისით. ქართულ ეპიგრაფიკაში კი მას ჰქონდა მაგიური დატვირთვა. უფრო კონკრეტულად, რომ ვთქვათ, ეკლესიაში მისული პირი წყევლისა თუ ლოცვა-კურთხევის დროს კედლებზე ავლებდა ხაზებს და მათ შორის ქართულ ასო-ნიშნებს. ამის ნათელი მაგალითია: ჩვაბიანის მთავარანგელოზის ეკლესიის კედლეზე შესრულებული ქართული ანბანი. იგი უშუალოდ ებმის მწერალ გიორგის სავედრებელ ტექსტს, რაც ცხადყოფს დალოცვითა და შეწყალებით დანიშნულების მიზნით მის ამოკანრვას. აღნიშვნის ღირსია, ატენის სიონის საკურთხეველში ამოკანრული X საუკუნის მიწურულით დათარიღებული გარდამავალი მხედრული ანბანის ნაწყვეტი, რომელიც მოსდევს სავედრებელ ტექსტს — „სახელ-

¹⁹⁰ ვალერი სილოგავა, სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა, თბილისი 2006 წელი, გვ. 121.

¹⁹¹ ვალერი სილოგავა, წარწერები გარეჯის მრავალწყაროდან (IX-XIII სს.) პალეოგრაფიული და წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა, თბილისი 1999 წელი, გვ. 176-197.

¹⁹² გარეჯის ეპიგრაფიკული ძეგლები, ტომი I, ნაკვეთი პირველი, წმ. დავითის ლავრა, უდაბნოს მონასტერი (XI-XVIII სს.), გამოსაცემად მოამზადეს დარეჯან კლდიაშვილმა და ზაზა სხირტლაძემ, თბილისი 1999 წელი, გვ. 345.

ითა ღმრთისაათა“-ს. ვალერი სილოგავა სავსებით სამართლიანად მიიჩნევს, რომ „ეკლესიის კედლებზე ანბანის ამოკანვრის მიჩნევა დამწერლობის ნიმუშის წარმოსადგენად, ხელის სავარჯიშოდ, ან სასწავლო მიზნით, ვფიქრობთ, მოვლენის ცალმხრივ და მცდარ ინტერპრეტაციად უნდა ჩაითვალოს“.¹⁹³

ფოთოლეთის ეკლესიის კანკელის წირთხლზე შესრულებულია ქართული ანბანის რამოდენიმე გრაფემა – **აბგდევ კლმ**, რომელიც ქართული ანბანის სამივე დამწერლობის სახეობით (ასომთავრული, ნუსხური, მხედრული) არის ამოკანრული. წარწერაში ანბანის „მ“ გრაფემის შემდეგ ამოკანრულია ვერტიკალური სამი ხაზი, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ანბანის ტექსტი ნაკლული არ არის და ანბანის ასო-ნიშნები გრაფემა „მ“ შემდეგ აღარ გრძელდებოდა. აღნიშნული ანბანი ქვევით სწერია უცნობი პირის სავედრებელი ტექსტი: „ქ. ხატო ღთაებისაო შეინყალე“. ფოთოლეთის კანკელის ქართული ანბანი კიდევ ერთხელ დოკუმენტურად ადასტურებს ვალერი სილოგავას მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას ეპიგრაფიკაში ქართული ანბანების დანიშნულების შესახებ. ჩვენი აზრით, ქართული ანბანი მიემართება ანონიმი პირის სავედრებელ ტექსტს ღმრთაების ხატისადმი და ლოცვა-კურთხევის მიზნით არის ამოკანრული. წარწერა პალეოგრაფიული მახასიათებლების მიხედვით — XI საუკუნის წარწერათა ჯგუფს მიეკუთვნება.

ამგვარად, ფოთოლეთის ეკლესიის კანკელის ანბანის რამოდენიმე გრაფემა კიდევ ერთხელ ადასტურებს ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ბოლო დროს გამოთქმულ მოსაზრებას (ვალერი სილოგავა) ასეთი ტიპის ანბანების დანიშნულების შესახებ და ამავდროულად, ამდიდრებს ეპიგრაფიკაში ქართული ანბანების არსებულ ფონდს.

¹⁹³ სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. II, (ეპიგრაფიკული ძეგლები), ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ, თბილისი 1988 წელი, გვ. 225.

სააღმშენებლო წარწერები

ბორჯომის ხეობაში შემორჩენილ სააღმშენებლო წარწერათა ქრონოლოგია XIV-XVII-XVIII საუკუნეებით განისაზღვრება.

ასეთი შინაარსის წარწერებიდან გამოვყოფთ 1333 წლის დაბის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერას, რომელიც თავისი დამწერლობის დახვეწილი სტილითა და სინგური დაფერილობით (რომელიც დღესდღეობით მხოლოდ რამოდენიმე გრაფემას შემორჩა) არა მარტო ბორჯომის ხეობის, არამედ ქართული დამწერლობის ერთ-ერთ შესანიშნავ ნიმუშს წარმოადგენს.

დაბის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერის შესწავლა 1847-1848 წლებიდან დაიწყო, როდესაც აკადემიკოსი მარი ბროსე კავკასიაში მოგზაურობდა და მას ეპიგრაფიკული ძეგლების შესწავლაში დიდ დამხმარებას დიმიტრი მელვინეთუხუცესიშვილი უწევდა. მარი ბროსემ დიმიტრის მიერ გადაგზავნილი წარწერის გადმონაწერის საფუძველზე ვერ შეძლო წარწერის ტექსტის დადგენა. თუმცა წარწერა ფრანგულ ენაზე თავისი რაპორტების VI ტომში გამოაქვეყნა. მარი ბროსემ ეს წარწერა მეორედ პოლკოვნიკ ივანე ბართოლომეის მიერ გადაგზავნილი გრაფიკული მონახაზის საფუძველზე გამოსცა. ისტორიკოსმა აღნიშნულ გამოცემაში წარწერის პირველი და მეორე სტრიქონების ბოლო უკანასკნელი სიტყვების ნაკითხვები გაასწორა და ხაზს უსვამს, მეოთხე სტრიქონის („მათმან მოლარეთუხუცეს“-ის) კარგ ნაკითხვას. თუმცა აღნიშნავს, რომ ივანე ბართოლომეის წარწერის ქორონიკონის აღმნიშვნელი გრაფემები (ქორონოკონი კა – 21 ანუ 1333 წ.) მხედველობიდან გამორჩენია, რაც დიმიტრი მელვინეთუხუცესიშვილის მიერ შესრულებულ გადმონაწერში ასახული იყო.

დიმიტრი ბაქრაძე მარი ბროსეს უსწორებს წარწერის იმ ნაწილს, სადაც მოხსენიებულია ტაძრის ქტიტორი და აღნიშნავს, რომ ტაძრის აღმშენებელი მოურავი უფრო უნდა იყოს, ვიდრე მოლარეთუხუცესი. რაც შეეხება წარწერის თარიღს, მეცნიერი მას თავისი პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით XII საუკუნის წარწერად მიიჩნევს და მასში მოხსენიებულ მეფეთმეფე გიორ-

გის არა გიორგი V ბრწყინვალესთან, არამედ ერთიან საქართველოს მეფე გიორგი III-სთან აიგივებს. უფრო მეტიც, ნარნერის დასაწყისში მოცემული ინდიქტიონი ცხრამეტი (19) მიუმატა მეფე გიორგი III-ის ტახტზე აღსაყდრების თარიღს 1156 წელს და ნარნერის ქრონოლოგია 1175 წლით განსაზღვრა.

რენე შმერლინგმა დაბის ეკლესიის ტაძარი არქიტექტურული თვალსაზრისით შეისწავლა და დაასკვნა, რომ ეკლესია თავისი ხუროთმოძღვრული ფორმებით XIV საუკუნის ძეგლებთან უფრო ახლოს დგას. წინამდებარე სამუშაოების ფარგლებში მან ტაძრის სააღმშენებლო ნარნერის პალეოგრაფიული ასლიც გადაიღო, რომელიც დართული აქვს თავის სამეცნიერო ნარკვევს.

რენე შმერლინგის შემდეგ დიმიტრი ბაქრაძემ ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ შედგენილ საქართველოს ისტორიის შენიშვნებში სქოლიოში ამ ნარნერის დიმიტრი მელვინეთუხუცესის მიერ ნაკითხული ტექსტი და თარიღი გაიზიარა. შესაბამისად, ნარნერის თარიღად დიმიტრი მელვინეთუხუცესის მიერ და მარი ბროსეს მსგავსად, 1333 წელი მიიჩნია.

თედო ჟორდანიას ნარნერის ტექსტის წინა გამომცემელთა (დიმიტრი მელვინეთუხუცესის მიერ, მარი ბროსე) მიერ შემოთავაზებული ნაკითხვა მოჰყავს და იზიარებს ასევე მათ მიერ შემოთავაზებულ თარიღს – 1333 წელს. მეცნიერი იქვე აზუსტებს, რომ მას ჰქონდა ხელთ ნარნერის ზუსტი პალეოგრაფიული ასლი.

გიორგი ჩუბინაშვილმა წინამდებარე ნარნერას საგანგებო სტატია მიუძღვა. მეცნიერი დეტალურად აღწერს ნარნერის შესწავლის ისტორიას, ნარნერის იმდროინდელ მდგომარეობას და ნარნერის დაზიანების ხარისხს. მან ყურადღება გაამახვილა ნარნერის ბოლოს დიმიტრი მელვინეთუხუცესის მიერ ამოკითხულ ქორონიკონის მართებულობაზე. მისი აზრით, ეს საკითხი სპეციალურ გამოკვლევას საჭიროებს და მიაჩნია, რომ აღნიშნული პრობლემის გადაჭრაში დიდი მნიშვნელობა უნდა მინიჭებოდა დიმიტრი მელვინეთუხუცესის მიერ შესრულებულ შავ ჩანანერებს, რომელიც მას გადასცა დიმიტრი ბაქრაძის ქვრივმა და, შესაბამისად, ხელთ ჰქონია და სხვა

მასალებთან ერთად 1917 წელს ლენინგრადიდან თბილისში გამოგზავნისას დაიკარგა.

სულ ბოლოს, გიორგი ჩუბინაშვილი დასკვნის სახით დასძენს, რომ არსებული მასალა და წარწერის დასაწყისში გიორგი ბრწყინვალის მეცხრამეტე ინდიქტიონი ტაძრის აგების 1333 წელზე მიგვითითებს. თუმცა იქვე აღნიშნავს, რომ ეს თარიღი მიღებულია წარწერის წინა გამომცემელთა მიერ, რომელთაც გიორგი ბრწყინვალის მეფობის დასაწყისად მიაჩნიათ 1314 წელი და არა 1318 წელი, როგორც ეს ვახუშტი ბატონიშვილს აქვს მოცემული.

მარი ბროსეს მიერ შემოთავაზებული წარწერის წაკითხვა გაზიარებულ იქნა ქართველ მეცნიერთა (ივანე ჯავახიშვილი, ვლადიმერ აბულაძე, დევი ბერძენიშვილი და სხვ.) მიერ.

თუმცა წარწერის ტექსტთან და მის თარიღთან დაკავშირებით ახალი შეხედულებები წარმოუდგინა სამეცნიერო საზოგადოებას ისტორიკოსმა ვაჟა კიკნაძემ.

იგი, წინამორბედ მეცნიერთა მსგავსად, წარწერაში მოხსენიებულ მეფეთმეფე გიორგის გიორგი ბრწყინვალედ მიიჩნევს, თუმცა მისი გამეფების მეცხრამეტე ინდიქტიონს ითვლის 1299 წლიდან, როდესაც მონღოლებმა მეფე გიორგი თავისი მცირეწლოვანი ძმისწულის - გიორგი VI მეურვედ დანიშნეს და, აქედან გამომდინარე, სააღმშენებლო წარწერისა, და შესაბამისად, ტაძრის აგების თარიღად 1318 წელს მიიჩნევს.

უფრო კონკრეტულად, მას მოჰყავს ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში მოცემული გიორგი V ბრწყინვალის გამეფების თარიღი - 1318 წელი. გარდა ამისა, დაბის ეკლესიის წარწერა, რომლის მიხედვითაც გიორგი ბრწყინვალის აღსაყდრების თარიღი 1314 წელზე მოდის. ამის შემდეგ მკვლევარი გვთავაზობს წარწერის შესწავლის ისტორიას და კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს წარწერის ბოლოს XIX საუკუნის 40-იან წლებში დიმიტრი მელვინეთუხუცესიშვილის მიერ ამოკითხული ქორონიკონის აღმნიშვნელი გრაფემების თავის დროზე არსებობას. ამის თქმის საფუძველს, ისტორიკოსს აძლევს ის გარემოებაც, რომ წარწერის ქორონიკონი XIX საუკუნის შუა წლებში უკვე დაზიანებული იყო და ივანე ბართოლომეის მიერ მარი ბროსესადმი გადაგზავ-

ვნილ გადმონაწერში ქორონიკონი საერთოდ არ იყო მითითებული. გარდა ამისა, მეცნიერი აქცენტს აკეთებს იმ ფაქტზე, რომ დიმიტრის მიერ წარწერის ბოლოს დასმული ქორონიკონის შემდეგ დასმული ორი გრაფემა „კა“ შედარებით მკრთალია, რის საფუძველზეც გამოთქვამს ვარაუდს დიმიტრის მიერ არასწორად ხომ არ იყო ამოკითხული ეს ორი გრაფემა ან თუ არსებობდა საერთოდ. ეს მაშინ, როდესაც ქორონიკონის ერთ-ერთი პირველი თვითმხილველის, დიმიტრი მელვინეთუხუცესის შვილის შავი ჩანაწერები დღეს დაკარგულია.

ამის საპირისპიროდ, ისტორიკოსს ვახუშტის ცნობის სანდოობის დასამტკიცებლად მოჰყავს შემდეგი არგუმენტები: 1) ისტორიკოსი აქცენტს აკეთებს ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში მოტანილ ციტატაზე, საიდანაც ვიგებთ, რომ მემატიანეს გიორგი ბრწყინვალისა და მისი შვილიშვილის ბაგრატ V-ის ქორონიკონები ანუ წლები ძველ ქორონიკონებში უნახავს; 2) მას მოჰყავს ჟამთააღმწერლის ასწლოვან მატიანეში დაცული ცნობა ოლჯაითუ ყაენის (1304-1316) გარდაცვალებისა და აბუსაიდ ყაენის (1317-1335) ტახტზე ასვლის შემდეგ გიორგი V-ის ურდოში გამგზავრებისა და ამის შემდგომ ხანებში (ანუ 1316-1317 წლების შემდგომ) მისთვის საქართველოს სამეფოს დამტკიცების შესახებ; 3) ისტორიკოსს მოყვანილი აქვს ამ მოვლენის ვახუშტისეული ინტერპრეტაცია, რომელსაც პირდაპირ მითითებული აქვს თარიღი 1318 წელი; 4) მას მიაჩნია სანდო წყაროდ ვახუშტის მიერ საკუთარ თხზულებაში ნახსენები ერთ-ერთი გელათური ხელნაწერი, რომელსაც, როგორც სწავლული ბატონიშვილის მონათხრობიდან ირკვევა, თან ახლდა აშეიბზე მინაწერები XII-XVII საუკუნეების ქართველ მეფეთა აღსაყდრებისა და გარდაცვალების შესახებ; 5) სულ ბოლოს, მას მიაჩნია, რომ ქართველი მეფეები თავის მეფობას ითვლიდნენ არა რეალური ძალაუფლების მოპოვების შემდგომ, არამედ ფორმალური მმართველობის წლებიდან. აღნიშნული მოსაზრების გამყარების მიზნით, ისტორიკოსს მოჰყავს გიორგი V ბრწყინვალის მიერ ჯავახიშვილ-თორელისადმი გაცემული სიგელი, რომლის თარიღად მიჩნეულია 1338 წელი და რადგან საბუთში ქორონიკონი მოცემული

არ არის და აღნიშნულია, რომ სიგელი გაცემულია გიორგის მეფობის 39 ინდიქტიონს. აღნიშნული წყალობის სიგელის დღემდე 1338 წლით თარიღდება, რომელიც მიღებულია გიორგი მეფის თავის ძმისწულის გიორგი VI-ის მეურვედ დანიშვნის წლიდან ანუ 1299 წლიდან. იგი ფიქრობს, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში ანუ 1314 და 1318 წლიდან ათელის შემთხვევაში სიგელი გაცემულა 1353 ან 1357 წლებში, როდესაც, მისივე აზრით, გიორგი V ბრწყინვალე კარგა ხნის გარდაცვლილი იყო. იგი ვახუშტის ნაშრომზე დაყრდნობით გიორგი მეფის გარდაცვალების თარიღად – 1346 წელს მიიჩნევს; ვ) სულ ბოლოს, დასკვნის სახით შენიშნავს, რომ გიორგი V ბრწყინვალე დაბის ეკლესიის წარწერაში თავის მეფობის მეცხრამეტე ინდიქტიონს ითვლის 1299 წლიდან და აქედან გამომდინარე, ვახუშტის მსგავსად 1318 წელს თვლის მისი რეალურად გამეფების წლად. მისი ვარაუდით, სწორედ ამ ფაქტის აღსაღნიშნავად შესაძლოა ააგო მან დაბის ეკლესია.¹⁹⁴

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დაბის ეკლესია წმიდა გიორგის სახელობის ტაძრად იყო მიჩნეული. მეცნიერმა ყურადღება გაამახვილა სააღმშენებლო წარწერაში მოხსენიებულ ფრაზა „სიტყვისა ხორცთ-მესხმისა მიზეზო“-ზე და იგი სავსებით სამართლიანად ამ ფრაზაში ღმრთისმშობელს გულისხმობს. ამის საფუძველზე, ისტორიკოსმა ტაძრის მფარველ წმიდანად ღმრთისმშობელი მიიჩნია და დოკუმენტურად, კიდევ უფრო გაამყარა ბროსეს მიერ ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 50-იან წლებში გამოთქმული ფრთხილი ვარაუდი ამ საკითხთან დაკავშირებით.¹⁹⁵

ისტორიკოსის მეორე დებულების თანახმად, ვახუშტი გიორგი ბრწყინვალისა და მისი შვილიშვილის ბაგრატ V-ის მეფობის წლების წარმოდგენისას სარგებლობდა ძველი ქორონიკებიდან აღებული თარიღებით. როგორც ცნობილია, ვახუშტი საქართველოს მეფის ბაგრატ V-ის გამეფებას 1360 წლით თარიღებს. ისტორიკოსმა თემო ჯოჯუამ ბაგრატ V-ის მამის და, შესაბამისად, გიორგი ბრწყინვალის ვაჟის – საქართვე-

¹⁹⁴ ვაჟა კიკნაძე, გიორგი V ბრწყინვალის გამეფების თარიღის საკითხისათვის, საისტორიო კრებული, ტ. VII, თბილისი 1977 წელი, გვ. 219-231.

¹⁹⁵ ვაჟა კიკნაძე, საქართველო XIV საუკუნეში, თბილისი 1989 წელი, გვ. 139-140.

ლოს მეფის დავით IX-ის გარდაცვალებისა და ბაგრატ V-ის აღსაყდრების თარიღი, სწავლული ბატონიშვილისაგან განსხვავებით, 1365 წლის 31 დეკემბრის დავით IX მიერ გაცემული სიგელისა და ბიზანტიელი ისტორიკოსის მიქელ პანარეტოსის თხზულებაში დაცული ცნობების ურთიერთშეჯერების საფუძველზე გაარკვია, რომ დავით IX 1366-1367 წლებში, უფრო კონკრეტულად, 1366 წლის 1 იანვრიდან 1367 წლის ივნისამდე პერიოდში გარდაიცვალა და, შესაბამისად, ამავე ქრონოლოგიურ მონაკვეთში, ავიდა საქართველოს ტახტზე მისი ვაჟი ბაგრატ V.¹⁹⁶

როგორც ვხედავთ, ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ დამოწმებულ ძველ ქრონიკებში დაცული ზოგიერთი ინფორმაცია არ შეესაბამება რეალობას, რაც დადასტურდა ბაგრატ V-ის გამეფების წელთან დაკავშირებით. აქედან გამომდინარე, კითხვის ნიშნის ქვეშ დგება ვახუშტის მიერ გამოყენებულ ქრონიკებში დაცული ცნობების მართებულობა და, მათ შორის, სწავლული ბატონიშვილის მიერ მოტანილი გიორგი V ბრწყინვალის გამეფებისა (1318 წ.) და გარდაცვალების თარიღის (1346 წ.) სიზუსტე.

აქედან გამომდინარე, ჩნდება ლოგიკური კითხვები: რამდენად მართებულია მისი მეფობის ათვლა თავისი ძმისწულის მეურვეობის ანუ 1299 წლიდან და, შესაბამისად, გასარკვევია მის მიერ გაცემული საბუთის თარიღის სიზუსტე (1338 წ.) გამრეკელ ჯავახიშვილისადმი? რამდენად შეესაბამება რეალობას ვახუშტის მიერ შემოთავაზებული გიორგის V ბრწყინვალის გარდაცვალების თარიღი – 1346 წელი?

ჩვენი აზრით, ამ ეტაპზე შესაბამისი მასალის არქონის გამო ამ საკითხის გადაჭრა შეუძლებლად მიგვაჩნია და სამომავლო კვლევის საგანს წარმოადგენს.

2016 წელს იოსებ ალიმბარაშვილმა გამოსცა სამეცნიერო

¹⁹⁶ უფრო დანვრილებით იხ. თემო ჯოჯუა, ეცერის მოძღვრის ანტონ ონოფრიანის მიერ 1380 წელს იერუსალიმში „სპარსთაგან დახსნილი“ XII-XIII საუკუნეების უღვალის სანელინდო სახარება (H-171) და მისი მინაწერი საქართველოს მეფეების ბაგრატ V-ისა (1366/1367-1387 წწ.) და გიორგი VII-ის (1387-1407 წწ.) მოხსენიებით, კრებულში: ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XII-XIII, თბილისი 2012/2013 წელი, გვ. 149-150.

ნაშრომი მიძღვნილი დიმიტრი მეღვინეთუხუცესიშვილის ცხოვრება-მოღვაწეობისადმი, სადაც მისი ცხოვრების სხვადასხვა ეპიზოდებია გაშუქებული და მათ შორის არის მოტანილი აქამდე დაკარგულად მიჩნეული მის მიერ შესრულებული დაბის ღმრთისმშობლის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერის გადმონაწერი სანკტ-პეტერბურგის არქივიდან, სადაც წარწერის ბოლოს დასმულია ქორონიკონი კა, რისი რიცხვითი მნიშვნელობაც 21 უდრის ანუ 1333 წელს შეესაბამება დაბის ეკლესიის აგების თარიღი. აქედან გამომდინარე, XIX საუკუნის 50-იან წლებში მარი ბროსეს მიერ დიმიტრი მეღვინეთუხუცესიშვილის მიერ დამზადებული გადმონაწერის საფუძველზე შემოთავაზებული თარიღის – 1333 წლის კითხვის ნიშნის ქვეშ დაყენებას საფუძველი ეცლება. აქ გასათვალისწინებელია, წარწერის ამჟამინდელი მდგომარეობაც. წინამდებარე პროექტის ფარგლებში გასული წლის ზაფხულში არაერთგზის ვენციეთ წინამდებარე ტაძარს მის დასავლეთ შესასვლელის ტიმპანის ქვაზე წარმოდგენილი სააღმშენებლო წარწერის ბოლო ნაწილის დაზუსტების მიზნით, თუმცა წარწერის ბოლო ნაწილი საგანგებოდ არის ამოტეხილი და პრაქტიკულად შეუძლებელია მისი ამოკითხვა სპეციალური განათების ფონზეც კი.

დასკვნის სახით შევნიშნავთ, რომ ჩვენ წინამორბედ მეცნიერთა (მარი ბროსე, თედო ჟორდანი და სხვ.) მსგავსად დაბის ღმრთისმშობლის ეკლესიის სააღმშენებლო წარწერის თარიღად 1333 წელს მივიჩნევთ.

ვაჟა კიკნაძე წარწერის მესამე სტრიქონზე სიტყვა ჟამსა წაკითხვას კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს და მის მაგივრად კითხულობს „შჰსც“ გრაფემებს, რაც ისტორიკოსის აზრით უნდა გაიხსნეს როგორც „პირმშობასა“. აქედან გამომდინარე, იგი ფიქრობს, რომ დაბის ღმრთისმშობლის ეკლესია აშენდა მაშინ, როდესაც გიორგი V ბრწყინვალე საქართველოს ტახტზე არავინ არ ეცილებოდა ანუ მისი პირველობის დროს. ისტორიკოსს უადგილოდ მიაჩნია წარწერის დასაწყისსა და მესამე სტრიქონში ერთი და იგივე აზრის ხელმეორედ გამეორება (გულისხმობს გიორგი V ბრწყინვალის მეფობის დროს ეკლესიის აშენებას – თ.

გ.). სულ ბოლოს, ვაჟა კიკნაძე შენიშნავს, რომ ეს ადგილი მარი ბროსეს მიერაც როგორც პირველშობილი ისე იქნა წაკითხული თავის დროზე, თუმცა მეცნიერმა სათანადოდ ვერ ახსნა თუ რატომ იყო გიორგი ბრწყინვალე პირველშობილი.¹⁹⁷

ჩვენ ამ შემთხვევაშიც ვერ დავეთანხმებით პატივცემულ მეცნიერს ამ სიტყვის წაკითხვის მართებულობაში. აქ, რომ ნამდვილად სიტყვა „პირმშობასა“ ენეროს უნდა იყოს დაქარაგმებული შემდეგი სახით: „საჰჰჰს“, რაც როგორც ვხედავთ ასე, არ არის. აქ არის, მხოლოდ ოთხი გრაფემა „სჰს“, რაც კონტექსტის მიხედვით აღდგენილია როგორც ჟამსა. თუმცა მეცნიერი სავსებით სამართლიანად შენიშნავს, რომ აქ „ჴ“ გრაფემის ნაცვლად ამოღარულია ასო-ნიშანი „ს“. აქ შეიძლება დავუშვათ, რომ წარწერის ამომკვეთმა ამოღარა გეოგრაფიული პუნქტის სახელი, რომელმაც შესაძლოა ჩვენამდე ვერ მოაღწია. აქედან გამომდინარე, შეიძლება იყოს გამონვეული ამ გრაფემათა „სჰს“-ს წაკითხვის უმართებულობა. თუმცა ეს ისეთივე ჰიპოთეზად გვეჩვენება, როგორცაა ამ გრაფემათა წაკითხვა სიტყვა „პირმშობად“. საფიქრებელია, რომ წარწერის ამომკვეთ ოსტატს სიტყვა „ჟამსა“-ს ამოღარვისას მოუვიდა უნებლიე შეცდომა და გრაფემა „ჴ“ ნაცვლად, ასო-ნიშანი „ს“ გამოაქანდაკა.

მეტად საინტერესო ეპიგრაფიკულ ძეგლს წარმოადგენს ლიკანის ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესიის სამრეკლოს ასომთავრული სააღმშენებლო წარწერა. აღნიშული წარწერით ჯერ კიდევ 2010-2011 წლებში დავინტერესდით და რამდენჯი ვენვიეთ ტაძარს მის სამრეკლოზე ამოღარული ასომთავრული წარწერის შესწავლის მიზნით.

პირველ რიგში წავიკითხეთ წარწერის ტექსტი, მოვამზადეთ წარწერის დეტალური არქეოგრაფიული აღწერილობა, ამოვიკითხეთ წარწერის ბოლო დაზიანებული ნაწილი და მოვამზადეთ წარწერის პალეოგრაფიული ასლი.

¹⁹⁷ ვაჟა კიკნაძე, საქართველოს ფეოდალური ხანის რამდენიმე სოციალური და ისტორიული ტერმინის შესახებ /“გაზრდილობა“, “პირმშობა“, “საშინელი“/, სამეცნიერო სესია მიღწილი ექვთიმე თაყაიშვილის ხსოვნისადმი, მოხსენებების მოკლე შინაარსები, თბილისი 2003 წელი, 27-30 მაისი, გვ. 46.

ლიკანის ტაძრის სამრეკლოს წარწერა ჩვენამდე ცნობილი იყო ქართული სამეცნიერო წრეებისათვის. წარწერის ტექსტი მრავალგზის არის გამოცემული ქართველ (ექვთიმე თაყაიშვილი, ნოდარ შოშიაშვილი, ვახტანგ ბერიძე, სერგი მაკალათია და სხვ.) თუ უცხოელ მეცნიერთა (მარი ბროსე) მიერ. წარწერის ტექსტის თანახმად, ლიკანის ღმრთისმშობლის ეკლესიის სამრეკლო ადგილობრივმა ფეოდალმა - ქიშვად ავალისშვილმა და მისმა თანამეცხედრემ „მეფეთმეფის“ ასულმა თამარმა ააშენა.

მეცნიერთა ერთი ნაწილი (ექვთიმე თაყაიშვილი) ამ წარწერას პალეოგრაფიული მონაცემების თვალსაზრისით XIV საუკუნით, მეორე ნაწილი (ნოდარ შოშიაშვილი) XIV-XVI საუკუნეებით, მესამე ნაწილი (სერგი მაკალათია) XV-XVI საუკუნეებით, ხოლო მეოთხე ნაწილი (ვახტანგ ბერიძე) კი XVI საუკუნით ათარიღებდა და ლიკანის სამრეკლოს წარწერაში მოხსენიებულ ქიშვად ავალიშვილსა და მის თანამეცხედრეს, მეფეთმეფის ასულ თამარს ჯავახეთში მდებარე კოთელის ეკლესიის სამხრეთ კედელზე ამოღარულ მხედრულ წარწერაში მოხსენიებულ ქიშვადსა და მის მეუღლეს მეფის ასულ თამართან აიგივებდა.

მართალია ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩვენამდე სხვადასხვა მოსაზრებები არსებობდა წარწერის ქრონოლოგიასთან დაკავშირებით, თუმცა წარწერაში მოხსენიებულ მეფეთმეფის ასულ თამარის იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებით მხოლოდ მარი ბროსეს მიერ გამოთქმული ფრთხილი ვარაუდი არსებობდა. მისი მიხედვით, შესაძლოა წარწერაში მოხსენიებული მეფეთმეფის ასული თამარი იმერეთის მეფის, ბაგრატ III-ის (1510-1565) ასული თამარი ყოფილიყო.

ქართული წყაროს (პარიზის ქრონიკა) ცნობით, 1526 წლის 25 მარტს ბაგრატ მეფემ თავისი ასული თამარი ცოლად ქართლის მეფე ლუარსაბ I-ს (1527-1556) შერთო. ამ ცნობის თანახმად, გაბათილებულ იქნა მარი ბროსეს მიერ გამოთქმული მოსაზრება წარწერაში მოხსენიებული „მეფეთმეფის“ ასულ თამარის იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის ასულ თამართან იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებით. აქედან გამომდინარე, ქართული (ფარსადან გორგიჯანიძე, ბერი ეგნატაშვილი, ვახ-

უშტი ბატონიშვილი) და უცხოური (ჰასან რუნლუ, ისქანდერ მუნში) ნარატიული წყაროების, ასევე კოთელიის ეკლესიის მხედრული წარწერის ურთიერთშეჯერების საფუძველზე მივედით მეტად მნიშვნელოვან დასკვნამდე, რომ ლიკანის ღმრთისმშობლის ეკლესიის სამრეკლოს წარწერაში მოხსენიებული მეფის ასული თამარი გახლდათ ქართლის მეფის ლუარსაბ I-ის ასული.

როგორც მოგეხსენებათ, გვიან შუა საუკუნეებში ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოების მმართველები თავიანთი პოზიციების განმტკიცების მიზნით დანიშნულ ფეოდალურ სახლებს უნათესავებოდნენ, რაც სამეფო ხელისუფლების შესუსტებაზე ნათლად მეტყველებს. (მაგალითისათვის წარმოვადგენთ 1488 წლის ქართლის მეფის კონსტანტინე II-ის (1478-1505) შეუვალობის განახლების სიგელს სვეტიცხოვლისადმი, რომლის თანახმადაც თავის ძეს დავითს (შემდგომში ქართლის მეფე დავით X-ს (1505-1525) – თ.გ.) ბარათაშვილის ასული უხუედროდ (იგულისხმება სოციალური სტატუსის შეუფერებლობა — თ.გ.) შეურთავს ცოლად;¹⁹⁸ 1559 წლის იოსაფათ გოგებაშვილის შეწირულების წიგნის მიხედვით, კახთა მეფე ლევან II-ს (1520-1574) თავისი ასული ქეთევანი იოსაფათის ძმის ვახუშტისათვის მიუთხოვებია, რომელიც როგორც ისტორიულ საბუთში საგანგებოდაა აღნიშნული „დიდად უხვედრი და საკანონო იყო“ ანუ თანამედროვე ენაზე რომ ვთქვათ შეუფერებელი).¹⁹⁹ სწორედ ამის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითი გახლავთ ლიკანისა და კოთელიის ეპიგრაფიკული ძეგლები. ქართლის მეფეს ლუარსაბ I-ს სამცხე-ჯავახეთში ოსმალების წინააღმდეგ საბრძოლველად ესაჭიროებოდა ადგილობრივი ერთგული ფეოდალები. სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა ქართლის სამეფო კარის დანათესავ-

¹⁹⁸ ქართული ისტორიული საბუთები (XV საუკუნის მეორე ნახევარი), შეადგინეს თინათინ ენუქიძემ, დარეჯან კლდიაშვილმა, მზია სურგულაძემ, თბილისი 2014 წელი, გვ. 280.

¹⁹⁹ ქართული ისტორიული საბუთები XVI საუკუნე (ქართლი და სამცხე-საათაბაგო), ტომი შეადგინა და ქართული ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა მზია სურგულაძემ, სპარსული ტექსტები მოამზადა თამაზ აბაშიძემ, თბილისი 2016 წელი, გვ. 240-241.

ება ავალიშვილთა ფეოდალურ სახლთან, კერძოდ, ქართლის მეფის მხრიდან თავისი ასულის თამარის მითხოვება ქიშვად ავალისშვილზე.

რაც შეეხება აღნიშული წარწერების ქრონოლოგიას, ისინი კიდევ უფრო დავაგინროვით და მათი ქრონოლოგიური ჩარჩო XVI საუკუნის 40-იანი წლების დასაწყისით განვსაზღვრეთ.²⁰⁰

სულ ბოლოს, განვიხილავთ ლიკანის ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე პლატონ იოსელიანის მიერ XIX საუკუნის 40-იან წლებში ძველი ქართული დამწერლობით (სავარაუდოდ ასომთავრულით – თ.გ.) ამოკითხულ წარწერას, რომლის მიხედვითაც ტაძარი გივი ავალიშვილსა და მეფის ასულ სოფიოს განუახლებია.

წარწერაში მოხსენიებულ ქტიტორს, გივი ავალიშვილს XVII საუკუნის II ნახევრის ცნობილი ფეოდალის ლევან ავალიშვილის ერთ-ერთ ვაჟ – გივისთან ვაიგივებთ. ქართული საისტორიო საბუთების მიხედვით, ლევან ავალიშვილი ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე ფლობდა ისეთი მაღალ საპატიო სახელოს, როგორც გახლდათ მეფინიბეთუხუცესის თანამდებობა. რაც შეეხება წარწერაში დასახელებული მეფის ასული სოფიო ქართლის მეფის ერეკლე I ნაზარალიხანის დღემდე უცნობი ქალიშვილი უნდა იყოს. ამის თქმის საფუძველს გვაძლევს, ლევან ავალიშვილის ერთგულება ქართლის მეფე ერეკლე I ნაზარალიხანისადმი. მას ლევან ავალიშვილი ორჯერ ხლებია რუსეთში, რის სანაცვლოდაც ერეკლე I-მა დიდი წყალობით დააჯილდოვა. ამის პარალელურად, იგი პირობის წიგნებს იღებს კეთილმოყვრობის შესახებ ისეთი ძლიერი ფეოდალებისაგან, როგორებიც იყვნენ მაშინდელ ქართლის სამეფოში — გივი ამილახორი, დავით ქსნის ერისთავი. უფრო მეტიც, ლევან ავალიშვილი პირობას თვით ქართლის მეფის გიორგი XI-სგანაც (1677-1688) იღებს.²⁰¹ ასევე

²⁰⁰ თამაზ გოგოლაძე, თამარ სრესელი, ლიკანის ღმრთისმშობლის ეკლესიის სამრეკლოს სამშენებლო წარწერაში მოხსენიებული „მეფეთა მეფის ასულის თამარის“ იდენტიფიკაციისათვის, ქართველოლოგია, ტ. I, თბილისი 2011 წელი, გვ. 80-93.

²⁰¹ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით, ტ. I, გამოსაცემად მოამზადეს დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა, თბილისი 1991 წელი, გვ. 76-77.

მხედველობაში მისაღებია ის ფაქტიც, რომ გვიან შუა საუკუნეებში საქართველოს სამეფო-სამთავროების მმართველები თავიანთ ასულებს უბრალო ფეოდალებზე ათხოვებდნენ თავიანთი ძალაუფლების გასამყარებლად. აქ გასათვალისწინებელია ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი გარემოებაც: მაშინ როდესაც ქართლის სამეფოში ე.წ. „ორიანობის“ პერიოდია ანუ მიმდინარეობს დაუნდობელი ბრძოლა ქართლის სამეფო ტახტისათვის გიორგი XI-სა და ერეკლე I-ს შორის გიორგი XI-ის ძმას ლევან ბატონიშვილს ცოლად ჰყავდა გიორგი ავალიშვილის ასული თინათინი.²⁰² სწორედ ამის კონტრაქციას უნდა წარმოადგენდეს, ერეკლე I ნაზარალიხანის მიერ თავისი ასულის სოფიოს მითხოვება ამავე ფეოდალური სახლის თავისი მომხრე ფეოდალის ვაჟისადმი. თუ ჩვენი ეს მსჯელობა სწორია და ეს ლოგიკურად გვეჩვენება, მაშინ გამოდის, რომ ერეკლე I ნაზარალიხანს ჰყოლია შვილების – დემეტრეს, დავითის, კონსტანტინეს, ისლამირზა//ისლამის, ვახტანგის, გიორგის, გორგასლან//გურგასლანის, თეიმურაზის, ელენეს, მარიამ//მაკრინეს, ქეთევანის²⁰³ გარდა კიდევ ერთი ასული – სახელად სოფიო, რომელიც ავალიშვილთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენლის – ლევან ავალიშვილის ვაჟ, გივი ავალიშვილზე იყო გათხოვილი. ასევე დგინდება, რომ გივი ავალიშვილსა და მის თანამეცხდრეს მეფის ასულ სოფიოს ლიკანის ეკლესია XVII საუკუნის II ნახევარსა და XVIII საუკუნის I ნახევარში განუახლებიათ.

საფლავის ქვის ეპიტაფიები

წინამდებარე კორპუსში მოცემულია მხოლოდ სამი საფლავის ქვის ეპიტაფია. აქედან ერთი უთარილოა, ხოლო დანარჩენ ორ საფლავის ქვის წარწერას თარიღი უზის. პირველ მემორიალური წარწერა ამოღარულია ახალდაბის ეკლესიის მოედელ-

²⁰² სეხნია ჩხეიძე, საქართველოს ცხოვრება, ტფილისი 1903 წელი, გვ. 6.

²⁰³ მიხეილ ქავთარია, ბაგრატიონთა ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის გენეალოგია და ქრონოლოგია (XVII-XVIII სს.), 2 კახეთის ბაგრატიონები, მრავალთავი, ტ. VI, თბილისი 1978 წელი, გვ. 230-231.

ზე ასომთავრული დამწერლობით ერისთავთ-ერისთავ გამრეკელის, მისი თანამეცხედრის დიოფალთ დიოფალ ვანენისა და მისი ვაჟის მოხსენიებით, რომელიც თავისი პალეოგრაფიული ნიშნებისა და მასში მოხსენიებული ერისთავთ-ერისთავის გამრეკელის საფუძველზე ფართო ქრონოლოგიური მონაკვეთით - XII-XIII საუკუნეებით თარიღდება.

დღეისათვის ახალდაბის ეკლესიის მოდელი და მის კედლებზე ამოღარული სინგურით დაფერილი ასომთავრული წარწერა აკად. სიმონ ჯანაშიას სახელობის თბილისის სახელმწიფო მუზეუმის ლაპიდარიუმში ინახება და მუზეუმის ერთ-ერთ თვალსაჩინო ექსპონანტს წარმოადგენს. წარწერის ტექსტი ერისთავთ-ერისთავ გამრეკელის ცოლის დიოფალთ დიოფალ ვანენის მემორიალურ ძეგლს წარმოადგენს, სადაც ვანენისა და მისი ვაჟის სულის მეოხებაზეა საუბარი.

ახალდაბის ეკლესიის მოდელი და მასზე ამოღარული ასომთავრული წარწერა ისტორიკოსმა ვალერი სილოგავამ შეისწავლა, რომელმაც თავისი კვლევის შედეგები მოხსენების თეზისებისა²⁰⁴ და სამეცნიერო ნაშრომის სახით გააცნო სამეცნიერო საზოგადოებას.²⁰⁵

ვალერი სილოგავას მიხედვით, წარწერის ტექსტი ამოკვეთილია ერისთავთ-ერისთავ გამრეკელის ცოლყოფილის ვანენის სახელზე. მკვლევარი საგანგებოდ ეხება დიოფალთ დიოფალ ვანენის მოხსენიების ფორმას. ეს ტერმინი მას ცოტა უცნაურად ეჩვენება და, მისივე თქმით, „ძველ წერილობით ძეგლებში, თითქოს არ დასტურდება. მართალია, „ცოლყოფილი“ არ დასტურდება, მაგრამ ცოლისაგან ნაწარმოები სხვა ტერმინი ცნობილია ქართულ წერილობით ძეგლებში“. ამის მაგალითად მოჰყავს 1187 წლის თამარ

²⁰⁴ ვალერი სილოგავა, თორელთა ფეოდალური სახლის ერთი მემორიალური ძეგლი (ახალდაბის წარწერა), თსუ ახალციხის ფილიალის I სამეცნიერო სესია, ეძღვნება ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის 75 წლისთავს, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, ახალციხე 1993 წელი, გვ. 52.

²⁰⁵ ვალერი სილოგავა, ეკლესიის მოდელი ახალდაბიდან და მის კედლებზე ამოკვეთილი წარწერა, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალციხის ფილიალი, შრომების კრებული, ტ. II, ახალციხე 2000 წელი, გვ. 67-81.

მეფის სიგელი გელათის მონასტრისადმი, რომელშიც ტერმინი „ცოლეული“ ორგზის იხსენიება. აღნიშნული მაგალითის მოყვანის შემდეგ შეჯამების სახით ამბობს, რომ „ამრიგად, ახალდაბის წარწერაში „ცოლ[ყოფ]ილის“ აღდგენა სავსებით შესაძლებელი ჩანს და ვანენიც გამრეკელისათვის ასეთი ყოფილა“.

აღნიშნული პროექტის ფარგლებში (2017 წლის 4 აპრილს) ვენციეთ სიმონ ჯანაშიას სახელობის თბილისის სახელმწიფო მუზეუმის ლაპიდარიუმს ახალდაბის ეკლესიის მოდელზე ამოკვეთილი წარწერის შესწავლის მიზნით. თავდაპირველად წავიკითხეთ წარწერის ტექსტი, განათების საშუალებით დავაზუსტეთ მისი ბოლო ნაწილი. მართალია, წარწერის ჩვენეული წაკითხვა ძირეულად არ ცვლის წარწერის შინაარსს, თუმცა გარკვეული კორექტივი შეაქვს მის ბოლო ნაწილში. სახელდობრ, როგორც ვნახეთ, ვალერი სილოგავას მიხედვით წარწერის სრულდება შემდეგი სახით, რომ ერთავთ-ერისთავ გამრეკელის ცოლყოფილ ვანენისათვის უნდა ელოცათ - „*ე(რისთავთა) ე(რისთავი)სა გ(ა)მრ(ე)კ(ე)ლისა ცოლ[ყოფ]ილისათ(უ)ის, ლ(ო) ც[ვა ყ(ა)ვთ]*“. ჩვენეული წაკითხვა აჩვენებს, რომ გამრეკელ ერისთავის გარდაცვლილი თანამეცხედრის დიოფალთ დიოფალ ვანენისათვის ეკლესიაში წირვა უნდა ჩატარებინათ „*ე(რისთავთა) ე(რისთავი)სა გ(ა)მრ(ე)კ(ე)ლისა ცოლ[ისათუის] ეკლ(ე)სი(ა) სა წი[რვიდეთ]*“. ამ წაკითხვით საბოლოოდ მოიხსნა ის ბუნდოვანება წარწერის ბოლო ნაწილში როგორც იყო დიოფალთ დიოფალ ვანენის ცოლყოფილობის საკითხი, რაც ცოტა უცნაურად მოეჩვენა კიდევ ჩვენს წინამორბედ მეცნიერს.

მან წარწერის პალეოგრაფიული მონაცემებისა და წარწერის დასაწყისის ანუ საღმრთიმეტყველო ნაწილის (ძლისპირის ნაწყვეტის) ტექსტობრივი თვალსაზრისით XII საუკუნის ცნობილი ქართველი პოეტის - იოვანე შავთელის თხზულების ტექსტთან სიახლოვის საფუძველზე, წარწერა XII საუკუნის 80-90-იანი წლებით დაათარილა. უფრო მეტიც, მეცნიერმა გაითვალისწინა რა ამ პერიოდის ნარატიული წერილობითი წყაროები და ახალდაბის წარწერაში მოხსენიებული ერისთავთ-ერისთავი გამრეკელი თამარ მეფის დროის ცნობილ ისტორიულ პირთან - ამირ-

სპასალარ გამრეკელთან გააგვივა. როგორც ცნობილია, თამარის დროის მოღვაწე გამრეკელ თორელი ამირსპასალარის საპატიო სახელოს მხოლოდ ერთი წელი - 1191 წ. ფლობდა. გაითვალისწინა რა წარწერაში გამრეკელის ამირსპასალარის სახელოს გარეშე მოხსენიების ფაქტი, წარწერის ქრონოლოგია კიდევ უფრო დაავიწროვა. მისი აზრით, წარწერა შესრულებულია გამრეკელ თორელის გაამირსპასალარებამდე ანუ 1191 წლამდე.

ჩვენ წარწერის პალეოგრაფიული მონაცემების, XII-XIII საუკუნეების ქართული წერილობითი წყაროების ურთიერთშეჯერების საფუძველზე მივედით შემდგომ დასკვნამდე, რომ ახალდაბის წარწერის ქრონოლოგია კიდევ უფრო უნდა გაფართოვდეს და, შესაბამისად, მიგვაჩნია, რომ აქ ნახსენები „ერისთავთა-ერისთავი გამრეკელი“ შეიძლება თანაბარი წარმატებით გაიგივდეს როგორც XII საუკუნის II ნახევრის მოღვაწე ამილახორ და ამირსპასალარ გამრეკელთან, ასევე XIII საუკუნის მეჭურჭლეთხუცესს გამრეკელ თორელთანაც. აქედან გამომდინარე, წარწერის ქრონოლოგიას, ვალერი სილოგავასაგან განსხვავებით, XII საუკუნის II ნახევრის ანუ 1191 წლამდე პერიოდის ნაცვლად, XII-XIII საუკუნეებით განვსაზღვრავთ.

როგორც ახალდაბის წარწერიდან ვიგებთ, მემორიალური ძეგლი შესრულებულია დიოფალთ დიოფალ ვანენის სახელზე. ვალერი სილოგავამ XII-XIII საუკუნეებში მოღვაწე ვანენი//ვანელის მატარებელი პირების ჩამოთვლისას ყურადღება გაამახვილა ტბელ აბუსერიძის თხზულებაში „ბოლოკ-ბასილის მშენებლობისათვის“ ივანე აბუსერიძის ასულის ვანენის დიოფალთ დიოფლად მოხსენიების ფაქტსა და ამასთან ერთად თხზულებაში დიოფალთ დიოფალი ვანენის მიერ იოვანე მახარებლის სახელობის ეკლესიის აგების ამბავზე. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, მან ამირსპასალარ გამრეკელ თორელის ცოლყოფილად ივანე ერისთავთა ერისთავის ასული და ტბელ აბუსერიძის და – დიოფალთა დიოფალი ვანენი მიიჩნია.

ქრისტინე შარაშიძე ალის მონასტრის სვინაქსარის (S-1245) ანდერძ-მინაწერებში, H-1673 ანდერძსა და ტბელ აბუსერიძის თხზულებაში ნახსენებ დიოფალთ დიოფალ ვანენს ერთი და იგ-

ივე პიროვნებად მიიჩნევს და, შესაბამისად, მას XIII საუკუნის I ნახევრის ცნობილ სამხედრო პირის – ბოცო ჯაყელის მეუღლედ აცხადებს, რომელთაც ჰყოლიათ ერთი ვაჟი სახელად – შალვა. ტბელ აბუსერიძის და - დიოფალ-დიოფალი ვანენი თავისი მეუღლის, ბოცო ჯაყელის გარდაცვალების შემდეგ შემონაზვნებული ნისიმეს სახელით. ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ ქრისტინე შარაშიძის მოსაზრებას ტბელს აბუსერიძის დის – დიოფალთ დიოფალ ვანენის ბოცო ჯაყელის მეუღლედ გამოცხადების შესახებ. ქრისტინე შარაშიძის არგუმენტებით გამყარებული შეხედულება ავტომატურად აბათილებს ვალერი სილოგავას მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას ახალდაბის წარწერაში მოხსენიებული დიოფალ დიოფალ ვანენის ტბელ აბუსერიძის და – დიოფალ დიოფალ ვანენტან გაიგივების შესახებ.²⁰⁶

იქიდან გამომდინარე, რომ ჩვენ წარწერა პალეოგრაფიული მონაცემებისა და ისტორიული რეალიების გათვალისწინებით XII-XIII საუკუნეებით დავათარილეთ და აქ მოხსენიებული ერისთავთ-ერისთავი გამრეკელი ვაიგივებთ როგორც XII საუკუნის II ნახევარში მოღვაწე – ამილახორ და ამისრპასალარ გამრეკელ თორელთან, ასევე XIII საუკუნის 30-40-იან წლებში მოღვაწე მეჭურჭლეთუხუცესს გამრეკელთანაც, დიოფალ დიოფალ ვანენის საგვარეულო კუთვნილება საძიებელია XII საუკუნის II ნახევარსა და XIII საუკუნის I ნახევრის საქართველოში არსებულ ფეოდალურ სახლებში. კვლევის ამ ეტაპზე ჩვენთ ხელთ არსებული საისტორიო მასალა არ გვაძლევს საშუალებას ვამტკიცოთ თუ რომელი ფეოდალური სახლიდან იყო გამოსული ჩვენთვის საინტერესო წარწერაში მოხსენიებული – დიოფალ დიოფალი ვანენი. ასე, რომ მისი საგვარეულო კუთვნილება გასარკვევია, რასაც მომავალი კვლევის საქმედ მივიჩნევთ.

ვალერი სილოგავა ეკლესიის მოდელის დანიშნულების შესახებ გადაჭრით არაფერს ამბობს, თუმცა ახალდაბის მოდელის ქვემოდან მომრგვალებული ღრმულის არსებობის გათვალისწინებით

²⁰⁶ სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XIII-XV სს.), ტექსტები და გამოკვლევები მომზადებულია ქრისტინე შარაშიძის მიერ, რედაქტორი დარეჯან მეგრელაძე, თბილისი 1982 წელი, გვ. 20-21.

იხრება იმ აზრისაკენ, რომ აღნიშნული მოდელი ეკლესიის სახურავის კეხზე იქნებოდა თავის დროზე დადგმული. ამ შემთხვევაში, ჩვენ სრულად ვიზიარებთ მეცნიერის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ ახალდაბის ეკლესიის მოდელი თავის დროზე ეკლესიის კეხზე იყო დადგმული. თუმცა მეცნიერს ნაშრომში არ დაუსვამს ეკლესიის საეკლესიო კუთვნილების საკითხი.

აქედან გამომდინარე, დავინტერესდით თუ რომელი ეკლესიის სახურავის კეხზე იყო დადგმული ეკლესიის მოდელი ახალდაბიდან. წინამდებარე პროექტის ფარგლებში გასული წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე ორგზის მოვინახულეთ სოფელი ახალდაბა და იქ განთავსებული ხუროთმოძღვრული ძეგლები. აქვე დავძენთ, რომ ჩვენ მხედველობაში მივიღეთ სიმონ ჯანაშიას სახელობის თბილისის სახელმწიფო მუზეუმში შედგენილი პასპორტი (ნომერი 696), რომლის მიხედვითაც ეკლესიის მოდელი გიორგი გელაშვილის სახლის გვერდით აბანოს მშენებლობისას უპოვიათ.

ახალდაბის წმიდა გიორგის ეკლესიის მდებარეობა და ეკლესიის მოდელის პასპორტის მონაცემების დამთხვევა აბანოს აშენების წელთან დაკავშირებით, ეჭვს არ იწვევს, რომ თამამად განვაცხადოთ XII-XIII საუკუნეებში ახალდაბის ეკლესიის მოდელი წმიდა გიორგის ეკლესიის აღმოსავლეთ კეხზე იყო ჩადგმული, რომელიც სახურავის ჩამოშლის შემდგომ ჩამოვარდა და აბანოს ადგილას ჩაგორდა. როგორც ჩანს, დროთა განმავლობაში იგი მიწით დაიფარა და სწორედ 1968 წელს აბანოს მშენებლობისას წარმოებული მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩნდა და აქედან კი, გიორგი გელაშვილის მეშვეობით გადაეცა თბილისის სახელმწიფო მუზეუმს.²⁰⁷

მეორე ეპიტაფია გახლავთ 1755 წელს ვინმე თევდორას სახელზე ამოკვეთილი. საფიქრებელია, 1755 წლის საფლავის ქვის წარწერაში მოხსენიებული თევდორა უნდა ყოფილიყო მაღალი საერო წრის წარმომადგენელი. სავარაუდოდ, ბორ-

²⁰⁷ Tamaz Gogoladze, An inscription in Asomtavruli Script on the Akhaldaba Church, 12th-13th cc., Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, vol. 12, no. 2, 2018 Year, pg. 197-202.

ჯომის ხეობის მეპატრონეების - ავალიშვილთა ფეოდალური სახლის აზნაური. თუმცა შესაბამისი მასალების არქონის გამო კვლევის ამ ეტაპზე გადაჭრით რაიმეს თქმა ძნელია.

სულ ბოლოს, საინტერესოა 1851 წლის 1 მაისის ქაიხოსრო ავალიშვილის ეპიტაფია. წარწერის ტექსტის თანახმად, ადგილობრივი თავადი გარდაცვლილა 1851 წლის 1 მაისს, 44 წლის ასაკში ხის დაცემის შედეგად თავის კუთვნილ მამულ – საკოჭავში. იგი თხოვს თავის მეუღლე ნინოს, თავის სამ ძესა და სამ ასულს იზრუნონ თავის სულისათვის და დაკრძალონ მის მიერ განახლებულ ყვიბისის წმიდა გიორგის ეკლესიაში. როგორც ვხედავთ, ქაიხოსროს ეს სურვილი მის ოჯახმა შეუსრულა და დღემდე მისი საფლავის ქვის წარწერა ყვიბისის წმიდა გიორგის ეკლესიის ტერიტორიაზეა განთავსებული. ეპიტაფიის ტექსტი მეტად ძვირფას ცნობებს გვანვდის როგორც ქაიხოსრო ავალიშვილის ფეოდალური სახლის შესახებ, ასევე ყვიბისის წმიდა გიორგის ტაძრის შესახებაც. წარწერის საფუძველზე ჩვენ შეგვიძლია ზუსტად განვსაზღვროთ ქაიხოსრო ავალიშვილის დაბადების თარიღი. თუ 1851 წელს გამოვაკლებთ 44 წელს, მაშინ გამოვა, რომ ქაიხოსრო ავალიშვილი დაბადებულია 1807 წელს. წარწერის ტექსტი გვაუწყებს მისი მამისა – ავალისა და მეუღლის – ნინოს სახელებს. თუ ამოვალთ წარწერის ტექსტიდან, არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ ქაიხოსროს მამა ავალ ავალიშვილი გახლდათ XVIII საუკუნის II ნახევრისა და XIX საუკუნის I ნახევრის მოღვაწე. სამწუხაროდ, წარწერა არანაირ ინფორმაციას არ შეიცავს მისი მეუღლის ნინოს ფეოდალური სახლის წარმომავლობისა და მისი შვილების სახელების შესახებ.

ქაიხოსრო ავალიშვილის შვილების სახელები მოხსენიებულია ქართლ-კახეთის თავადთა XIX საუკუნის 40-იანი წლების ნუსხაში. ნუსხის თანახმად, ქაიხოსრო ავალის ძე ავალიშვილსა და მის მეუღლეს ნინოს XIX საუკუნის 40-იანი წლებისათვის ჰყავდათ ორი ვაჟი: გიორგი, ბარძიმი და ორი ასული: ანასტასია და სოფიო.²⁰⁸ თუ წარწერის ტექსტს დავუბრუნდებით მათ 1851

²⁰⁸ ქართლ-კახეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები, ფოტოტიპირი გამოცემა ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით, თბილისი 2005 წელი, გვ. 56; 245.

წლის 1 მაისისათვის ჰყავთ სამი ძე და სამი ასული. სრულიად ნათელია, რომ ერთი ძე და ერთი ასული მათ ამ წუსხის დადგენის შემდეგ შეეძინათ ანუ XIX საუკუნის 40-იან წლებიდან 1851 წლის 1 მაისამდე პერიოდში.

როგორც ცნობილია, 1832 წლიდან რომანოვებმა გააჩაღეს აქტიური ბრძოლა ავალიშვილების წინააღმდეგ ბორჯომის ხეობის ხელში ჩაგდების მიზნით. ამ მხრივ განსაკუთრებით აქტიურობდა კავკასიის სამედიცინო ნაწილის უფროსი და კავკასიის მეფისნაცვლის - მიხეილ ვორონცოვის (1782-1856) პირადი ექიმი ანდრეევსკი, რომელმაც რომანოვებსა და ადგილობრივ ფეოდალებს – ავალიშვილებს შორის არსებული დავის მოგვარება თავის თავზე აიღო ბორჯომის ხეობის გარშემო. მან ავალიშვილებისაგან აღნიშნული დავის მოგვარების სანაცვლოდ მათი მამულების ნახევარი მოითხოვა, რაზეც ავალიშვილებისაგან ცივი უარი მიიღო. ანდრეევსკის ეს მოქმედებები ვორონცოვისათვის გახდა ცნობილი. მან შეისწავლა საქმე და კომისიას დაავალა, რომ ავალიშვილებისათვის ერჩიათ მამული დაეთმოთ ხაზინისათვის და სამაგიეროდ სამუდამოდ დაენიშნათ პენსია ყოველწლიურად გაცემის წესით. 1851 წლის 22 ივნისს ავალიშვილებმა თხოვნის წერილით მიმართეს კავკასიის მეფისნაცვალს, რომელთა შორის იხსენიებიან ქაიხოსრო ავალოვის (იგივე ავალისშვილის – თ.გ.) მცირეწლოვანი ობოლი ვაჟები – გიორგი, ბარძიმი და ავალი. როგორც ვხედავთ, ქაიხოსროს უმცროსს ვაჟს სახელად პაპის მსგავსად ავალი რქმევია. სამწუხაროდ, ამ ჩამონათვალში დასახელებული არ არის ქაიხოსრო ავალისშვილის რიგით მესამე ასულის სახელი.²⁰⁹

გარდა ამისა, საფლავის ქვის წარწერის ტექსტი გვაუწყებს, რომ ქაიხოსრო ავალისშვილს ყვიბისის წმიდა გიორგის ეკლესია განუახლებია. ჩვენამდე ისტორიკოსი ვახტანგ გოილაძე ქაიხოსრო ავალისშვილის საფლავის ქვის წარწერის საფუძველზე

²⁰⁹ ვლადიმერ აბულაძე, საავალიშვილოს გადაცემა სახაზინო მამულად (ბორჯომის ხეობის ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 113, თბილისი 1965 წელი, გვ. 324-328.

ტაძრის განახლებას 1851 წლამდე პერიოდით განსაზღვრავდა.²¹⁰ ჩვენ შეგვიძლია კიდევ უფრო დავავიწროვოთ ტაძრის შეკეთება-რესტავრაციის ქრონოლოგია. ვითვალისწინებთ რა ქაიხოსროს დაბადების წელს – 1807 წელს, ამავდროულად მხედველობაში ვიღებთ იმ ფაქტსაც, რომ იგი მის განახლებას მის სრულ ასაკამდე მიღწევის შემდეგ შეძლებდა ანუ 16-18 წლიდან, ყვიბისის წმიდა გიორგის ეკლესიის განახლებას XIX საუკუნის 20-40-იანი წლებით ვათარიღებთ.

როგორც ვხედავთ, მხოლოდ სამი საფლავის ქვა შემოგვრჩა ბორჯომის ხეობიდან (ისტორიული თორიდან), მაშინ როცა ეს მხარე საქართველოს ერთიანობის და შემდგომ პერიოდებში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სტრატეგიულ პუნქტს წარმოადგენდა. სწორედ ისტორიულ თორზე გადადიოდა უმოკლესი გზები თრიალეთიდან ჯავახეთზე, თრიალეთ-ჯავახეთიდან შიდა ქართლზე, თორიდან დასავლეთ საქართველოზე და სხვ. ერთიანი საქართველოს დროს XII-XIII საუკუნეებში ეს მხარე თორელთა ფეოდალური სახლის სამფლობელოს წარმოადგენდა. ცოტა მოგვიანებით, XV-XVI საუკუნეებში აღნიშნული ფეოდალური საგვარეულო ავალიშვილთა ფეოდალურმა ოჯახმა ჩაანაცვლა.

მიუხედავად საფლავის ქვების სიმწირისა, გადარჩენილი ეპიგრაფიკული ძეგლებიც ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის თუ რაოდენ დიდი გავლენა ჰქონდათ მათ აღნიშნულ ხეობაზე. როგორც ჩანს, დროთა განმავლობაში აღნიშნული ხეობის ეპიგრაფიკული ძეგლები არსებული ძნელბედობებისა და შემოსევების შედეგად განადგურდა. განსაკუთრებით აღსაღნიშნავია ამ მხრივ შესავალ ნაწილში დასახელებული ერთი წერილი ახალციხელი ფოსტალიონის - ვასილ ტაგანაშვილისა ექვთიმე თაყაიშვილისადმი, რომელიც დღესაც კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში მის პირად არქივში ინახება (№548), საიდანაც ვიგებთ თუ როგორ ნადგურდებოდა XIX საუკუნეში ბორჯომში რომანოვების მმართველობის დროს

²¹⁰ ვახტანგ გოილაძე, ბორჯომის ხეობის წარსული და ზეპირი გადმოცემა მისი ტყის შესახებ, ბორჯომი, 1977 წლის 21 ივლისი; ვახტანგ გოილაძე, ჩვენი მხარისა და სოფელ ყვიბისის წარსულიდან, ბორჯომი, 1988 წლის 13 სექტემბერი, გვ. 4.

ამ ხეობის ეპიგრაფიკული ძეგლები (სადგერისა და ჩითახევის ეკლესიის წარწერები).²¹¹

ქვაბისხევის მონასტრის ფრესკული წარწერების შესწავლის ისტორია

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ქვაბისხევის ტაძრის ფრესკული წარწერები ქართული კულტურის ფასდაუდებელ განძად არის შეფასებული.

მართლაც, მეტად საინტერესო და რეზონანსული გამოხმაურება ჰპოვა ქართულ ისტორიოგრაფიაში ქვაბისხევის სამხრეთ ნავში შოთა და იაის ფრესკულმა გამოსახულებებმა და წარწერებმა. დღემდე ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მეცნიერთა ერთი ნაწილი ჭაბუკის ფრესკულ გამოსახულებას წარწერით შოთა - XII საუკუნის ცნობილ ქართველ პოეტ შოთა რუსთაველთან აიგივებს.

პირველად, 1947 წლის 20 აგვისტოს შოთა და იაის ფრესკული გამოსახულებები და მასზედ მოთავსებული წარწერები აკადემიკოსმა ნიკო ბერძენიშვილმა მოინახულა. მეცნიერმა წარწერები თავისი პალეოგრაფიული მონაცემების თვალსაზრისით XII-XIII საუკუნეებით დაათარილა და გამოთქვა ფრთხილი ვარაუდი აქ მოხსენიებული შოთას გაიგივებისა XII საუკუნის ქართველ პოეტ - შოთა რუსთაველთან.

იმავე 1947 წლის აგვისტოში ქვაბისხევის ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესიას აკადემიკოსი გიორგი ჩუბინაშვილი ესტუმრა. ხელოვნებათმცოდნე დეტალურად აღწერს ტაძრის ხუროთმოძღვრულ მონაცემებს და ბოლოს ეხება სამხრეთ ნავში შესრულებულ კედლის მხატვრობას, რომელსაც მეცნიერი XII-XIII საუკუნეებით განსაზღვრავს. აქედან გამომდინარე, სრულიად ნათელია, რომ იგი შოთა და იაის წარწერასაც ამავე XII-XIII საუკუნეებით ათარილებს.²¹²

²¹¹ თამაზ გოგოლაძე, ერთი საინტერესო ცნობა ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი არქივიდან სადგერისა და ჩითახევის ეკლესია-მონასტრების შესახებ, წიგნში: თამაზ გოგოლაძე, ბორჯომის ხეობის ისტორიული და ხუროთმოძღვრული ძეგლები (გზამკვლევი), თბილისი 2014 წელი, 185-192.

²¹² გიორგი ჩუბინაშვილი, ქვაბის-ხევის ხეობის ძველი ბაზილიკა, საქა-

1960 წელს ალექსანდრე მიქავამ გამოაქვეყნა სტატია სახელწოდებით „ბორჯომის ხეობის მატერიალური კულტურის ძეგლები“, სადაც ზოგადად მიმოიხილავს ხეობაში მდებარე ხუროთმოძღვრულ ძეგლებს და მათ შორის ქვაბისხევის ეკლესიას. იგი, ნიკო ბერძენიშვილისაგან განსხვავებით, სამხრეთ ნავში არსებულ კედლის მხატვრობის წარწერას შემდეგი სახით კითხულობს: „შოთა ია-მრ“ და გამოთქვამს ვარაუდს, რომ აქ მოხსენიებული პირები ტაძრის ქტიტორები უნდა იყვნენ.²¹³

ამის შემდგომ წინამდებარე წარწერებით სარგის ცაიშვილი დაინტერესდა და 1965 წელს მან აკადემიკოს ირაკლი აბაშიძესთან ერთად ქვაბისხევის მონასტერი და მის სამხრეთ ნავში შესრულებული ფრესკული წარწერები მოინახულა. ავტორს მოცემული აქვს წარწერების შესწავლის ისტორია, წარწერების მიხედვითი წაკითხვა. იგი, ნიკო ბერძენიშვილისაგან განსხვავებით, სახელი იაის მარცხნივ ხედავს ასომთავრულ „ძ“-ს და არა „რ“-ს. ამის შემდგომ მეცნიერი სამეცნიერო საზოგადოებას სთავაზობს თავის მოსაზრებას აქ მოხსენიებული შოთას გაიგივებისა იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის კედელზე გამოსახულ მეჭურჭლეთუხუცესს შოთა რუსთაველთან. მისი აზრით, სწორედ ამ მხარის ფეოდალების (სამძივარ-თორელების, ჯაყელების — ს.ც.) ერთ-ერთ პრეროგატივას მეჭურჭლეთუხუცესობის საპატიო სახელოს ფლობა წარმოადგენდა. თუმცა აქვე შენიშნავს, რომ კვლევის ამ ეტაპზე მის მიერ შემოთავაზებული შეხედულებები პოეზიის სფეროს ნაწილია. სარგის ცაიშვილი ქვაბისხევის ფრესკაში მოხსენიებული შოთას საფუძველზე ფიქრობს, რომ უნდა გადაიხედოს იმ რუსთველოლოგების შეხედულება, რომლებიც ამტკიცებენ სახელი შოთას გავრცელებას ჰერეთის რუსთავში. თვალსაჩინოებისათვის ქვაბისხევის ფრესკული წარწერის გარდა მოჰყავს 1189 წლის ჭიაბერის დაწერილსა და გოხნარის ბარელიეფის წარწერაში მოხსენიებული სახელი შოთა.²¹⁴

რთველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 34 ა-ნ, 1948 წელი, გვ. 391-398.

²¹³ ალექსანდრე მიქავა, ბორჯომის ხეობის მატერიალური კულტურის ძეგლები, გაზეთი კომუნისმის დროში, 1960 წლის 7 სექტემბერი.

²¹⁴ სარგის ცაიშვილი, შოთას პორტრეტი ქვაბისხევის ბაზილიკაში,

1960-იანი წლების შუა ხანებში ისტორიკოსმა ნოდარ შოშიაშვილმა „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი სახელის (შოთა), მამულიდან მიღებული გვარის (რუსთველის), ცხოვრების დროისა (მეფე თამარის ზეობა) და თანამდებობის მიხედვით (მეჭურჭლეთუხუცესის სახელო) თორელთა ფეოდალურ სახლთან დააკავშირა.²¹⁵

ისტორიკოსი ამ საკითხზე მსჯელობისას ქვაბისხევის ეკლესიის სამხრეთი ნავის ფრესკულ წარწერებსაც ეხება შოთა და იაის მოხსენიებით. მეცნიერს მოჰყავს წარწერების ნიკო ბერძენიშვილისეული დათარიღება და მისეული პალეოგრაფიული დაკვირვებები. იგი წარწერების პალეოგრაფიული, ენობრივი თავისებურებების გათვალისწინებით სრულიად იზიარებს ნიკო ბერძენიშვილის მიერ შემოთავაზებულ დათარიღების ქვედა ზღვარს – XII საუკუნეს, ხოლო წარწერის ზედა ზღვართან დაკავშირებით კი შენიშნავს, რომ „ნ. ბერძენიშვილიც არ გვამცნობს კონკრეტულად, თუ რის მიხედვით მიიჩნევს XIII საუკუნეს ფრესკის ზედა ქრონოლოგიურ ზღვრად (როგორც ჩანს, აქ გადამწყვეტი სიტყვა ხელოვნებათმცოდნეებმა უნდა თქვან)“.²¹⁶

1977 წელს ამბერკი გაჩეჩილაძე ადგილობრივი მხატვრის გიორგი ხმალაძის მიწვევით ქვაბისხევის ეკლესიას ესტუმრა მის სამხრეთ ნავში არსებული კედლის მხატვრობის მონახულების მიზნით. ფილოლოგი მიმოიხილავს რა ჩვენთვის საინტერესო წარწერების შესწავლის ისტორიას, აღნიშნავს, რომ ნიკო ბერძენიშვილის მიერ გამოთქმული მოსაზრება აქ მოხსენიებული შოთას გაიგივებისა შოთა რუსთაველთან სრულიად გაიზიარა სარგის ცაიშივილმა. როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, სარგის ცაიშივილმა შესთავაზა ქართულ სამეცნიერო წრეებს თავისი შეხედულებები ქვაბისხევის ფრესკულ წარწერებთან დაკავშირებით. თუმცა მეცნიერი საგანგებოდ ხაზს უსვამს

ნიგნში: ძველი ქართული მწერლობა, წერილები და გამოკვლევები, ტ. II, თბილისი 1985 წელი, გვ. 438-442.

²¹⁵ ნოდარ შოშიაშვილი, XII-XIV სს. საქართველოს სახელმწიფო სამართლის ისტორიისა და რუსთველოლოგიის ზოგიერთი საკითხი, ჟურნალი ცისკარი, 1965 წელი, 9, გვ. 139-148.

²¹⁶ ნოდარ შოშიაშვილი, თორელთა ფეოდალური სახლის ისტორია და ..., გვ. 70-71.

თავისი შეხედულებების ჰიპოთეზურობის შესახებ. ამბერკი გაჩეჩილაძემ, სარგის ცაიშვილისაგან განსხვავებით, ნიკო ბერძენიშვილისეული ფრთხილი ვარაუდი სრულიად გაიზიარა. მან თავის მხრივ ნიკო ბერძენიშვილისეული ვარაუდი ადგილობრივი ლაზარე ხუციშვილის ჩანაწერებზე დაყრდნობით, რომლის მიხედვით შოთას დედას სახელად ია რქმევია, გაამყარა და ფრესკულ წარწერაში გამოსახული ჭაბუკი შოთა რუსთაველთან გააგვიკა.²¹⁷

1980 წელს გიორგი ზედგინიძემ ყურადღება გაამახვილა ნიკო ბერძენიშვილის მიერ სახელი იაის მარცხნივ შემჩნეულ გრაფემა „რ“. ისტორიკოსის თქმით, მზის კარგი განათების პირობებში გრაფემა „რ“-ს შემდგომ დაახლოებით 2 სანტიმეტრის დაშორებით გამოჩნდა კიდევ ორის ასო-ნიშანი „ლი“. მან სპეციალური განათების საშუალებით დაადგინა, რომ წარწერა ოთხსტრიქონიანია, რომლის პირველი სამი სტრიქონი უფრო წვრილი ასოებითაა შესრულებული, ვიდრე მეოთხე სტრიქონი. მკვლევარი მესამე სტრიქონზე ორ გრაფემას „ე“ და „ჭ“, ხოლო მეოთხე სტრიქონზე სიტყვა „როსთველი“-ს კითხულობს. იგი ამ სიტყვაში რუსთველს გულისხმობს.

ამგვარად, გიორგი ზედგინიძემ მის მიერ ამოკითხულ გრაფემებზე დაყრდნობით ქვაბისხევის კედლის მხატრობაში გამოსახული შოთას იდენტიფიკაცია შოთა რუსთაველთან მოახდინა. ამის შემდგომ ისტორიკოსი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ქვაბისხევის ტაძრის ფრესკას შოთა რუსთაველის ბიოგრაფიის დადგენის მიზნით, რომელიც ინფორმაციული თვალსაზრისით „ვეფხისტყაოსნის“ პროლოგ-ეპილოგებსა და იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მონაცემებს (მხედველობაში აქვს შოთა რუსთაველის ფრესკული წარწერა იერუსალიმის ჯვრის მონასტრიდან – თ.გ.) უტოლდება.²¹⁸

იმავე 1980 წელს ზურაბ ჭუმბურიძე გიორგი ზედგინიძის წერილს გამოეხმაურა. მეცნიერმა წარწერის გიორგი ზედგინიძის

²¹⁷ ამბერკი გაჩეჩილაძე, ძვირფასი სახეები, გაზეთი კომუნისტი, თბილისი 1977 წელი, 18 აგვისტო.

²¹⁸ გიორგი ზედგინიძე, შოთა რუსთაველის ფრესკა ქვაბისხევაში, გაზეთი წიგნის სამყარო, 1980 წელი, 28 მაისი.

ისეული ნაკითხვა სრულებით გაიზიარა და აქ მოხსენიებული შოთა, მის წინამორბედ ისტორიკოსის მსგავსად, შოთა რუსთაველთან გააიგივა. მეცნიერი თავის მხრივ აღნიშნავს, რომ სიტყვა „რუსთაველი“ სამსტრიქონიანი წარწერის შემადგენელი ნაწილი კი არ არის, არამედ შოთა და იაის გვარის აღმნიშვნელი სიტყვაა.²¹⁹

1980 წლის 2 ივლისს გიორგი ზედგინიძის მიერ ამოკითხული გრაფემების და ამ გრაფემების საფუძველზე გაშიფრული სიტყვა „როსთველი“-ს გადამონშემების მიზნით საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეგიდით ქვაბისხევში გაემგზავრა სამეცნიერო ექსპედიცია (ექსპედიციის შემადგენლობა: ალექსანდრე ბარამიძე, შოთა ძიძიგური, ელენე მეტრეველი, თამაზ სანიკიძე, ვალერი სილოგავა, შერმადინ ონიანი, გურამ აბრამიშვილი, ელენე კავლელიშვილი, იგორ გილგენდორფი და თამაზ ბარამიძე).

მათ საგანგებოდ გაანათეს ქვაბისხევის ტაძრის სამხრეთ ეკვდერი, გადაიღეს წარწერის შავ-თეთრი და ფერადი სურათები. ექსპედიციის წევრების წარწერაზე მუშაობამ აჩვენა, რომ წინამდებარე ფრესკულ წარწერაში გიორგი ზედგინიძის მიერ ამოკითხული სიტყვა „როსთველი“ არ დასტურდება. ავტორთა ჯგუფის მიერ ფრესკულ წარწერებზე ჩატარებულმა პალეოგრაფიულმა დაკვირვებებმა ცხადყო, რომ შოთა და იაის წარწერის შემდეგ არის კიდევ ორი სტრიქონი, რომელთაგან პირველი სტრიქონი აღარ იკითხება, ხოლო მეორე სტრიქონიდან განირჩევა შემდეგი გრაფემები: „რ, [—]ლ{ზ}ა“. ავტორთა ჯგუფი წარწერებს მათი პალეოგრაფიული მონაცემების საფუძველზე XII საუკუნის II ნახევრისა და XIII საუკუნის I ნახევრით ათარიღებენ.²²⁰

შემდგომი ისტორიკოსი, რომელიც ქვაბისხევის ეკლესიის ფრესკებით დაინტერესდა, პროკოფი რატიანი გახლდათ. მეცნიერმა მხედველობაში მიიღო რა ავტორთა კოლექტივის მიერ ამოკითხული გრაფემები „რლ“ და ამავდროულად უპირატესობა მიანიჭა ექსპედიციის ერთ-ერთი წევრის – შერმა-

²¹⁹ ზურაბ ჭუმბურიძე, რუსთაველი ქვაბისხევში, გაზეთი კომუნისტი, 1980 წელი, 22 ივნისი, გაზეთი სამშობლო, 1980 წელი ივლისი.

²²⁰ ალექსანდრე ბარამიძე, შოთა ძიძიგური, ელენე მეტრეველი, ქვაბისხევის ფრესკის გარშემო, გაზეთი „კომუნისტი“, 1980, 7 სექტემბერი.

დინ ონიანის მიერ ამოკითხულ ბოლო გრაფემას „ი“, მიიღო წარწერის დაზიანებული გრაფემების შემდგომი კონსტრუქცია: „...რ.ლი“. მეცნიერი ბოლო ორ გრაფემას „ლი“ ხსნის სადაურობის მაჩვენებელ სუფიქსად „ელი“. გარდა ამისა, მხედველობაში იღებს ტაძრის ლოკაციას – ქვაბისხევის ეკლესია XII-XIII საუკუნეებში თორელთა ფეოდალურ სამფლობელოში შედიოდა და ყოველივე ამის გათვალისწინებით „რლი“ გრაფემებს ხსნის როგორც სიტყვა თორელს. მას მიაჩნია, რომ ფრესკულ წარწერებში მოხსენიებული შოთა და ია თორელთა ფეოდალური სახლის ერთ-ერთი განშტოების, რუსთაველთა საგვარეულოს წარმომადგენლები არიან. უფრო მეტიც, პროკოფი რატიანისათვის ანგარიშგასაწევია ის ისტორიული მონაცემები და ფოლკლორული მასალა, რომელიც ცალსახად მიაწინებს უდიდესი ქართველი პოეტის წარმოშობას სამცხე-ჯავახეთიდან და მის წარმომავლობის კუთვნილებას თორელთა ფეოდალურ არისტოკრატიულ ოჯახთან. მისი აზრით, რაც გაირკვა, რომ რუსთაველი „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის საკუთარი გვარი კი არ არის, არამედ მისი სასულიერო წოდება ან ტიტულია, გაჩნდა შოთას ნამდვილი გვარის დადგენის რეალური შესაძლებლობა. ავტორს ამ მიზნის ერთ-ერთ ხორცშესხმის მიზეზად ქვაბისხევის ეკლესიის ფრესკული წარწერა მიაჩნია.²²¹

1981 წელს სპეციალური წერილი მიუძღვნა ევგენი ბართაიამ ქვაბისხევის ტაძრის ფრესკებს შემდეგი სახელწოდებით „ქვაბისხევის ტაძარი და მისი საიდუმლოება“, სადაც ავტორი საკითხით დაინტერესებულ საზოგადოებას აცნობს აღნიშული წარწერების შესწავლის ისტორიას და მის წინამორბედ მკვლევართა მიერ გამოთქმულ შეხედულებებსა თუ ვარაუდებს წინამდებარე ფრესკული წარწერების შესახებ. ამგვარად, ეს წერილი უფრო მიმოხილვითი ხასიათისაა, თუმცა მის ავტორს თავადაც უნახავს ეს დიდებული ტაძარი და როგორც თავად ამბობს კარგ ფოტოკორესპონ-

²²¹ პროკოფი რატიანი, ისევე ქვაბისხევის მონასტრის ფრესკაზე, გაზეთი კომუნისტი, 1981 წელი, 18 ოქტომბერი.

დენტს თ. ფურცხვანიძეს გადაუღია პირველად ამ წარწერის ფოტოები სლაიდის მეშვეობით.²²²

როგორც ცნობილია, დღემდე ქართულ ისტორიოგრაფიაში ერთ-ერთ სადაო და გადაუჭრელ პრობლემას შოთა რუსთაველის სადაურობის საკითხის გადაწყვეტა წარმოადგენს. მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით (ნოდარ შოშიაშვილი, ნოდარ ნათაძე, სარგის ცაიშვილი და სხვ.) შოთა რუსთაველი მესხეთის რუსთაველიდან გახლდათ, მეორე ნაწილი კი (თეიმურაზ ბაგრატიონი, პავლე ინგოროყვა, პლატონ იოსელიანი და სხვ.) გენიალური ქართველი პოეტის წარმომავლობას კახეთის ახლოს მდებარე ქალაქ რუსთავს უკავშირებენ.

ბოლო პერიოდში სინას მთაზე წმიდა ეკატერინეს მონასტერში აღმოჩნდა X საუკუნის I ნახევრის ხელნაწერის (Sin-50) ჩანართი, რომლის მეორე ნაწილში, „ასურელ მამათა ცხოვრებაში“ ჩართულია ტექსტი სათაურით „სახელები წმიდათა ზედა ზადნელთა ბერთა მამასახლისთა და ქრისტჳს მიერ აღსრულებულთა“. წინამდებარე ჩანართში სხვა მნიშვნელოვან მოვლენებთან ერთად მოთხრობილია: „ოდეს სარკინოზობა აღდგებოდა, ამათ ორთა სახლთა რუვისთაველთა და მენკევენელთა ზედა ზადენს მოვიდეს და შექმნეს სამი გუადრუცი ქვისა თლილისა და ორი ლუსკუმა შუენიერი. და წარვიდეს და მოიხუნეს ძუალნი მეფეთა მათთა და დედათანი, და დასხნეს ლუსკუმათა მათ შინა ზედა ზადენს ეკლესიასა შინა“.²²³

ისტორიკოსმა ზაზა ალექსიძემ გაარკვია, რომ რუვისთაველთა და მანკევენელთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენლებმა IV საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწე ქართლის მეფის ვარაზ-ბაკურის ნეშტი ზედაზენზე გადმოასვენეს. მეცნიერი ამ მოვლენას IX საუკუნის დამდეგიდან ვიდრე X საუკუნის I ნახევრამდე პერიოდით განსაზღვრავს. გარდა ამისა, მისი დაკვირვებით, რუვისთაველთა ფეოდალური სახლი ქართლის პირველი

²²² ევგენი ბარათია, ქვაბისხევის ტაძარი და მისი საიდუმლოება, საბჭოთა ხელოვნება, თბილისი 1981 წელი, 8, გვ. 87-91.

²²³ ზაზა ალექსიძე, გარეჯადან სინას მთამდე. უცნობი მასალა სამონასტრო კომპლექსის შესახებ სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა ახალი კოლექციიდან, კრებულში: ზაზა ალექსიძე, ქრისტიანული კავკასია (ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი), თბილისი 2011 წელი, გვ. 58.

ქრისტიანი მეფე მირიანის ვაჟიდან, რევიდან იღებდა სათავეს. ამ ფეოდალური სახლის წარმომადგენლები საუკუნეების განმავლობაში ფლობდნენ კუხეთის უძველეს ციხე-ქალაქ რუსთავს და მათი საგვარეულო სახელი - „რუვისთაველი“ სწორედ აქედან იყო წარმომდგარი.

ამგვარად, ისტორიკოსმა სამეცნიერო საზოგადოებას სამი ძირითადი დებულება შესთავაზა:

1. „რუსთველი“ არ არის „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის პერსონალური ზედწოდება. იგი დამოუკიდებელი საგვარეულოს აღმნიშვნელია, რომელიც არსებობდა სულ ცოტა IX-XIII საუკუნეების მანძილზე.
2. რუსთაველთა სახლი ფლობდა კახეთ-კუხეთის რუსთავს და იგი არაფრით არ იყო დაკავშირებული მესხეთის რუსთავთან.
3. ვფიქრობ საჭიროა აღდგეს „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის გვარ-სახელის უკანასკნელ ხანებამდე ჩვენში გავრცელებული სწორი ფორმა „შოთა რუსთაველი“. ხოლო შეკუმშული ფორმა „რუსთველი“ რუსთავის ეპისკოპოსების აღსაღნიშნავად და რუსთაველთა საგვარეულოსაგან განსასხვავებლად ვიხმაროთ“.²²⁴

ზაზა ალექსიძის მიერ შემოთავაზებული დებულებები გიორგი არაბულმა დეტალურად განიხილა თავის 1992 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „შოთა რუსთაველის ბიოგრაფია ქართულ მეცნიერებაში“.

ავტორი თვლის, რომ ზაზა ალექსიძეს თავის ახალი შეხედულებების გამოთქმამდე შოთა რუსთაველის კახეთის რუსთავთან გაიგივების შესახებ უნდა განეხილა ან გაებათილებინა შოთას მესხობის ანუ თორელობის ვერსია (ნოდარ შოშიაშვილი, სარგის ცაიშვილი და სხვ.), რომელსაც, როგორც თავად მიიჩნევს, მეტად მყარი არგუმენტები გააჩნია.²²⁵

როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, ავტორთა იმ ნაწილის (ნოდარ შოშიაშვილი, სარგის ცაიშვილი და სხვ.) მოსაზრება შოთა რუს-

²²⁴ ზაზა ალექსიძე, ახალი ცნობა „რუვისთაველთა სახლის“ შესახებ, ლიტერატურული საქართველო, 1991 წლის 5 აპრილი, გვ. 6-7.

²²⁵ გიორგი არაბული, შოთა რუსთაველის ბიოგრაფია ქართულ მეცნიერებაში, თბილისი 1992 წელი, გვ. 37-45.

თაველის მესხობის შესახებ დამყარებულია მხოლოდ ზოგად დებულებებზე: სახელი შოთას გავრცელების არეალი სამცხის მხარეში, სამცხეში არსებული სოფელ რუსთავის არსებობა, პოეტის მოღვაწეობის დრო ანუ მეფე თამარის ზეობის ხანა და თანამდებობის (მეჭურჭლეთუხუცესობის) მიხედვით თორელთა ფეოდალურ სახლთან დაკავშირება, რასაც თავის მხრივ დაემატა ქვაბისხევის ეკლესიის სამხრეთის ნავის კედლის მხატვრობაში შესრულებული ფრესკული წარწერა შოთას მოხსენიებით.

გიორგი არაბული ცდილობს ეჭვი შეიტანოს Sin-50 ხელნაწერის ზაზა ალექსიძისეულ დათარიღებაში (X ს. I ნახევარი). მისი აზრით, ხელნაწერის თანახმად რუვისთაველთა ფეოდალური სახლი მანკეკენელებთან ერთად მართლაც ისტორიული კუხეთის ტერიტორიაზე მოქმედებს. თუმცა მას ხელნაწერში მოთხრობილი ამბები გაცილებით ადრეულ ამბებად (VIII ს.) მიაჩნია და ეჭვქვეშ აყენებს რუვისთაველთა ფეოდალური სახლის არსებობას IX-X საუკუნეებში, მაშინ როდესაც ქალაქი რუსთავი თბილისის საამიროში შედიოდა. ეს ფაქტი აფიქრებინებს მკვლევარს, რომ რუვისთაველებმა დაკარგეს მათი სამფლობელო რუსთავის ციხე-სიმაგრის პატრონობა და ამიტომაც VIII საუკუნიდან მათ არსებობას რუსთავში სათუოდ მიიჩნევს.

მეცნიერის აზრით, „მართალია, XII-XIII საუკუნეთა მიჯნაზე ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა შოთა რუსთაველი, მაგრამ მისი გენეტიკური ურთიერთობა რუვისთაველთა სახლთან ჯერ დამტკიცებული არაა. VIII საუკუნიდან XII საუკუნის ბოლომდე მათი შთამომავლობითი ხაზის (თუ ის არსებობდა) არც ერთი რგოლი არ ვიცით და შოთას მიკუთვნება კუხეთის რუსთავის მფლობელთა საგვარეულოსთან ჯერჯერობით ჰიპოთეზის დონეზე რჩება“.²²⁶

ასეთ ვითარებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ქვემო ქართლში მდებარე ღორისთავის ეკლესიის ნანგრევებში გამოვლენილ IX-X საუკუნეების ქვაჯვარას წარწერას, რომელიც შემდეგი სახით იკითხება:

„ს[ა]ხ[ე]ლ[ი]თ[ა] დ(მრთი)ს(აჲ)თა, მე, რ[უ]ვის[თ]ა[ვ]ე[ლ] ლმ[ა]ნ, ავმ[ა]რ[თ]ი[ე] | ჯ(უარ)ჲ ეს[ე]ქ ძ(უალ)თ(ა) ზ(ედ)ა ჩ[ე]“

²²⁶ გიორგი არაბული, შოთა რუსთაველის ბიოგრაფია..., გვ. 45.

მთა(?), ს(ა)ლ(ო)ც[უელ(ად) | და ს{ა}გ{ე}ბ{ე}ლ{ა}დ(?)
დღ{ი}|ს{ა} მ[ი]სთ{ჯ}ს(?) ს|აშინ{ე}ლისა, | ა(მე)[ნ]“.

წარწერის ტექსტის მიხედვით ვინმე რუვისთაველის სული მოსახსენებლად აღუმართავთ აღნიშული ქვაჯვარა, რაც კიდევ ერთხელ დოკუმენტურად ადასტურებს ანთროპონიმ რუვისთაველის არსებობას. წარწერის პალეოგრაფიული მონაცემებისა და წარწერის აღმოჩენის ადგილის (რომელიც საკმაოდ ახლოს მდებარეობს ისტორიული კუხეთთან) დამთხვევამ მოგვცა საშუალება გამოგვეთქვა მოსაზრება, რომ IX-X საუკუნეების ღორისთავის ქვაჯვარაში მოხსენიებული რუვისთაველი სწორედ Sin-50 ხელნაწერის ჩანართში მოხსენიებულ რუვისთაველთა ფეოდალურ ოჯახს უნდა უკავშირდებოდეს.²²⁷

ამრიგად, ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით წარმოვადგინეთ ქვაბისხევის ფრესკული წარწერების შესწავლის ისტორია და ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებები ამ ფრესკებთან დაკავშირებით. ასევე ვაჩვენეთ ქვაბისხევის ფრესკული წარწერის „შოთა“-ს მნიშვნელობა შოთა რუსთაველის ვინაობის გარკვევის საკითხისათვის და, ამის პარალელურად, მოვიტანეთ ახალი მასალები (Sin-50 ხელნაწერის ჩანართი და ღორისთავის IX-X საუკუნეების ქვაჯვარას წარწერა) რუვისთაველთა ფეოდალური სახლის ისტორიისათვის.

ვიმედოვნებთ, მომავალში გამოვლენილი თუ აღმოჩენილი ახალი მასალა საშუალებას მისცემს ქართულ ისტორიოგრაფიას საბოლოოდ გადაჭრას შოთა რუსთაველის ვინაობის საკითხი, რომელიც დღემდე დიდი პოლემიკისა და სჯა-ბაასის საგნად რჩება.

²²⁷ თემო ჯოჯუა, თამაზ გოგოლაძე და სხვ., დღემდე უცნობი ქტიტორული წარწერა გუდარხიდან, ჟურნალი ისტორიანი, 11 (23), თბილისი 2012 წელი, გვ. 26-30.

პირობითი ნიშნები

- () – ქარაგმის გახსნა.
[] – აღდგენილი ადგილები.
{ } – წარწერის შემსრულებლის მიერ უნებლიეთ გამოტოვებული ასო.
< > – წარწერის შემსრულებლის მიერ ამოკვეთილი ზედმეტი ასო.
[. . .] – ნაკლული ტექსტი, რომლის სიდიდე გაურკვეველია.
[- - -] – დაზიანებული ტექსტი, რომლის აღდგენა არ მოხერხდა; ყოველი ხაზი შეესაბამება თითო ასოს.
[?] – წაკითხვა საეჭვოა.
(!) – წაკითხვა ეჭვს არ იწვევს, მაგრამ სიტყვა გაუგებარია.
| – სტრიქონის დასასრული.
|| – ქვის ფილის დასასრული — თუ წარწერა ამოკვეთილია ორ და მეტ ფილაზე.

**Korneli Kekelidze Georgian
National Center of Manuscripts**

Tamaz Gogoladze

The Epigraphic Corpus
of the Tori Gorge
as a Historical Source

Tbilisi 2019

The presented Corpus contains some 50 lapidary and fresco inscriptions and graffiti from Tori Gorge (9th-19th cc.), part of which is first time published. Each entry is illustrated with palaeographic copies and photographs of the inscription that determines palaeographic significance of the Corpus. Some of the inscriptions have been studied by means of historical and source study analysis methods.

Corpus of the Inscriptions of Tori Gorge is copyright © 2019 by the author:

Tamaz Gogoladze

Translated:

by Lado Mirianashvili © 2019

Digital processing of palaeographic copies and graphical drafts of inscriptions by

Dimitri Gurgeniidze and Manuchar Guntsadze

Book cover design

by Manuchar Guntsadze and Irma Jishkariani

Front cover:

Maquette of the Akhaldaba Church (12th-13th cc.), from the collection of S. Janashia Tbilisi State Museum.

Back cover:

Construction inscription (1333), from the Church of the Mother of God of Daba.

This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation (SRNSF) (YS-2016-11) “The Epigraphic Corpus of the Tori Gorge as a Historical Source”.

The Printing House “Color”

ISBN 978-9941-8-1054-1

In memory of Devi Berdzenishvili
(1934-2008)

Foreword

“The Epigraphic Corpus of the Tori Gorge as a Historical Source” contains some 50 lapidary and fresco inscriptions and graffiti from Borjomi Gorge, part of which is first time published in this Corpus. The timeline of the inscriptions is determined by the 9th-19th centuries. The introductory chapter of the corpus begins with history of the study of the inscriptions. This is followed by the texts of these inscriptions. The data are presented in the following sections: a) location of the inscription; b) date of the inscription; c) content of the inscription; d) archaeological description of the inscription; e) the degree of protection of the inscription; f) previous publications of the inscription (if inscription was published elsewhere, the following information is presented: detailed description of the work accomplished by the publishers; the reading of an inscription suggested by the first publishers in a full form); g) date of the inscription in the publication; h) basis for the suggested date of the inscription; i) black-and-white photo of the inscription and its palaeographic copy; k) a transcription of the inscription and our reading (If the inscription was correctly read prior to us, it will be accepted). Black-and-white photos and palaeographic copies increase significance of the present publication.

Some of the inscription texts were studied by means of historical and source study analysis that is the main indicator of the scientific value of the Corpus. Historical and source study analysis follows the text of an inscription. The bibliography used in the Corpus is given in alphabetical order. Finally, the book is supplemented with indices of personal and place names.

For the first time in the Georgian scholarly literature the bilingual (Georgian-English) Corpus of epigraphic monuments of the Tori Gorge has been published. The Corpus will be of great assistance to Georgian and foreign specialists of the relevant field. The electronic version of the Corpus will be posted on the websites of Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts and of the National Parliamentary Library of Georgia that will promote cooperation with foreign specialists of the relevant field.

The Corpus will be of great assistance to specialists in various fields

of humanities – epigraphists, historians, philologists, art scholars, etc., as well as to the general public interested in the past of Borjomi (Tori) Gorge.

Preface

The epigraphic Corpus of the Tori Gorge contains all available Georgian lapidary and fresco inscriptions and graffiti from Borjomi, Gujareti and Sadgeri, i.e. Shavtskala gorges. The chronology of these inscriptions varies from the 9th century to the 19th century.

We have collected all lapidary and fresco inscriptions and graffiti from the Tori Gorge. One part of these inscriptions is unknown to the scholarship: they have not been published till now. Another part of the inscriptions has been published earlier. Texts of the published inscriptions have been perfected by us. The corpus also contains texts of the inscriptions read by us and texts of the vanished inscriptions known only thanks to publications.

Inscriptions of the Tori Gorge are located on the walls of the Georgian secular buildings and churches, tombstones, etc. Most of the inscriptions of the Tori Gorge are preserved on the walls of churches. Certain part of inscribed slabs is held in local museums (Simon Janashia State Museum of Georgia, Shalva Amiranashvili Museum of Art) or Regional museums (Borjomi Museum of Local History).

Thanks to their significance, inscriptions from the Tori Gorge occupy a special place in the Georgian epigraphy. The region abounds in such important inscriptions as the one inscribed on the 12th-13th cc. stone model (maquette) of a church from St. George Church with the mention of Queen of Queens Vaneni, the spouse of Eristavt-Eristavi Gamrekeli and their son; an inscription from St. Barbara Church of Timotesubani (turn of the 12th c. to the 13th c.) with the mention of Eristavt-Eristavi Shalva (the prominent historical figure Shalva Akhaltsikheli), a feudal lord devoted to Queen Tamar (1184-1210); an inscription of a feudal lord Shota from the Monastery of the Mother of God of Kvabiskhevi, who by some of the researchers was identified with Shota Rustaveli; construction inscription of 1333 with the mention of Molaretukhutsesi (Treasurer) of King Giorgi the

Brilliant (1318-1346) from the Daba church, etc.

In terms of their content, the epigraphic monuments of the Tori Gorge were divided into the following main categories: a) construction inscriptions; b) legal documents; c) epitaphs, i.e. tombstone inscriptions; d) supplication inscriptions.

The majority of the inscriptions from this region lack date. They were dated based on palaeographic features and historical figures mentioned in them. Some inscriptions contain date. There are cases when the same inscription (e.g. the construction inscription from Daba Church) contains dates according to the Chronicon and Indiction systems or in Arabic numerals (e.g. the tombstone inscription from St. George Church of Qvibisi with the mention of May 1, 1851).

The present Corpus was prepared in 2016-2018 at Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts.

A History of the Study of Inscriptions from the Tori Gorge

Georgian inscriptions are the most important and unmistakable source for history of Georgia, as well as of Byzantium, Armenia, Azerbaijan, Persia (today's Islamic Republic of Iran), Ottoman Turkey (today's Republic of Turkey), North Caucasus and other countries with which Georgia maintained relationship during its long history. Inscriptions contain important information about political history of Georgian people, socio-economic and law history, cultural life and spiritual life.

Data found in the Georgian inscriptions were used already by Georgian chroniclers to verify the date of a historical account, to comprehend the information provided by them, to establish historical events, and so on. Georgian inscriptions in Georgian written sources are first time found in the hagiographic work of Basil Zarzmeli "Life of Serapion Zarzmeli", written in the 10th century. The episode tells the story of the construction of one of the churches in Zarzma by endowment of the Dzargueli man: "And when he had built [a church] with narthex up to the level of windows, he ran out of gold. This man

complained: I ran out of the resources and the work was stopped and now I bear the cross of Jesus Christ”.

The historian of the 11th century Sumbat Davitis dze, who wrote the chronicle of the royal family of the Bagrationis, used to cite epigraphical monuments from Tao-Klarjeti churches to confirm dates of death, cultural and state activities of the members of this noble family. Their authenticity and unmistakable existence is confirmed so far by inscriptions of historical content preserved on the walls of local churches.

The historian of Late Middle Ages Prince Vakhushti (1696-1757) often cited Georgian inscriptions in his fundamental work “Description of the Kingdom of Georgia” to confirm reality of the events he narrated about. The scholar clearly differentiated inscriptions executed on slabs, crosses and icons, and mural inscriptions.

The process of collecting and studying inscriptions in the Tori Gorge started in 1840s. It is associated with the famous French Kartvelologist Mari Brosset’s name, who systematically received outlines and copies, and sometimes even the readings of Georgian inscriptions both from the Georgians (Teimuraz Bagrationi, Platon Ioseliani, Dimitri Megvinetukhutsesishvili) and foreign correspondents (Ivan Bartholomai, Vasil Perevalenko and others).

In 1851, based on a transcription of the inscription made by Dimitri Megvinetukhutsesishvili, Mari Brosset published the construction inscription dated to 1333 from Daba church of the Mother of God with the mention of Molaretukhutsesi (Treasurer). In 1854 the historian published the same inscription on the basis of a graphical draft made by Ivan Bartholomai.

In 1851, Mari Brosset first published a supplication inscription of Shalva Eristavt-Eristavi (also known as Shalva Akhaltsikheli) from Timotesubani church. The scholar published a transcription of the inscription written in characters of the original and supplemented it with his reading translated in French. However, the historian had read the inscription incorrectly. According to him, the inscription contains supplication of Shalva, Estate and Sula. Mari Brosset has also published a fragment from the now lost epitaph of Zaza Avalishvili from Timotesubani church.

In 1854, on the basis of a transcription of an inscription made by Vasil Perevalenko, Mari Brosset published the inscription from the bell tower of Likani Church of the Mother of God, with the mention of Kishvad Avalishvili, the local feudal lord, and his spouse, daughter of the King of Kings Tamar. The publication contains location of the inscription, degree of its protection, a transcription of the inscription in characters of the original text and M. Brosset's reading translated into French language. In addition, M. Brosset identified Tamar with a daughter of King Bagrat III of Imereti (1510-1565).

In 1840s, Platon Ioseliani had seen an inscription of Givi Avalishvili, executed in old Georgian script with the mention of Sophio, daughter of the king, on the Royal Doors of iconostasis in the Likani Church. This information is preserved in a manuscript now held at the Georgian State Museum of Theatre and titled "Some Notes about History of Borjomi" (in Russian) compiled in 1901 by Kote Kipiani²²⁸, son of the prominent Georgian public figure Dimitri Kipiani (1811-1887). The Royal Doors of the Likani Church and correspondingly the inscription are lost. Platon Ioseliani's account about this construction inscription which comprises the content of the inscription and its date assumed by the scholar (first half of the 17th century) is an invaluable source of information. Namely, his account corroborates the fact of existence of the inscription on the Royal Doors of the Likani Church.

Next to Mari Brosset, Georgian historian Dimitri Bakradze also addressed the issue of the construction inscription from Daba Church. In difference from Mari Brosset, D. Bakradze dated the inscription to the 12th century based on its palaeographic characteristics and identified King of Kings Giorgi, son of Dimitri with the King of All Georgia Giorgi III (1157-1184). More than that, he added indiction 19, mentioned in the beginning of the inscription, to 1156 – the year of King Giorgi III's ascension on throne and dated the inscription to 1175.

In 1895 was published "The History of Georgia" written by Prince Vakhushti. In the footnote of this book Dimitri Bakradze repeatedly

²²⁸ Konstantine Kipiani, Some Notes about History of Borjomi, 1901. Georgian State Museum of Theatre, Music, Cinema and Choreography (also referred as Art Palace), file no.8, page 1.

published inscription from the Daba church. This time, the historian shared Mari Brosset's reading and dating. Accordingly, he dated the inscription to 1333.

In 1897, Tedo Zhordania published the construction inscription from Daba Church in volume 2 of his book "The Chronicles". He shared Marie Brosset's reading and dating: the scholar dated the inscription to 1333.

A new stage in publishing Georgian inscriptions from the region is associated with Ekvtime Taqaishvili (1863-1953). In 1912, the scholar published the construction inscription from Likani Church in Russian, and suggested that the daughter of King of Kings carried out her activities in the 12th century. Accordingly, he dated the inscription to the 12th century. Personal archive of Ekvtime Taqaishvili at the Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts holds a note of the scholar about construction inscription found on the bell tower of the Likani Church. According to the record, on September 29, 1893, the scholar visited Likani Church and read the inscription executed in Asomtavruli script on the bell tower wall. The field-note contains text of the inscription, which differs from the one published by the scholar in 1912. The record contains history of the study of this inscription written in Russian.²²⁹ Apart from that, the personal archive of Ekvtime Taqaishvili holds a letter received from Vasil Taganashvili, a postman from Akhaltsikhe, who informed about vandalization of the inscriptions from Borjomi Gorge (the inscriptions of Sadgeri and Chitakhevi churches) during the rule of the Romanovs in the region.²³⁰

Sergi Makalatia collected and published inscriptions from the Tori Gorge in his historical-ethnographic essay "Borjomi Gorge" published in 1957. He first introduced own readings of inscriptions from Tsitelopeli and Matchartskali churches located in Gujareti Gorge. Inscriptions of the Borjomi Gorge published earlier were also included in the book.

Several lapidary and mural inscriptions from Borjomi Gorge were published by Niko Berdzenishvili. In the summer of 1947 he was on

²²⁹ Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts, the personal archive of Ekvtime Taqaishvili, file no. 548.

²³⁰ Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts, the personal archive of Ekvtime Taqaishvili, file no. 1983.

a holiday in Borjomi and used this opportunity to visit architectural monuments of the region. He was the first to focus attention on inscriptions of Timotesubani church. The historian suggested a new, correct reading of the inscription. As he established, the text was not a supplication of Shalva, Estate and Sula as suggested by Mari Brosset, but a supplication of Eristavt-Eristavi Shalva. Based on historical and source study analysis, N. Berdzenishvili identified Eristavt-Eristavi Shalva mentioned in the inscription with the prominent state and military figure of the turn of the 12th century to the 13th century Shalva Akhaltsikheli, the feudal lord of united Georgia utterly devoted to Queen Tamar. The scholar suggested that the Timotesubani was the burial church of Shalva Akhaltsikheli and of his Feudal House members. N. Berdzenishvili visited Kvabiskhevi church where he paid attention to the mural depicted in the south nave of the church showing two figures of a woman and man supplied with explanatory inscriptions “Ia” and “Shota”. The scholar suggested that Shota may have been the prominent Georgian poet of the 12th century Shota Rustaveli.

Georgian art historians (Giorgi Chubinashvili, Vakhtang Beridze, Rusudan Mepisashvili, Rene Schmerling, Parmen Zakaraia, Giorgi Gagoshidze) have also significantly contributed to the study and publication of the inscriptions from the Borjomi Gorge.

Inscriptions of the Borjomi Gorge are presented in the guidebooks dedicated to material and cultural monuments of the gorge published in 1950s-1980s (Nodar Shoshiashvili, Giorgi Khujadze, and others) and in scholarly articles (Vladimir Abuladze, Vazha Kiknadze, and others), which contain valuable data about this or that inscription from the above-mentioned gorge.

Devi Berdzenishvili had an invaluable contribution to the study and publication of the inscriptions from the Tori Gorge. Thanks to his articles (Stone Cross from Toneti of Gujareti) and monographs (Essays from Historical Geography of Georgia; Gujareti), the following important inscriptions have been introduced into the scholarly circulation: inscription of the 13th-14th cc. on a stone cross of Didi Toneti Church, the 10th-century supplication inscription of Tevdore from Telovani Church, etc. D. Berdzenishvili has studied

these inscriptions by means of historical and source study methods.

Valeri Silogava has also contributed to the study of the inscriptions from the Borjomi Gorge. Devi Berdzenishvili relied upon his publication of a supplication inscription from Tkemlovani Monastery located in the Gujareti Gorge during own studies. Thanks to scientific article published by V. Silogava, the Georgian scholarship learned about the inscription executed in Asomtavruli script and in cinnabar paint on a model (maquette) of the church preserved in the lapidarium of Tbilisi State Museum, which mentions Eristvt-Eristavi Gamrekeli and his spouse Queen of Queens Vaneni and their son. The scholar has published this inscription at a high academic level, supplying it with historical and source study analysis.

The collection of epigraphic sources from Tori Gorge is increasing. In 2008, a burial vault was unearthed in the floor of the west end of the prothesis of the Potoleti Church of Akhaldaba. Graffiti in mixed Asomtavruli, Nuskhuri and Mkhedruli scripts are executed on the stone lead of the vault (that was reused for other purpose).

First time in Georgian historiography, we have read inscriptions of Potoleti Church and simultaneously have studied them by means of historical and source-study methods. Based on the results of a palaeographic study, we can argue convincingly that the Potoleti Church was initially consecrated to St. George. An existing consideration that Potoleti church was to be identified with Kviriketsminda Monastery established by Christopher, disciple of Grigol Khantsteli, as suggested by Davit Khoshtaria, had lost its relevancy. At the same time, we focused attention on an antefix found in 2012 by local monks in Chitakhevi Church (“Mtsvane Monasteri”). Thanks to the Inscription found on the antefix with the mention of St. George, the dedication was once again confirmed, opposed to the assumption of Rusudan Mepisashvili that Chitakhevi and Kviriketsminda churches were the same. Based on a comparative analysis of the graffiti from Potoleti church, as well as of an inscription found on an antefix, and of accounts of the 14th-century anonymous chronicler, we have identified Kviriketsminda Monastery established by Christopher, mentioned in “The Life of Grigol Khantsteli”, with the Sakvirike Monastery which lies opposite to the village of Kvabiskhevi.

In addition, we have revealed an unknown graffiti – the 11th-century supplication of Ioane found in the Church of Matchartskali in the Gujareti Gorge.

As one can see, the history of the Borjomi Gorge has 200-years long history. The research process of local inscriptions continued throughout the entire period. Some 30 lapidary and mural inscriptions have been revealed and published. Some of the inscriptions are still in place, while some of them have been moved to the Borjomi Local History Museum or to the museums in Tbilisi (Simon Janashia Tbilisi State Museum and Shalva Amiranashvili Museum of Art).

Acknowledgments

I am grateful to Shota Rustaveli National Science Foundation for financial support of the project. I am deeply thankful to Doctor of History Temo Jojua, mentor of the project and a senior colleague of mine, for consultation and guidance that has assisted us to effectively overcome difficulties during the project accomplishment. We express our gratitude to the Doctor of History Mamuka Tsurtsunia for his assistance in the compilation process of the book. Furthermore, I am grateful to my friends (Irakli Gelahvili, Ilia Gogoladze, Imeda Namoradze, Irakli Abuladze and Aleko Tabukashvili) for their assistance during my scientific missions and fieldwork.

Transcription Notation

() – expansion of an abbreviated word.

[] – restored fragment of the text.

{ } – a character missed by the the scribe by accident.

<> – an extra letter introduced by the scribe.

[. . .] – lacunae of an unknown length found in the text.

[- - -] – defective fragment which is illegible and cannot be restored; each dash corresponds to a single character.

[?] – a conjectural interpolation.

(!) – the word was clearly defined but its meaning is unclear.

| – end of a line.

|| – edge of a plate, when an inscription is executed on two or more plates.

TEXTS

Borjomi Gorge. The Church of St. George of Chitakhevi (Mtsvane Monasteri)

1.

[9th c.]

An inscription on an Antefix with the Mention of St. George (Fig. 1)

In 2012, during the process of cleaning up debris from the area which adjoins the Chitakhevi Monastery from the south, monks of the monastery found an antefix. St. George is mentioned in the antefix inscription. To date, the find is held in the church of Chitakhevi.

The antefix is a triangular stone (12x12 cm) with depiction of a cross (8x5 cm) in its centre. The cross is mounted on a base. The cross arm ends are marked with a triangular incision. The inscription is executed on a dark brown stone. Both edges of the bottom of the antefix are decorated with a needle-like ornament. A square figure is seen in the upper right quadrant of the cross. It is criss-crossed. An inscription in old Georgian alphabet is executed on both lower sides and on the upper left side of the cross; written in Asomtavruli script; in high relief. The inscription is in three lines. It is mirror-inverted. The area occupied by the inscription: 5.7x4.4 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „წ“ (1st grapheme in the 1st line): 4.5x1.0 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (2nd grapheme in the 3rd line): 0.5x1.0 cm. The inscription lacks word dividers and abbreviation marks.

Types of defects: The inscription is defective. The upper portion of the third grapheme „წ“, which bends outwards to the right, is chipped. The surviving fragment made it possible to reconstruct Asomtavruli letter „წ“.

Publications: Tamaz Gogoladze, 2014, pp. 162-184.

The dating of the inscription in previous publications: Tamaz Gogoladze: 9th c.

The basis for dating: The inscription is written in the four-linear system. Upper and lower loops of the first grapheme „წ“ of the inscription are closed. Oval of the second grapheme „ა“ is closed as well; it lacks an upper line. A similar grapheme „ა“ is found in the 9th-10th-century inscription of the Msikhgua (from Gudauta region) antefix. An upper line of the grapheme „გ“ extends to the side. As it is well known, in the 5th-8th centuries grapheme „გ“ was written without an additional side line. The latter peculiarity was introduced in the 9th century. Ending of this grapheme is not strictly angular: it is slightly carved. The same is the case with the fourth grapheme „ო“: its lower line tends to be slightly carved. Based on the above-mentioned palaeographic features, the inscription found on an antefix from Chitakhevi Church can be generally dated to the 9th century.

1. წ
2. ა
3. გ

„წ|{მოდა}|ა|გ{იორგ}ი“.
St. George.

The Regional Museum of Borjomi

2.

[9th c.]

An Inscription with Supplication of Michael

The slab inscribed with inscriptions in Asomtavruli script is lost. Till 1920s the slab was exhibited in the public park of Borjomi. Unfortunately we lack information about origination of this slab. In 1920s there was a great flood in Borjomi during which the slab was lost. Fortunately, negative stock and a photograph survive. Two supplication inscriptions inscribed on the above-men-

tioned slab and published in this Corpus were studied based on the surviving photograph.

According to the photograph, the slab is a tympanum stone. Figure of Christ seated on a throne occupies the entire area of the slab. Christ is flanked by two supplicants in secular clothes. Two small figures of flying angels are depicted symmetrically in the upper part of the tympanum. Short inscriptions are inscribed on the remaining surfaces. A beard can be made out on the face of the left supplicant. The second figure is without beard since the vertical lines are not observed on his face.

Inscription in mixed Asomtavruli and Nuskhuri scripts is cut above the head of the left figure; two lines. The inscription lacks separation marks. Straight horizontal line is used as an abbreviation mark. A transcription of the inscription in Asomtavruli and Nuskhuri scripts is presented here based on the photograph.

Types of defects: From the photograph it is evident that till 1920s the inscription was not damaged. Entire text of the inscription is readable.

Publications: Natela Aladashvili, 1977, p.69; Devi Berdzenishvili, 1987, p.55; Tamaz Gogoladze, 2014, p.114.

The dating of the inscription in previous publications: Natela Aladashvili, 9th c.; Devi Berdzenishvili: 9th c.; Tamaz Gogoladze: 9th c.

The basis for dating: In the present Corpus we share the date – 9th century suggested by Natela Aladashvili for the image depicted on the tympanum slab. Inscriptions must be timed with the above date. On this basis, we date the supplication inscription of Michael to the 9th century.

1. ქ~
2. ყ~რქ პ~ქ~

„ქ(რისტ)ე, / შე(ი)ნ(ყალუ) მ(ი)ქ(ა)ლ“.
Christ, have mercy on Michael.

3.

[9th c.]

An Inscription with Supplication of Jafar

Above the head of a figure on the right side is inscribed an inscription in Asomtavruli script; two lines. The Inscription lacks separation marks. Straight horizontal line is used as an abbreviation mark. A transcription of the inscription in Asomtavruli script is presented here based on the photograph.

Types of defects: From the photograph it is evident that till 1920s the inscription was not damaged. Entire text of the inscription is readable.

Publications: Natela Aladashvili, 1977, p.69; Devi Berdzenishvili, 1987, p.55; Tamaz Gogoladze, 2014, p.114.

The dating of the inscription in previous publications: Devi Berdzenishvili: 9th century; Tamaz Gogoladze: 9th century.

The basis for dating: In the present Corpus we share the date – 9th century suggested by Natela Aladashvili for the image depicted on the tympanum slab. Inscriptions must be timed with the above date. On this basis, we date the supplication inscription of Jafar to the 9th century.

1. ႱႱ
2. ႱႱႱ ႱႱႱ

„ქ(რისტე), / შე(ი)ნ(ყალე) ჯ(ა)ფ(ა)რ“.
Christ, have mercy on Jafar.

Gujareti Gorge. Church of the Totkhami Fortress

4.
[9th-10th cc.]
A Fragment of the Inscription

To date this inscription is not found in the interior of the church. In 1987, Devi Berdzenishvili noticed three graphemes „ღლმ“ with siglum inscribed on the east wall of the sanctuary. Based on palaeographic peculiarities of the inscription and the use of Nuskhuri „ლ“, the inscription can be dated to the 9th-10th cc.

Publications: Devi Berdzenishvili, 1987, p.12.

The dating of the inscription in previous publications: Devi Berdzenishvili: 9th-10th cc.

The basis for dating the inscription: We share the date suggested by Devi Berdzenishvili and date the inscription to the 9th-10th cc.

1. ო~რძ
„ღ~ლძ?“.
Dlm (?)

Gujareti Gorge. “Red Church”

5.

[10th-11th cc.]

An Inscription with Supplication of the Church Donor Makharebeli (Fig. 2)

The inscription is inscribed on the north wall of the church, on a slab below the cornice, at a height of 656 cm above the ground level. Size of the slab: 62.5x60 cm. The area occupied by the inscription: 22x56 cm. Three lines; in Asomtavruli script. Size of the largest grapheme of the inscription „**ა**“ (2nd grapheme in the 2nd line): 6.2x2.9 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „**ო**“ (7th grapheme in the 3rd line): 2.5x1.9 cm. The inscription lacks word dividers. Straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

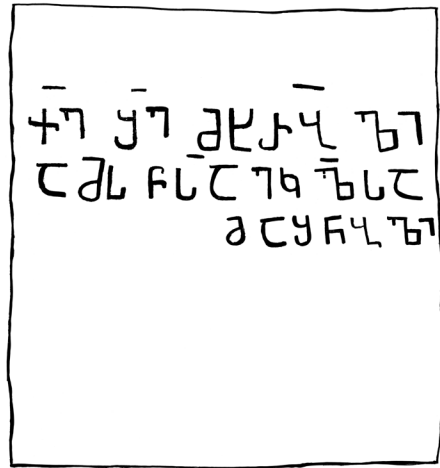
Types of defects: The slab with the inscription is eroded by natural agents, therefore some graphemes can be made out only with difficulty. Despite this, the entire inscription is readable.

Publications: Sergi Makalatia, 1957, p.15; Sargis Kakabadze, 1966, p.66 ; Giorgi Zedginidze, 1977, p.181; Devi Berdzenishvili, 1985, p.45; Devi Berdzenishvili, 1987, p.9.

The dating of the inscription in previous publications: Sergi Makalatia: 12th-13th cc; Sargis Kakabadze – the date is not mentioned; Giorgi Zedginidze – the date is not mentioned; Devi Berdzenishvili: 11th-12th cc; Devi Berdzenishvili: 10th-11th cc.

The basis for dating: Sergi Makalatia reads “Mkargrdzeli” in the inscription, therefore he takes into consideration that representatives of this feudal family carried out their activities in the 12th-13th cc. and dates the inscription to the 12th-13th cc. Initially, Devi Berdzenishvili considered that the church was an architectural monument of the 11th-12th cc., therefore he dated the inscription to the same period. Later on, the scholar took into consideration palaeographic features of the inscription and dated it to the 10th-11th cc. In the present Corpus we agree with the second dating suggested by Devi Berdzenishvili – 10th-11th cc. Hence we date the inscription to the 10th-11th cc.

1. ორბელიანი
2. სანაპირის რაიონის
3. მთავრობის

„ქ(რისტე), შ(ეიწყალ)ე მ(ა)ხ(ა)რ(ე)ბ(ე)ლი | ამჟის ნ(მიდი) სა ეკლ(ესიი)სა | მაშვენეებელი“.

Christ, have mercy on Makharobeli, the builder of this holy church.

6.

[10th-11th cc.]

An Inscription of Mason Davit (Fig. 3)

The inscription is inscribed to the left of the south entrance door of the church at a height of 195 cm above the ground level. Size of the slab: 33x20 cm. The area occupied by the inscription: 22x56 cm. Three lines; in Asomtavruli script mixed with Nuskhuri characters. Size of the largest grapheme of the inscription – „ღ“ (2nd grapheme in the 1st line): 5.5x3.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (2nd grapheme in the 1st line): 3x1.5 cm. The inscription lacks the word-division marks. Straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is undamaged. The entire inscription is readable.

Publications: The inscription has never been published: it is first published in the Corpus.

The basis for dating: Random use of Nuskhuri characters in an Asomtavruli text gives the grounds for dating the inscription to the 10th-11th cc.

1. ღ[~]ო[~]
2. ზ₁

„ღ(ავით) გ(ა)ლ(ატო)/ზი(?)“.
The mason Davit (?).

Gujareti Gorge. Church of Matchartskali

7.

[10th-11th cc.]

An inscription of Nikoloz (Fig. 4)

The inscription is inscribed on an architrave of the south entrance of the church at a height of 150 cm above ground level. Size of the slab: 55x93 cm. The area occupied by the inscription: 6x21.5 cm. One line; in Asomtavruli script. Size of the largest grapheme of the inscription – „**ⲃ**“ (3rd grapheme in the 1st line): 4.2x2.2 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „**ⲟ**“ (6th grapheme in the 1st line): 3.8x1.3 cm. The inscription lacks word dividers and abbreviation marks.

Types of defects: The slab with inscription is eroded by natural agents, therefore some graphemes can be made out only with difficulty. The inscription survived fragmentally: its ending is illegible.

Publications: Sergi Makalatia, 1957, p.18; Devi Berdzenishvili, 1985, p.46; Devi Berdzenishvili, 1987, p.28; Tamaz Gogoladze, 2014, p.98.

The dating of the inscription in previous publications: Sergi Makalatia: the date is not mentioned; Devi Berdzenishvili: 11th-12th cc.; Devi Berdzenishvili: the date is not mentioned; Tamaz Gogoladze: the date is not mentioned.

The basis for dating: Based on Palaeographic peculiarities, the inscription probably dates to the 10th-11th cc.

1. ქრისტე, ნიკოლოზ

„ქრისტე, ნიკოლოზ [...]“
Christ, Nikoloz [...]

8.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Iovane (Fig. 5)

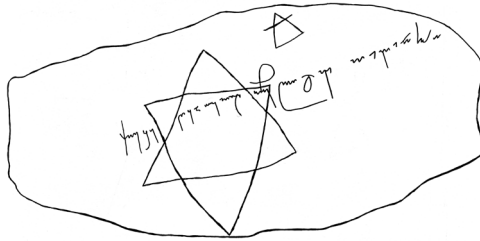
On a hillock at the edge of the village of Machartskali a single-nave church is erected. On a greenish slab of the west wall in the interior, at a height of 195 cm above ground level is found an inscription in Nuskhuri script; one line. Size of the slab: 43x88 cm; The area occupied by the inscription: 10x63.5 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ქ“ (1st grapheme in the first line): 7x2 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ა“ (7th grapheme in the 1st line): 1x0.4 cm. The inscription lacks word dividers and abbreviation marks. The six point Star of David is depicted in the middle of the text. It is acknowledged as a symbol of Christ. Several graphemes are found within the star.

Types of defects: The slab with inscription is eroded by natural agents, therefore several graphemes can be made out only with difficulty. Despite this, the entire inscription is readable.

Publications: Tamaz Gogoladze, 2014, p.99.

The dating of the inscription in previous publications: Tamaz Gogoladze: 11th c.

The basis for dating: The inscription is executed in Nuskhuri script written in the secretary hand characteristic mainly of the 11th-century inscriptions.

1. ქრისტე უფროსი იოვანე

„ქრისტე, შეიხნეაღე იოვანე ცოდვილი, უღირსი“.
Christ have mercy on sinful, unworthy Iovane.

Gujareti Gorge. The Church of Tqemlovani

9.

[10th-11th cc.]

An Inscription with Supplication of Kvirike (Fig. 6)

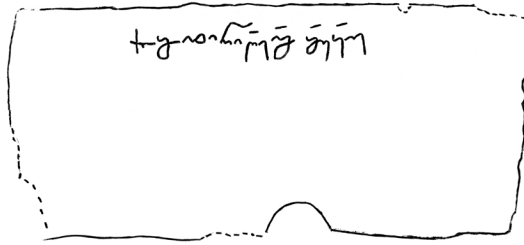
The inscription is inscribed on an architrave of the south entrance of the church at a height of 410 cm above ground level. Size of the slab: 45x97 cm. The area occupied by the inscription: 7x45 cm. One line; in secretarial Mkhedruli script. Size of the largest grapheme of the inscription – „წ“ (7th grapheme in the 1st line): 4.5x6 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (6th grapheme in the 1st line): 0.3x1.7 cm. The inscription lacks word dividers. Straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is not damaged. The entire inscription is readable.

Publications: Valeri Silogava, 1987, p.24; Tamaz Gogoladze, 2014, p.95.

The dating of the inscription in previous publications: Valeri Silogava: 10th-11th cc; Tamaz Gogoladze: the date is not mentioned.

The basis for dating: The date – 10th-11th cc. suggested by Valeri Silogava was shared.

1. ქო(?) ყოლინი(?) ნე ი გო (?) შე კე

*„ქო უ(ფალო)(?) ყოქველ<ი>ნი (?) ნ(ინაშ)ე {შენსა} (ა)იგო
(?), შ(ეიწყალ)ე კ(ვრიკ)ე“.*²³¹

Chr. God, all(?) were built (?) before you; have mercy on Kvirike.

10.

[10th-11th cc.]

A Fragment of the Inscription

To date, the inscription is lost. In 1987, Devi Berdzenishvili saw pieces of ornamented bands lying on the ground. The scholar noticed a fragment of inscription in Asomtavruli script on one of the stones. The entry in this Corpus is based on D. Berdzenishvili’s publication. A transcription of the inscription is given in Asomtavruli script; the first version of reading suggested by the scholar has been preferred: „ეკ[ლესიაჲ] ... ნში-დაჲ“ (“The Holy Church”).

²³¹ წარწერის ნაკითხვა სხვა გამოცემებში:

1. ვალერი სილოგავა: „ქო შლინი კე გი შე ნე“; ქ(უფალო), შ(ვი)ლინი! კ(ვრიკ)ე, გ(იორგ)ი, შ(ე)იწყალ)ე“.

2. თამაზ გოგოლაძე: „ქ(უფალო), შ(ვი)ლინი! კ(ვრიკ)ე, გ(იორგ)ი, შ(ე)იწყალ)ე“.

Publications: Devi Berdzenishvili, 1987, p.26; Tamaz Gogoladze, 2014, p.96.

The dating of the inscription in previous publications: Devi Berdzenishvili: 10th-11th cc.; Tamaz Gogoladze: the date is not mentioned.

1. ႠႡ...ႠႢႣႤႥ

„ႠႢ[ႠႣႤႥႦ]... ႠႧႨႩႪ“.
The holy church.

Borjomi Gorge. Sakire. The Church of “Saqdrivake”

11.

[10th-11th cc.]

An Inscription with Supplication of Shashia (Fig. 7)

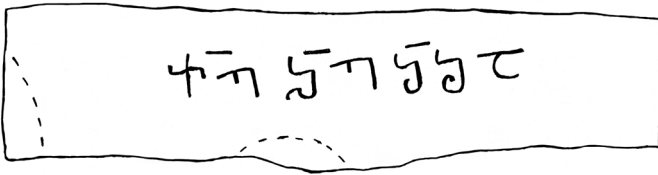
The inscription is inscribed on a dark grey cornice stone lying in the churchyard. Size of the stone: 20x86.5 cm; The area occupied by the inscription: 7x46.5 cm. One line; in Asomtavruli script mixed with Nuskhuri characters. Size of the largest grapheme of the inscription – „Ⴆ“ (3rd grapheme in the 1st line): 5.5x4 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „Ⴇ“ (7th grapheme in the 1st line): 3.5x6.2 cm. The inscription lacks word dividers. Straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is damaged: The beginning, as well as the lower edge and the middle part are chipped off. Despite this, the entire inscription is readable.

Publications: Devi Berdzenishvili, 1985, p.43, 47; Tamaz Gogoladze, 2014, p.76.

The dating of the inscription in previous publications: Devi Berdzenishvili: 12th-13th cc; Tamaz Gogoladze: the date is not mentioned.

The basis for dating: Based on the fact that the inscription is written in Asomtavruli script mixed with Nuskhuri characters, we date it to the 10th-11th cc.

1. Ⴆ̄ჲ Ⴆ̄ჲ Ⴆ̄ჲ Ⴆ̄ჲ Ⴆ̄ჲ Ⴆ̄ჲ Ⴆ̄ჲ

„ქ(რისტი), შ(ეიწყალ)ე შ(ა)შ(ი)ა“.
Christ, have mercy on Shashia.

12.

[10th-11th cc.]

An Inscription with Supplication of Shp (?) (Fig. 8)

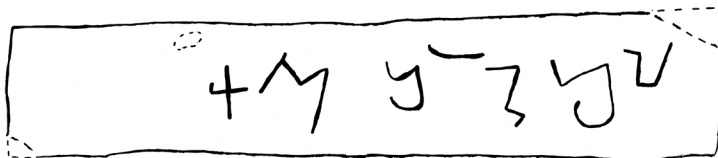
The inscription is inscribed on a dark grey cornice stone, which lies in the churchyard. Size of the stone: 18x92.5 cm; The area occupied by the inscription: 12x61.5 cm. One line; in Nuskhuri script mixed with Asomtavruli characters. Size of the largest grapheme of the inscription – „ჲ“ (2nd grapheme in the 1st line): 8.5x11.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ქ“ (1st grapheme in the 1st line): 7x5 cm. The inscription lacks word dividers. A horizontal arched line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The stone bearing inscription is damaged; the right upper edge is chipped off. Despite this, the entire inscription is readable.

Publications: Devi Berdzenishvili, 1985, p.43; Tamaz Gogoladze, 2014, p.76.

Dating of the inscription in previous publications: Devi Berdzenishvili: the date is not mentioned; Tamaz Gogoladze: the date is not mentioned.

The basis for dating: Taking into consideration that Nuskhuri and Asomtavruli characters are mixed in the inscription, we date it to the 10th-11th cc.

1. ღმრთელე

„ქრისტე, შეიწყალე შპ (?).“
Christ have mercy on Shp (?).

Borjomi Gorge. St. George Church of Potoleti

13.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Nikoloz (Fig. 9)

In 2008, in a process of archaeological excavations carried out in the church of Potoleti (Head of the expedition – Revaz Khvistani), a brownish slab (Fig. 10) was unearthed (101x178.5 cm). It bears seven medieval graffiti in Asomtavruli, Nukhuri and Mkhedruli scripts. To date, the slab is on display at the Regional Museum of Borjomi.

In the upper left hand portion of the slab is scratched a supplication of Nikoloz; inscribed in secretarial Mkhedruli script mixed with Nuskhuri

characters; one line. The area occupied by the inscription: 11.7x27.5 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ჰ“ (7th grapheme in the 1st line): 11.7x2.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ზ“ (5th grapheme in the 1st line): 2x0.5 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The slab is damaged. The last grapheme „ზ“ of the inscription is within the area of damage on the slab and is partially discernable.

Publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2014, p.136-137; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2016-2017, p.254.

Dating of the inscription in previous publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.

The basis for dating: The inscription is executed in transitional Mkhedruli script. Taking this feature into consideration, the inscription was dated to the 11th century.

1. ჟეჟე ნიკოლზ

„ქ(რისტ)ე, შ(ეინყალ)ე ნიკოლ(ო)ზ“.
Christ have mercy on Nikoloz.

14.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Mnate (Fig. 11)

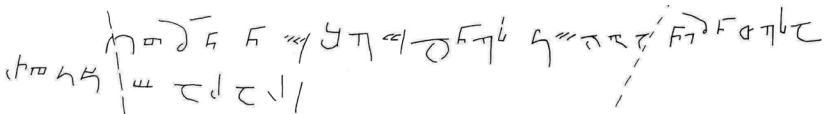
A supplication of Mnate is inscribed in the middle of the slab; straight epigraphical Nuskhuri script mixed with Asomtavruli characters; two lines. The area occupied by the inscription: 8x98.3 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ႆ“ (14th grapheme in the 1st line): 4.7x2 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ႆ“ (20th grapheme in the 1st line): 1.1x1 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The slab is damaged. The first grapheme „ႆ“ of the inscription is within the area of damage on the slab and is discernable only partially. The 18th grapheme in the 1st line also survives in a fragmented form.

Publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2014, p.142-144; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2016-2017, p.256-257.

Dating of the inscription in previous publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script mixed with Asomtavruli characters. Therefore we have dated the inscription to the 11th century.

1. Ունի՞ն հայ Յղպօհրդե ըսծրԵհր ձեհԳրդե:
2. Ժրո ըլսԵժԵժԵժԵժ:

*„ლ(მერ)თმ(ა)ნ ნუ შეუდნეს ცოდვანი მნჯათესა, | რქომელ
ცხოარ არს“.*

Lord, don't relieve the sins of Mnate, who is a sheep.

15.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Shalva (Fig. 12)

Supplication inscription of Shalva is inscribed next to supplication inscription of Nikoloz; straight epigraphical Nuskhuri script mixed with Mkhedruli characters; one line. The area occupied by the inscription: 5.1x76.4 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ქ“ (1st grapheme in the 1st line): 5x1 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (29th grapheme in the 1st line): 0.3x0.3 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark. Grapheme „ლ“ is used to represent „უ“.

Types of defects: The slab is damaged. The last grapheme „ზ“ of the inscription is within the area of damage on the slab and is discernable only partially.

Publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2014, p.137-140; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2016-2017, p.254-255.

Dating of the inscription in previous publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script and transitional Mkhedruli characters. Therefore, we have dated the inscription to the 11th century.

† ოქლოს ყ სერყელობელ სოლი ყელურესი ლოცუე ყურთ
ღ ოხეთოს ღ ოხეთი შაყეძენო

1. † ოქლოს ყ სერყელობელ სოლი ყელურესი ლოცუე ყურთ ღ ოხეთოს ღ ოხეთი შაყეძენო

„†. უფალო, შ(ეინყალ)ე სანყალობელ(ი) სული შალვასი, ლოცვა ყავთ ღ(მრ)თისათუ(ი)ს ღ(მრ)თ(ი)სა მოყ(უ)არენო“.

Chr. Lord, have mercy on soul of Shalva; say a prayer for God, the ones who love God.

16.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Iovane

The supplication inscription of Iovane is scratched below the supplication inscription of Nikoloz; straight epigraphical Nuskhuri script; one line; The area occupied by the inscription: 9.5x12 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ქ“ (1st grapheme in the 1st line): 9.5x0.8 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (5th grapheme in the 1st line): 0.3x0.4 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

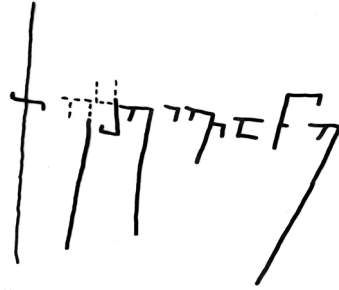
Types of defects: The slab is damaged. The second and third graphemes are discernable only partially.

Publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2014, p.140-142; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2016-2017, p.256.

Dating of the inscription in previous publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.

The basis for dating: The inscription is executed in transitional Mkhedruli script. Therefore, we have dated the inscription to the 11th century.

1. ჟ(რისტ)ე შვეინყალე ილოვანე

„ჟ(რისტ)ე, შვეინყალე ილოვანე“.
Christ have mercy on Iovane.

17.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Shariaka (Fig. 13)

The supplication of Shariaka is scratched below Mnate's supplication inscription; straight epigraphical Nuskhuri script; five lines. The area occupied by the inscription: 13.5x22 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „წ“ (2nd grapheme in the 1st line): 2.8x1 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ა“ (21st grapheme in the 5th line): 0.3x0.3 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark. In several cases, grapheme „ო“ is used to represent „უ“.

Types of defects: The inscription is defective. The 4th and 5th lines of the inscription are unreadable due to erosion. Apart from that, the last letters of the inscription are also eroded and unreadable.

Publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2014, p.145-148; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2016-2017, p.257-258.

Dating of the inscription in previous publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. ✝ ომბოძე უნ ცოცხალად მან
 2. რა ცოცხალად მან ცოცხალად
 3. რა მან ცოცხალად მან მან
 4. მან მან ცოცხალად მან
 5. მან მან ცოცხალად მან

1. ✝ ომბოძე უნ ცოცხალად მან
2. რა ცოცხალად მან ცოცხალად
3. რა მან ცოცხალად მან მან
4. მან მან ცოცხალად მან
5. მან მან ცოცხალად მან [...]

„ქ. ნმიდა გ(იორგ)ი, შენიყალე მონ/აი შენი შარიაქა და შეუნდვენ | ცოდვანი და სხუანი ზრახვიენ | რაიმე, გრქუა შენ, გონიერო ხეო, | [უ]ფალო, შეუენიერო სამყარო, სა[...]“.

Chr. St. George, have mercy on your slave Shariaka and forgive him sins and some other plots; you are called the Tree of Wisdom, O Lord, beautiful world [...].

18.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Tornike (Fig. 14)

The supplication of Tornike is scratched on the lower left area of the slab; in secretarial Mkhedruli script; one line. The area occupied by the inscription: 11x30.5 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ჰ“ (12th grapheme in the 1st line): 9.7x1 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ა“ (2nd grapheme in the 1st line): 0.3x2.2 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

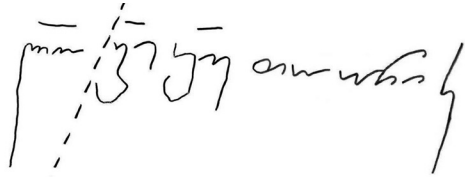
Types of defects: The inscription is undamaged. The entire inscription is readable.

Publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2014, p.148-149; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2016-2017, p.259.

Dating of the inscription in previous publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.

The basis for dating: The inscription is executed in secretarial Mkhedruli script. Taking this into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. წო გ~ი შ~ე თორნიკ

„წ(მიდა)ო გ(იორგ)ი, შ(ეინყალ)ე თორნიკ“.
St. George have mercy on Tornik.

19.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of an Unknown Individual (Fig. 15)

The supplication is scratched on the lower portion of the mid-part of the slab, below Shariaka's supplication inscription; transitional Mkhedruli; one line. The area occupied by the inscription: 9x11.3 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ქ“ (1st grapheme in the 1st line): 8x2 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ღ“ (3rd grapheme in the 1st line): 0.4x0.5 cm. The inscription lacks word dividers. A straight line sloping upward from left to right is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is undamaged. The entire inscription is readable.

Publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2014, p.150-151; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, 2016-2017, p.259-260.

Dating of the inscription in previous publications: Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze: 11th c.

The basis for dating: The inscription is executed in transitional Mkhedruli script. Taking this into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. ქ~ე ლ~თო

„ქ(რისტი)ე, ლ(მერთ)ო“.
Lord Christ.

20.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of the Church Fathers (Fig. 16)

In 2008, in a process of archaeological excavations carried out in the church of Potoleti, a brownish slab was unearthed (39x26.5 cm). It bears four medieval graffiti in Nuskhuri script. To date, the slab is on display at the Regional Museum of Borjomi.

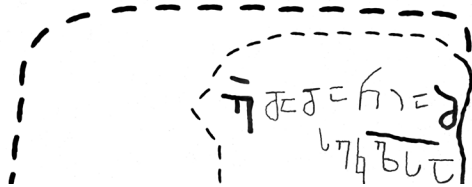
The supplication text is scratched on a dark brown slab; the left portion of the slab with the beginning of the inscription has been chipped off; in Nuskhuri script; two lines. The area occupied by the inscription: 6x13 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „მ“ (9th grapheme in the 1st line): 2.8x1.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ს“ (8th grapheme in the 1st line): 0.2x0.5 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line and a straight line sloping downward from left to right are used as abbreviation marks.

Types of defects: The inscription lacks its beginning. The remaining part of the inscription is readable.

Publications: The inscription has not been published. It is first time published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, the inscription was dated to the 11th century.

1. --~რქ ძუძუძუნი რძ
2. ს რქ უსხ:

*„[ქ(რისტ)ე, შ(ეინყალ)]ე მამანი ამ/ჩის ეკლ(ესიი)სა(ა)“
Christ have mercy on the fathers of this church.*

21.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Theodore (Fig. 17)

The supplication is engraved on a dark brown slab. Due to the stone damage, the inscription lacks its beginning. The inscription is scratched below the inscription of Church Fathers; in Nuskhuri script; one line. The area occupied by the inscription: 7x5 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ე“ (2nd grapheme in the 1st line): 5.5x2 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „თ“ (1st grapheme in the 1st line): 3.3x3 cm. The inscription lacks word dividers and abbreviation marks.

Types of defects: The inscription lacks its beginning. The remaining part of the inscription is readable.

Publications: The inscription has not been published. It is first time published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, the inscription was dated to the 11th century.

1. --- ოო

„[ქ(რისტ)ე, შ(ეინყალ)ე] თქეოდორქე“.
[Christ have mercy on] Theodore.

22.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Basil (Fig. 18)

An inscription with supplication is executed on a dark brown slab. The inscription is engraved next to and below of the inscription of Theodore; in Nuskhuri script; two lines. The area occupied by the inscription: 12x8 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ბ“ (1st grapheme in the 2nd line): 6x2.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ლ“ (3rd grapheme in the 2nd line): 1.5x2.5 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is not damaged. The entire inscription is readable.

Publications: The inscription has not been published. It is first time published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, the inscription was dated to the 11th century.

1. ჟჷ ყჷ
2. ყსო

„ქ(რისტ)ე, შ(ეინყალ)ე / ბ(ა)ს(ი)ლ(ი)“
Christ have mercy on Basil.

23.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Kvirike (Fig. 19)

An inscription with supplication of Kvirike is inscribed on a dark brown slab. The inscription is inscribed below of the inscription of Basil; in Nuskhuri script; one line. The area occupied by the inscription: 3.3x2.5 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ჰ“ (1st grapheme in the 1st line): 3x1.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ე“ (2nd grapheme in the 1st line): 2x1.3 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line sloping downward from left to right is used as abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is not damaged. The entire inscription is readable.

Publications: The inscription has not been published. It is first time published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, the inscription was dated to the 11th century.

A Chancel Screen of the Potoleti Church (10th c.) (Fig. 20)

In 1939, the Committee of Antiquities carried out archaeological excavations in the interior of the Potoleti Church, directed by Rusudan Mepisashvili and Zakro Maisuradze. The 10th-century chancel screen was unearthed during these excavations. To date, the fragments of the chancel screen are held at Shalva Amiranashvili Georgian National Museum of Art. Several inscriptions in Nuskhuri and Mkhedruli scripts are scratched on the chancel screen of Potoleti Church.

24.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Damiane Bedieli (Fig. 21)

The inscription is scratched on the north jamb of the Royal Doors, at a height of 77 cm from the ground level; in Nuskhuri script; two lines. The area occupied by the inscription: 7.5x4 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ბ“ (1st grapheme in the 1st line): 1.8x0.3 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (9th grapheme in the 1st line): 0.2x0.2 cm. The inscription lacks word dividers. A short horizontal line with upswings at both ends is used as an abbreviation mark. An arrowlike sign with its point directed to the right stands in the end of the text.

Types of defects: The inscription is not damaged. The entire inscription is readable.

Publications: Giorgi Gagoshidze: 1987, p.134.

Dating of the inscription in previous publications: Giorgi Gagoshidze, 10th-12th cc.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. ჟა ჟა უ თოღახეა
2. ყ უ ზმ ნო უზ უთ

„ხატო ღ(მრ)თ(ა)ეზისაო, | შ(ეიწყალ)ე ღ(ა)მ(ია)ნე ბ(ე)ღ(ი) ელი“.

The icon of God have mercy on Damiane Bedieli.

25.

[11th c.]

An Inscription with Supplication

The inscription is scratched on the north jamb of the Royal Doors, at a height of 74 cm from the ground level; in Nuskhuri script; one line. The area occupied by the inscription: 3x3.3 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ჟ“ (1st grapheme in the 1st line): 3.3x0.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (3rd grapheme in the 1st line): 0.3x0.7 cm. The inscription lacks word dividers and abbreviation marks.

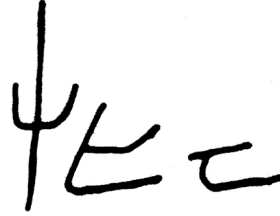
Types of defects: The inscription is not damaged. The entire inscription is readable.

Publications: The inscription has not been published. It is first time published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. ჟ

„ხა[ხო ლ(მრ)თ(ა)ეზისაო]“
Icon of God.

26.

[11th c.]

Georgian Alphabet (Fig. 22)

The alphabet is scratched on the north jamb of the Royal Doors, at a height of 66 cm from the ground level; in secretarial Mkhedruli script mixed with Asomtavruli and Nuskhuri characters; two lines. The area occupied by the inscription: 4.5x7 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ჟ“ (1st grapheme in the 2nd line): 1.8x0.3 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ლ“ (2nd grapheme in the 2nd line): 0.3x0.8 cm. The inscription lacks word dividers and abbreviation marks.

Types of defects: The inscription is damaged. Due to erosion of the stone surface, some of the graphemes cannot be made out.

Publications: Giorgi Gagoshidze: 1987, p.134.

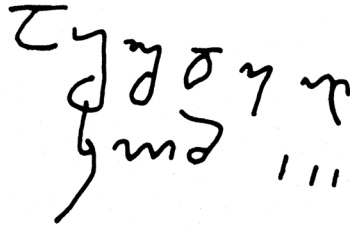
Dating of the inscription in previous publications: Giorgi Gagoshidze, 10th-12th cc.

The basis for dating: The inscription is executed in secretarial Mkhedruli script.

druli script mixed with Asomtavruli and Nuskhuri characters. Taking this feature into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. ႠႡႣႤႥ
2. ႣႤႥ

„ Ⴁ,Ⴂ,Ⴃ,Ⴄ,Ⴅ,Ⴆ,Ⴇ,Ⴈ,Ⴉ,Ⴊ,Ⴋ,Ⴌ,Ⴍ“.
„ Ⴁ,Ⴂ,Ⴃ,Ⴄ,Ⴅ,Ⴆ,Ⴇ,Ⴈ,Ⴉ,Ⴊ,Ⴋ,Ⴌ,Ⴍ“.

27.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of an Unknown Individual (Fig. 23)

The inscription is scratched on the north jamb of the Royal Doors, at a height of 55 cm from the ground level; in Nuskhuri script mixed with secretarial Mkhedruli characters; three lines. The area occupied by the inscription: 3x5.3 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „Ⴃ“ (1st grapheme in the 1st line): 1.5x0.4 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „Ⴆ“ (3rd grapheme in the 2nd line): 0.2x0.3 cm. The inscription lacks word dividers and abbreviation marks.

Types of defects: The inscription is damaged. Due to erosion of the stone surface, the third and fourth graphemes in the third line cannot be made out. Despite this, the entire inscription is readable.

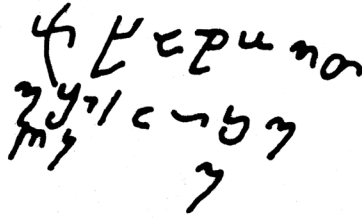
Publications: Giorgi Gagoshidze, 1987, p.134.

Dating of the inscription in previous publications: Giorgi Gagoshidze, 10th-12th cc.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script mixed with secretarial Mkhedruli characters. Taking

this feature into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. ჟ ლღსა ოთ
2. ეცხსო შე
3. ოყ- ე

„ჟ. ხატო ღ(მრ)თ(ა) | ებისაო, შე(ი) | ნყ[ალ]ე“
Chr. Icon of God, have mercy on.

28.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Basil Kakhi (Fig. 24)

The inscription is scratched on the north jamb of the Royal Doors, at a height of 52 cm from the ground level; in straight epigraphical Nuskhuri script; two lines. The area occupied by the inscription: 3.8x10 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ჟ“ (1st grapheme in the 2nd line): 1.8x0.3 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (5th grapheme in the 1st line): 0.1x0.3 cm. The inscription lacks word dividers. A short horizontal line and a straight line sloping upward from left to right are used as abbreviation marks.

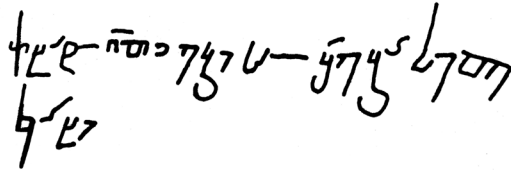
Types of defects: The inscription is not damaged. The entire inscription is readable.

Publications: Giorgi Gagoshidze: 1987, p.134.

Dating of the inscription in previous publications: Giorgi Gagoshidze, 10th-12th cc.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraph-

ical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. ჭ ლქსა ოთარცხთა ყრუ ცხხოთ
2. ლქსა

„ქ. ხატო ღ(მრ)თ<გ>(ა)ებისაო, შ(ეიწყალ)ე ბასილი | კახი“.
Chr. Icon of God have mercy on Basil Kakhi.

29.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Kvirike (Fig. 25)

The inscription is scratched on the north jamb of the Royal Doors, at a height of 13 cm from the ground level; in straight epigraphical Nuskhuri script; one line. The area occupied by the inscription: 1.5x3 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „კ“ (2nd grapheme in the 2nd line): 1x0.2 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ე“ (3rd grapheme in the 1st line): 0.4x0.2 cm. The inscription lacks word dividers and abbreviation marks.

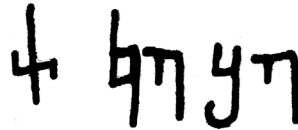
Types of defects: The inscription is not damaged. The entire inscription is readable.

Publications: Giorgi Gagoshidze: 1987, p.134.

Dating of the inscription in previous publications: Giorgi Gagoshidze, 10th-12th cc.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. † ჲ ჲ ჲ

„ქრისტე, კვირიკე შეინყალებ“.
Christ have mercy on Kvirike.

30.

[11th c.]

An Inscription about Transfer of an Icon (Fig. 26)

The inscription is scratched on the north jamb of the Royal Doors, at a height of 10 cm from the ground level; in straight epigraphical Nuskhuri script; one line. The area occupied by the inscription: 3.3x5.5 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ბ“ (1st grapheme in the 1st line): 2x0.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (3rd grapheme in the 1st line): 0.2x0.3 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is not damaged. The entire inscription is readable.

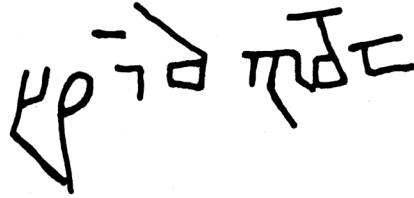
Publications: Giorgi Gagoshidze: 1987, p.134.

Dating of the inscription in previous publications: Giorgi Gagoshidze, 10th-12th cc.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. *ჰრეი ძირდა:*

„ხ(ა)ტი მ(ო)ვი(ი)და“.
The icon arrived.

31.

[11th c.]

A Fragment of the Supplication Inscription (Fig. 27)

The inscription is scratched on the right chancel screen plate with an image of a bird, neighbouring with the south jamb of the Royal Doors, at a height of 61 cm from the ground level; in straight epigraphical Nuskhuri script; one line. The area occupied by the inscription: 2.5x5.2 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „წ“ (1st grapheme in the 1st line): 2.5x0.3 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (1st grapheme in the 1st line): 0.1x0.2 cm. The inscription lacks word dividers and abbreviation marks.

Types of defects: The inscription is damaged: graphemes in the middle of the inscription are not readable due to chipped-off piece of stone.

Publications: The inscription has not been published. It is first time published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. \tilde{P}^m μ --- $\text{---}\tilde{\mu}\tilde{\nu}\tilde{\rho}\tilde{\sigma}$

„წ(მიღა)ო ხ[ატო ლ(მრ)თ(ა)]ებისაო“.
Holy icon of God.

32.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Kvirike (Fig. 28)

The inscription is scratched on the left chancel screen pillar face, neighbouring with the north jamb of the Royal Doors, at a height of 22 cm from the ground level; in straight epigraphical Nuskhuri; one line. The area occupied by the inscription: 1.3x2 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ჲ“ (1st grapheme in the 1st line): 1.3x0.4 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ე“ (1st grapheme in the 1st line): 1x0.2 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is not damaged. The entire inscription is readable.

Publications: Giorgi Gagoshidze: 1987, p.134.

Dating of the inscription in previous publications: Giorgi Gagoshidze, 10th-12th cc.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. ღიჲ

„ჰ(ჰრჰ)ჲ“.
Kvirike.

33.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Kvirike (Fig. 29)

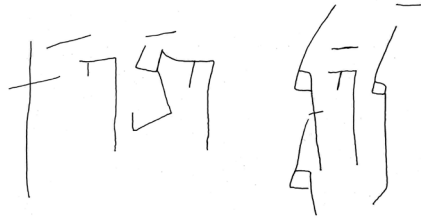
The inscription is scratched on the lower left portion of the chancel screen plate, below the ornamented cross, neighbouring with the north jamb of the Royal Doors, at a height of 70 cm from the ground level; in straight epigraphical Nuskhuri script; two lines. The area occupied by the inscription: 1.3x2 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ღ“ (1st grapheme in the 1st line): 1.9x0.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ჲ“ (3rd grapheme in the 1st line): 1.4x0.6 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is undamaged. The entire inscription is readable.

Publications: The inscription has not been published. It is first time published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription is executed in straight epigraphical Nuskhuri script. Taking this feature into consideration, we have dated the inscription to the 11th century.

1. ჟჷ ყჷ ლჷ ლჷ
2. ლჷ

„ქ(რისტ)ე, შ(ეინყალ)ე კ(ვრიკ)ე, კ(ირიელეისონ), |კ(ირიე-
ლეისონ)“

Christ have mercy on Kvirike, kyrie eleison, kyrie eleison.

Gujareti Gorge. The Church of Vardevani

34.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Khareba (Fig. 30)

An inscribed slab (37x40 cm) from the Church of Vardevani was revealed during the exploration expedition to Gujareti Gorge organized by the staff members of the Regional Museum of Borjomi. This slab was transported to the Museum. To this date, it remains one of the outstanding exhibits of the Regional Museum of Borjomi.

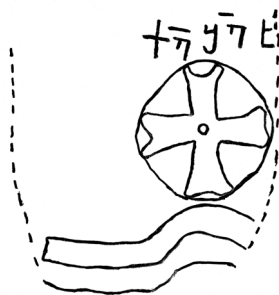
The inscription with supplication is inscribed on a light grey slab, over the equal-armed cross within the circle; in Asomtavruli script; one line; The area occupied by the inscription: 7X19 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ქ“ (1st grapheme in the 1st line): 5.5x4 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ე“ (2nd grapheme in the 1st line): 3x2 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is damaged: it lacks the ending, though the entire inscription is readable. The name Khareba was reconstructed based on the text found in the supplication inscription from the Church of Telovani (See the 10th-11th cc. inscription with supplication of Khareba).

Publications: The inscription has not been published. It is first time published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription is executed in Asomtavruli script. Taking into consideration outlines of the graphemes, we date the inscription to wide chronological range, starting from the 10th c. and ending in the 11th c.

1. †ႱႱႱႱႱ;

„ქ(რისტი)ე, შ(ეინყალ)ე ხ[(ა)რ(ე)ბ(ა)ჲ]“
Christ have mercy on Khareba.

Gujareti Gorge. Church of St. Elijah of Telovani

35.

[10th-11th c.]

An Inscription with Supplication of Theodore (Fig. 31)

The inscription is inscribed on the east façade of the church. It accompanies the cross in relief cut over the window. Two confronting birds flank the cross. A smaller bird of the same specie is depicted in the right corner of the inscribed slab. An inscription in old Georgian script is executed below horizontal arms of the cross; in Asomtavruli script; one line. The area occupied by the inscription: 10x39 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ქ“ (4th grapheme in the 1st line): 5.5x3.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ე“ (4th grapheme in

the 1st line): 3.5x2.5 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

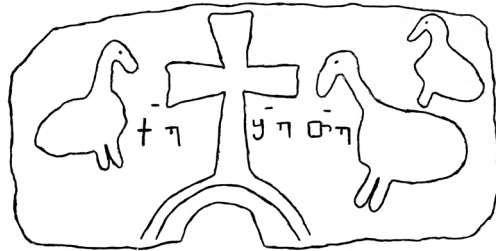
Types of defects: The inscription is not damaged. The entire inscription is readable.

Publications: Devi Berdzenishvili, 1985, p.46; Devi Berdzenishvili, 1987 ; Tamaz Gogoladze, 2014, p.104.

Dating of the inscription in previous publications: Devi Berdzenishvili: 11th-12th cc.; Devi Berdzenishvili: first half of the 10th c.; Tamaz Gogoladze: date of the inscription is not mentioned.

The basis for dating: The inscription is executed in Asomtavruli script. Taking into consideration outlines of the graphemes, we date the inscription to wide chronological range, starting from the 10th c. and ending in the 11th c.

1. ჟღერეღერე

*„ქ(რისტი)ე, შ(ეიწყალ)ე თ(ეოდორ)ე“.
Christ have mercy on Theodore.*

36.

[10th-11th c.]

An Inscription with Supplication of Khareba (Fig. 32)

The inscription is inscribed on a dark grey stone of the left impost of the sanctuary, at a height of 86 cm from ground level; in Asomtavruli script; one line. The area occupied by the inscription: 10x35 cm. Size

of the largest grapheme of the inscription – „ქ“ (1st grapheme in the 1st line): 6.8x2.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ა“ (8th grapheme in the 1st line): 3.5x3.5 cm. The inscription lacks word dividers. A wavy dash is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is damaged: only a part of the fourth grapheme „ქ“ has reached us. The remaining part of the inscription is readable.

Publications: The inscription has not been published. It is first time published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription is executed in Asomtavruli script. Taking into consideration outlines of the graphemes, we date the inscription to wide chronological range, starting from the 10th c. and ending in the 11th c.

1. ქ^ჲყ^ჲრ^ჲ ო^ჲ ჟ^ჲღ^ჲ ო^ჲ

„ქ^ჲრ^ჲისტ^ჲე, შ^ჲეინ^ჲყალ^ჲე <ა> ხ(ა)რ(ე)ბა“.
Christ have mercy on Khareba.

37.

[11th c.]

An Inscription with Supplication of Michael (Fig. 33)

The inscription is inscribed on a dark grey stone of the right impost of the sanctuary, at a height of 100 cm from ground level; in Asomtavruli script mixed with Nuskhuri characters; two lines. The area occupied by the inscription: 14x21.5 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „შ“ (3rd grapheme in the 1st line): 5.4x2.8 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ლ“ (3rd grapheme in the 2nd line): 2.5x3.5 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line

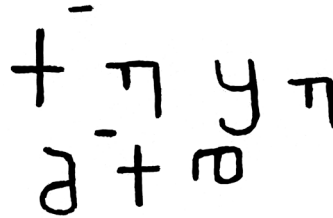
is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is undamaged. The entire inscription is readable.

Publications: The inscription has not been published. It is first time published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription is executed in Asomtavruli script mixed with Nuskhuri characters. Taking into consideration outlines of the graphemes, we date the inscription to wide chronological range, starting from the 10th c. and ending in the 11th c.

- 1. ႱႱ ႱႱ
- 2. ႱႱ ႱႱ

„ქ(რისტ)ე, შ(ეიწყალ)ე | მ(ი)ქ(აე)ლ“.
Christ have mercy on Michael.

38.

[11th c.]

An Inscription with the Mention of Kvirike (Fig. 34)

The inscription is inscribed on the upper surface of the whitewashed altar stone, in its middle, at a height of 92 cm from the ground; in Nuskhuri script; one line. The area occupied by the inscription: 5.5x4.5 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ე“ (2nd grapheme in the 1st line): 3.5x2.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „კ“ (1st grapheme in the 1st line): 3x1.8 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is undamaged. The entire inscription is readable despite the fact that lately the altar stone was whitewashed.

Publications: The inscription has not been published. It is first time published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription is executed in Nuskhuri script. Taking into consideration outlines of the graphemes, we date the inscription to wide chronological range, starting from the 10th c. and ending in the 11th c.

1. ღ[~]ჟ

„ჰ(ჰ[~]ოჰ)ჟ“.
Kvirike.

Borjomi Gorge. The Church of the Theotokos of Kvabiskhevi

39.

[12th-13th cc.]

A Fresco Inscription with the Mention of Shota and Ia (Fig. 35)

The supplication inscription is executed in the south nave, next to the sanctuary – on a north wall. The inscription accompanies images of two lay persons – a woman and a man. The graphemes are painted in red paint against the green background, at a height of 230 cm from ground level; in Asomtavruli script; the fresco inscription; one line. The area occupied by the inscription: 7x25 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „ო“ (5th grapheme in the 1st line): 7x2.2 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ჰ“ (4th grapheme in the 1st line): 3.5x1.9 cm. The inscription lacks word dividers and abbreviation marks.

Types of defects: The inscription is damaged. Due to natural agents, beginning of the inscription is illegible. The remaining part of the inscription is clearly readable.

Publications: Niko Berdzenishvili, 1964, p. 227-229; Giorgi Chubinashvili, 1948, p. 398; Aleksandre Mikava, 1960; Sargis Tsaishvili, 1985, pp. 438-442; Nodar Shoshiashvili, 1966, pp. 70-71; Amberk Gachechiladze, 1977; Giorgi Zedginidze, 1980; Zurab Chumburidze, 1980; Shota Dzidziguri, Aleksandre Baramidze, Elene Metreveli, 1980; Prokopi Ratiani, 1981; Evgeni Bartaia, 1981, pp. 87-91.

Dating of the inscription in previous publications: Niko Berdzenishvili: second half of the 12th c.; Giorgi Chubinashvili: 12th-13th cc.; Aleksandre Mikava: 10th-11th cc.; Sargis Tsaishvili: 12th c.; Nodar Shoshiashvili: 12th-14th cc.; Amberk Gachechiladze: 12th c.; Giorgi Zedginidze: end of the 12th c. – beginning of the 13th c.; Zurab Chumburidze: 12th-13th cc.; Shota Dzidziguri, Aleksandre Baramidze, Elene Metreveli: 12th-13th cc.; Prokopi Ratiani: 12th c.; Evgeni Bartaia: 12th-13th cc.

The basis for dating: We agree with the date suggested by Giorgi Chubinashvili and assume that the inscription dates to the 12th-13th cc.

1. ႻႻႻႻ ႻႻႻ

„შოთა, იაი“.
Shota, Iai.

Borjomi Gorge. The Church of St. George of Akhaldaba

40.

[12th-13th cc.]

A Memorial Inscription Found on a Church Model (Maquette) from Akhaldaba Church with the Mention of the Queen of Queens Vaneni, Spouse of Eristavt-Eristavi Gamrekeli, and of Their Son (Figs. 36, 37, 38)

ბსმ-696. Church model of average size: 50x47x39 cm. An inscription in Asomtavruli script is cut on East and North façades of the model; 13 lines; the graphemes are painted in red sinopia. The first six lines are cut on the east façade. The area occupied by the inscription: 31x28 cm. The remaining seven lines are cut on the north façade. The area occupied by the inscription: 36x36 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „წ“ (1st grapheme in the 5th line): 6.2x2.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (5th grapheme in the 12th line): 1.5x1.5 cm. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark. The inscription contains word dividers: colon or three dots used after several words. The graphemes are outlined in red paint. In several cases the sound „ჭ“ is spelled as „წ“ and sound „ო“ as „ო“. A ligature is also used in the inscription.

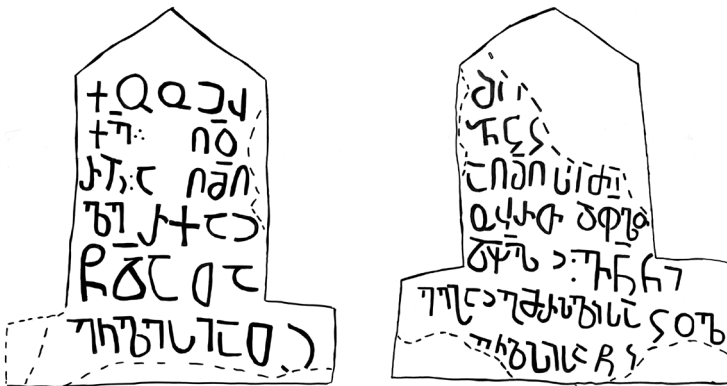
Types of defects: Dome of the church model, the upper right corner and both lower right and left corners of its north facade are broken off. Due to damage of the north façade, several graphemes of the inscription are lost. We have reconstructed the lost characters based on several graphemes in the last line and general context of the text.

The church model was discovered in a process of construction activities beside Giorgi Gelashvili's house. The owner of the house gifted the church model to Simon Janashia Georgian State Museum where it is stored in the lapidarium.

Publications: Valeri Silogava, 1993, p.52 ; Valeri Silogava 2000, p. 68. fig. 2-3 ; Tamaz Gogoladze, 2018, 197-202.

Dating of the inscription in previous publications: Valeri Silogava: second half of the 12th c.; Valeri Silogava: second half of the 12th c., more precisely – the period prior to 1191; Tamaz Gogoladze: 12th-13th cc.

The basis for dating: Valeri Silogava dated the inscription to 1180s-90s based on its palaeographical features. The scholar identified Eristavt-Eristavi Gamrekeli mentioned in the inscription with Gamrekel Toreli, the political figure who carried out his activities during the reign of Queen Tamar. According to historical accounts, in 1191 Gamrekel Toreli was Amirspasalari. The historian took into consideration that the inscription mentions Gamrekel Toreli without the title of *Amirspasalari*, narrowed down the chronological timeline of the inscription and defined it by the period prior to 1191. Based on palaeographical features, we have broadened the chronological range of the inscription and have concluded that Eristavt-Eristavi Gamrekel Toreli may be identified with historical figure of the second half of the 12th century Amilakhori and Amirspasalari Gamrekel Toreli, or with Mechurchletukhutsesi Gamrekel Toreli, the political figure in 1230s-40s.

1. † Q Q 29	7. კ ^რ ნი--
2. † ^რ : ნ ^ო Q	8. ლ ^ე ნ ^ც G ¹ ----
3. ჰ ^ნ : ტ ^ი ჰ ^{ნი}	9. ტ ^ი ჰ ^{ნი} რ ^ე ნ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე
4. ზ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე	10. Q ¹ ჰ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე
5. რ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე	11. რ ^ე რ ^ე რ ^ე : რ ^ე ნ ^ე რ ^ე
6. რ ^ე ნ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე	12. რ ^ე ნ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე რ ^ე
	13. ---- ლ ^ე ნ ^ც G ¹ ----

„†. უცვლელი მესობა | ქ(რისტე), ღ(მერთო), | რ(ომელმა)ნ
აღ(ა)მ(ა)ღ/ლე რქამ | ნ(მი)დათა | ეკლესიათ(ა)ე || მ(ა)ღ(ლ)ა
ღ, | მ(ე)ნც(ა)ც [[ა)თ(ა) შ(ი)ნა] | აღ(ა)მ(ა)ღლე ძი(თ) | ურთდ(იო)
ფ(ა)ლთ | დ(იო)ფ(ა)ლჲ ვ(ა)ნ(ე)ნი, | ე(რ)ისთავთა ე(რ)ისთავი
სა<ე> გ(ა)მრ(ე)კ(ე)ლისა ცოლ[[ი)ს(ა)თვს] ეკლესი(ა)სა
ნი[რვ(ი)დ(ე)თ]“.

† Lord Jesus Christ, God, you who have raised up a horn of the holy church, raise up queen of queens Vaneni together with her son to the Heavens; a private mass for the spouse of Eristavta Eristavi Gamrekeli is to be offered in the church.

Gujareti Gorge. St. Barbara Church of Timotesubani (Kimotismani)

41.

[Beginning of the 13th c. – 1226]

An Inscription with Supplication of Eristavt-Eristavi Shalva (Fig. 39)

The inscription is cut on a dark grey slab, which lies below the torus of a cross over the west window; at a height of 450 cm from ground level; The area occupied by the inscription: 17x71 cm; four lines; in Asomtavruli script. Size of the largest grapheme of the inscription – „ქ“ (1st grapheme in the 1st line): 11x6 cm. Size of the smallest grapheme of the

inscription – „ლ“ (3rd grapheme in the 2nd line): 4x6.5 cm. The inscription lacks word dividers. A straight horizontal line with decorated ends is used as an abbreviation mark. Grapheme „ლ“ is used to represent „ჟ“.

Types of defects: The last part of the inscription is unreadable.

Publications: Mari Brosset, 1854; Niko Berdzenishvili, 1964, p. 231-234; Nodar Shoshiashvili, 1966, p.42; Shota Meskhia, 1979, p.58; Devi Berdzenishvili, 1985, p.47; Devi Berdzenishvili, 1987, pp.45-46.

Dating of the inscription in previous publications: Mari Brosset: date of the inscription is not mentioned; Niko Berdzenishvili: 12th-13th cc.; Nodar Shoshiashvili: 12th-13th cc.; Shota Meskhia: date of the inscription is not mentioned; Devi Berdzenishvili: turn of the 12th c. to the 13th c.; Devi Berdzenishvili: 13th c.

The basis for dating: Like other scholars (Niko Berdzenishvili, Nodar Shoshiashvili, Giorgi Otkhmezuri and others), we identified *Eristavt-Eristavi* Shalva mentioned in the Timotesubani inscription with the prominent political and military figure Shalva Akhaltsikheli who carried out activities in the end of the 12th c. and the first half of the 13th c. Prior to us, the inscription was dated generally to 12th-13th cc. and 13th c. We succeeded to arrive at a narrower date.

We took into consideration the date of death of Amirspasalari Gamrekeli Toreli (1191) and simultaneously an inscription from Hamamlu with the mention of Queen Tamar and Eristavi Kakha (son of Amirspasalari Gamrekeli), dated to 1191-1210, and suggested beginning of the 13th century as the lower chronological boundary of the inscription. To define the upper chronological boundary, we took into consideration an account found in a Georgian narrative source (The History written by the chronicler of Lasha Giorgi). According to this source, in 1225, Jalal ad-Din captured Shalva Akhaltsikheli and killed him in 1226 after he refused to convert to Islam. Hence we chose circa 1226 as an upper chronological boundary. Taking the above-mentioned into

consideration, we dated the inscription of Eristavt-Eristavi Shalva to the beginning of the 13th c. - circa 1226.

„ქ(რისტი)ე, ად(იდე)ე | შ(ა)ლ(ვა) ე(რითავთ)-ე(რისთავი) | სულ/[ითა, ა(მე)ნ].“

May Christ exalt soul of Eristavt Eristavi Shalva.

42.

[Beginning of the 13th c. – 1226]

A Fragment with the Mention of Shalva[Eristavt-Eristavi, Mechurchletukhutsesi, Mandaturtukhutsesi?] (Fig. 40)

The inscription is cut on a dark grey slab below the west window of the church, at a height of 410 cm from ground level. The area occupied by the inscription: 5.6x22 cm; one line; in Asomtavruli script. Size of the largest grapheme of the inscription – „შ“ (1st grapheme in the 1st line): 5.6x3.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ლ“ (2rd grapheme in the 1st line): 5x6 cm. The inscription lacks word dividers and abbreviation marks.

Types of defects: Only some fragments of the inscription are readable. It lacks the beginning and ending.

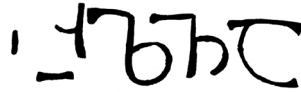
Publications: Devi Berdzenishvili, 1987, p.46.

Dating of the inscription in previous publications: Devi Berdzenishvili: 13th c.

The basis for dating: Shalva mentioned in a fragment of the inscription should be identified as Shalva Akhaltsikheli. Only damaged graphemes of the name survive. We have defined the chronology of the inscription in accordance with the above example and have placed it within the wide chronological range, starting from the 13th c. and ending in circa 1226.

1. -ჟ,ნ,ბ,ტ

„[...] - შ(ა)ლვა[...]“.
 [...] *Shalva* [...]

Gujareti Gorge. Church of the Mother of God of Daba

43.

[1333]

Construction Inscription with the Mention of Molaretukhutsesi of Dimitri, King of Kings Giorgi (Giorgi V the Brilliant) (Fig. 41)

The inscription is cut on a light grey tympanum slab over the west entrance of the church, at a height of 237 cm from ground level; The area occupied by the inscription: 31x28 cm. The remaining seven lines are cut on the north façade. Size of the slab: 75x150 cm. The area occupied by the inscription: 73x144 cm; 5 lines; in Asomtavruli script outlined with cinnabar paint; in relief. Size of the largest grapheme of the inscription – „ღ“ (2nd grapheme in the 1st line): 16x9 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (10th grapheme in the 3rd line): 2.5x1.5 cm. The inscription contains word dividers: colon or three dots used practically after each word. A wavy dash is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The last part of the inscription was damaged on purpose. Namely, the last graphemes of the inscription were purposeful-

ly damaged that complicates recognition of words. Therefore, we reconstructed last part of the inscription based on earlier publications.

Publications: Mari Brosset, 1851, p.102; Mari Brosset, 1854, p.266-267; Dimitri Bakradze, 1875, pp.126-127; Dimitri Bakradze, 1885, p.280; Tedo Zhordania, 1897, p.108; Rene Schmerling, 1948, pp.11-112, 115, 122; Ivane Javakhishvili 1949, pp. 258-259; Giorgi Chubinashvili, 1956, pp. 861-864; Sergi Makalatia, 1957, pp.28-30; Niko Berdzenishvili, 1964, pp.234-235; Nodar Shoshiashvili, 1966, p.55; Giorgi Khujadze, 1969, p.95; Giorgi Chubinashvili, 1970, pp. 303-305; Vazha Kiknadze, 1977, pp.221-231; Vladimer Abuladze, 1983, p.56; Devi Berdzenishvili, 1985, p.51; Devi Berdzenishvili, 1987, pp.58, 60; Vazha Kiknadze, 1989, pp.139-140; Bakur Gelashvili, 2011, p.47; Bakur Gelashvili, 2013, pp.23-24; Tamaz Gogoladze, 2014, pp.117-118; Ioseb Alimbarashvili, 2016, p.72.

Dating of the inscription in previous publications: Mari Brosset: 1333; Mari Brosset: 1333; Dimitri Bakradze: 1175; Dimitri Bakradze: 1333; Tedo Zhordania: 1333; Rene Schmerling, date of the inscription is not mentioned; Ivane Javakhishvili: 1333; Giorgi Chubinashvili: date of the inscription is not mentioned; Sergi Makalatia: 1333; Niko Berdzenishvili: 1333(?); Nodar Shoshiashvili: 1333; Giorgi Khujadze: 1333; Giorgi Chubinashvili: date of the inscription is not mentioned; Vazha Kiknadze: 1318; Vladimer Abuladze: 1333; Devi Berdzenishvili: 1985; Devi Berdzenishvili: 1987; Vazha Kiknadze: 1318; Bakur Gelashvili: 1333; Bakur Gelashvili: 1333; Tamaz Gogoladze: 1333; Ioseb Alimbarashvili: 1333.

The basis for dating: To date, the fragment of the inscription containing date is damaged and is unreadable. In a transcription and palaeographic copy of the inscription published by the first scholar, graphemes denoting the chronicon are clearly readable: **ჟს**. Hence, we date the inscription to 1333 as it was dated in the first publication.

ԿԻՅԿԵԱԿԵ ԺՓԹԻՄ ԵՆ ԼԼԵՆ
 ԺՆ ԾՆԺԻՐՈՂԵՆ ԺԴԱԿԵՐԵԼ-
 ԼԵՐԿԵՆ ՈՐԵ ԿՅԳԿԵՅԻՆ ԺՆՆՈ
 ԸՈՒԼԿԻՄ ԲԵՅՈՂ ԵՆՏՆԻՍԺԵ ԺՓԹԻՄ
 ԼԵ: ԺԴ ԴԻՔԻՅԻՐԵ:

ԷԿԵ: ԳԸ:

Mosopo aratigyan T.II.

Barbatomai, inscription ghrigianae.

Ati, Dabak.

1. ԴԵ՛Լ Ծ՛ - - - ԲԼԸ... Ժ՛ՓԹ: Ժ՛ՓԵՆ: Լ՛ԼԼԸ: ԺՆ: ԾՆԺԻՐՈՂԵՆ: ԺԴԱԿԵ-
ԺՅԻՐԵՆ
2. - ԵՆ: ԳԼԸ: ՈՐԵԸ... ԿՅ՛ԳԿԵՅԻՆ ԺՆ, Ե՛Ն, Օ՛՝

3. ႠႠႠႠႠႠႠ. ႠႠႠႠ. ႠႠႠႠ ႠႠႠႠ- ---
4. -ႠႠႠႠ. ႠႠႠ ႠႠႠ- - - - -
5. - - - - -

„ინდ[იკტ(ი)ონსა მ(ე)ფ(ე)თ მ(ე)ფის(ა) გ(იორ)გ(ი)სა, ძის(ა) დიმიტრისა მეცხრ(ა)მეტ(ე)ს(ა), | [ს]იტყ(ვ)სა ლ(მ)რ(თ)ის(ა) ვ(ო) რ(ც)თ-მ(ე)სსმ(ი)ს(ა) მ(ი)ზ(ე)ზო, | აღვ(ა)მ(ე)ნე ტ(ა)ძ(ა)რი ესე ყ(ა)მსა მ(ე)ფ(ე)თ მ(ე)ფ(ი)ს(ა) | [გ](იორ)გ(ი)სა მე, მ(ა)თ(მ)ან [მოლ(ა)რ(ე)თუ]ხ(უ)ც(ე)სმან, | ე(ორონი)კ(ონ)სა კ(ა) (21)“.

In the indiction of the King of Kings Giorgi, son of Dimitri XIX. The reason the Logos was made flesh of God! I, Molaretukhutsesi of theirs built this church in the times of the King of Kings Giorgi. The Chronicon was კა (=21).

Gujareti Gorge. Church of St. George of Toneti

44.
[13th-14th cc.]
Agape Inscription of Okroi

The inscribed stone is lost. In 1986, it was embedded into the north wall of the church. In 1987 the stone was moved to the archaeological field base. A cross with an inscription below it was cut on the stone; in Nuskhuri script mixed with Asomtavruli characters; 18 lines. The inscription lacked word dividers. A straight line sloping downward from left to right and a short horizontal line were used as abbreviation marks. Grapheme „თ“ was used to represent „უ“ (Palaeographic copy of the inscription is borrowed from Devi Berdzenishvili’s publication).

Types of defects: The inscription was not damaged. The entire inscription was clearly readable.

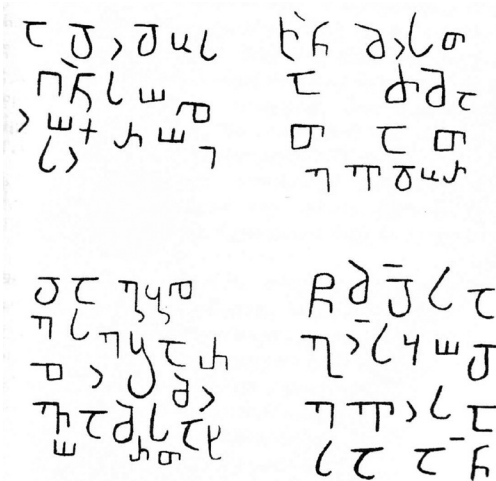
Publications: Sergi Makalatia, 1957, pp.16-17; Devi Berdzenishvili,

1985, pp.45-46; Devi Berdzenishvili, 1986, pp.44-48; Devi Berdzenishvili, 1987, pp.16-18; Devi Berdzenishvili, 2005, pp.92-96; Tamaz Gogoladze, 2014, p.104.

Dating of the inscription in previous publications: Sergi Makalatia: 16th-17th cc; Devi Berdzenishvili: 13th-14th cc.; Devi Berdzenishvili: second half of the 13th c.; Devi Berdzenishvili: second half of the 13th c.; Devi Berdzenishvili: second half of the 13th c.; Tamaz Gogoladze: date of the inscription is not mentioned.

The basis for dating: The inscription was executed in Nuskhuri script mixed with Asomtavruli characters. In the presented Corpus we share Devi Berdzenishvili's initially proposed dating – 13th-14th cc.

1. უ[~]ნ[~] თ[~]რ[~]
2. ე[~]დ[~]ი[~]დ[~]ა[~]ბ
3. ა[~]ნ[~] ს[~]ა[~]რ[~]თ
4. რ[~] ა[~]ბ[~]ი[~]შ[~]ა[~]რ[~]
5. ს[~]
6. მ[~] ა[~]ნ[~] ი[~]ბ[~]რ[~]ა[~]
7. ე[~] ბ[~]ბ[~]
8. თ[~]რ[~] თ[~]
9. რ[~]ე[~]დ[~]ა[~]ბ[~]
10. დ[~]რ[~] უ[~]ც[~]რ[~]
11. რ[~]ბ[~] უ[~]ც[~]რ[~]
12. ბ[~]რ[~]ი[~]
13. რ[~]ბ[~]რ[~]ბ[~]რ[~]ბ[~]
14. თ[~]ბ[~]თ[~]
15. მ[~]ბ[~]დ[~]ს[~]რ[~]
16. უ[~]ნ[~] ს[~] რ[~]ა[~]დ[~]
17. რ[~]ე[~]რ[~]ბ[~]რ[~]
18. ს[~]რ[~] ე[~]ნ[~]

„გ(აბრიელ, თ(ევდორ)ე.
ადიდოს | ღ(მერთმა)ნ სულ | ი ოქროი | სი.
ჩ(უე)ნ, მისთ | ა ძმა | თა თ | ევდორ(ე) | და გ(ა)ბ(ა)ბ(ა)რიელ | ესე
ბარ | ძიმი | ვამსახ | ურ(ე)თ ნმ(ი)დ(ა)სა | გ(იორგ)ის ყუდ | ევის-
ა | სა, ა(მე)ნ“.

Gabriel, Thevdore.

May God exalt the soul of Okroi.

We, his brothers – Theodore and Gabriel, put this holy chalice in service of St. George of Qudevi, amen.

Borjomi Gorge. The Church of the Mother of God of Likani

45.

[1540s.]

Construction Inscription of a Bell Tower with the Mention of Kishvad Avalishvili and his Spouse, Daughter of the “King of Kings” Tamar (Fig. 42)

The inscription is cut on a dark grey stone embedded into the wall of the second floor of the bell tower, on the left side of the entrance, at a height of 90 cm from ground level. Size of the stone: 50x106 cm; The area occupied by the inscription: 39x100 cm; 6 lines; in Asomtavruli script. Size of the largest grapheme of the inscription – „წ“ (1st grapheme in the 1st line): 10x2.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ა“ (11th grapheme in the 4th line): 2.5x2 cm. The inscription contains word dividers: dot, colon or three dots used practically after each word. A straight horizontal line is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscribed stone is eroded by natural agents, therefore some graphemes can be made out only with difficulty. The final part of inscription is badly damaged.

Publications: Mari Brosset, 1854, pp.267-268; Ekvtime Taqaishvili, 1912, p.3; Vakhtang Beridze, 1955, pp.217-218; Nodar Shoshiashvili, 1955, p.15; Nodar Shoshiashvili, 1957, p.20; Sergi Makalatia, 1957, pp.47-48; Vasil Tsiskarishvili, 1959, pp.119-120; Vladimer Abuladze, 1964, pp. 119-120; Giorgi Khujadze, 1969, p.11; Parmen Zakaraia, 1977, p.35; Vladimer Abuladze, 1983, pp.52-53; Mikheil Tvauri, 2002, p.15; Bakur Gelashvili, 2011, p.36; Tamaz Gogoladze, Tamar Sreseli, 2011, pp.80-93; Tamaz Gogoladze, 2014, p.45.

The dating of the inscription in previous publications: Mari Brosset: the date is not mentioned; Ekvtime Taqaishvili: 14th c.; Vakhtang Beridze: 16th c.; Nodar Shoshiashvili: 14th-16th cc.; Nodar Shoshiashvili: 14th-16th cc.; Sergi Makalatia : 15th-16th c.; Vasil Tsiskarishvili: 16th c.; Vladimer Abuladze: 16th c.; Giorgi Khujadze: the date is not mentioned; Parmen Zakaraia: 16th c.; Vladimer Abuladze: 16th c.; Mikheil Tvauri: 14th c.; Bakur Gelashvili: 16th c.; Tamaz Gogoladze, Tamar Sreseli: 1549; Tamaz Gogoladze: 1540s.

The basis for dating: The inscription does not contain date. Based on palaeographic features of the inscription and identification of the daughter of “king of kings” Tamar as a daughter of the king of Kartli Luarsab I (1527-1556), we have dated the inscription to 1540s.

1. 1540 წელს
 2. 09 თბილისში
 3. 1540 წელს
 4. 1540 წელს
 5. 1540 წელს
 6. 1540 წელს
 7. 1540 წელს
 8. 1540 წელს
 9. 1540 წელს
 10. 1540 წელს

1. ქქ.: ႠႠႠႠႠႠ ႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠ
2. ႠႠႠႠႠ: ႠႠ. ႠႠႠႠႠႠႠႠ. ႠႠႠႠႠႠ ႠႠႠ. ႠႠ
3. ႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠႠ ႠႠႠ: ႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠႠႠႠ
4. ႠႠႠႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠႠ: ႠႠႠႠႠႠႠ
5. ႠႠႠ Ⴀ
6. ႠႠႠ ႠႠႠ

„*წ. იპრიანა ლიკნისა ლ(მრ)თისმშ/ობ(ე)ლმა და აღვაშენე საქმრეკლო ესე მე, | ქიშვად ავალისშვილმა და თანამეცხედრე/მან, მეფეთ [მე]ფისა ასულმა თამარ და მათთა მშობე/ლთა, ე/ლია აღლგებქდელე(?)“.*

Chr. It pleased the Mother of God of Likani and I, Kishvad Avalishvili and my spouse Tamar, daughter of the king of kings, and their parents built this bell tower. Elijah, grant years of life (?).

46.

[Second Half of the 17th c. - First Half of the 18th c.]

Construction Inscription of Givi Avalishvili and his Spouse, Daughter of the King of Kings Sophio

The inscription is lost. In 1840s, the prominent Georgian historian Platon Ioseliani saw it above the south entrance of the Likani Church. According to his account, the inscription was executed in old Georgian characters, most probably in Asomtavruli script; the text of several lines. The scholar did not specify exact number of the lines.

Types of defects: In the times of Platon Ioseliani, the entire inscription was clearly readable.

Publications: Kote Kipiani, 1901, p.14; Vladimer Abuladze, 1964, p.119; Vladimer Abuladze, 1983, p.54; Tamaz Gogoladze, 2014, pp.45-46.

Dating of the inscription in previous publications: Platon Ioseliani: first half of the 17th c.; Vladimer Abuladze: date of the inscription is not mentioned; Vladimer Abuladze: date of the inscription is not mentioned; Tamaz Gogoladze: date of the inscription is not mentioned.

The basis for dating: According to Platon Ioseliani, the south entrance of Likani Church was restored by spouse of Givi Avalishvili, Princess Sophio. We identify Givi Avalishvili mentioned in the inscription with the son of Levan Avalishvili, Mejinibetukhutsesi, the prominent political figure in Kartli and Kakheti kingdoms. In documents issued since 1676, Givi Amilakhvari had been mentioned together with his father. Taking into consideration the fact of mentioning Givi Avalashvili in Georgian historical documents since 1676, we dated the inscription to the second half of the 17th c. - first half of the 18th c.

A diplomatic reading of the inscription: Here we cite a fragment from the handwritten text about the above-mentioned inscription from Likani Church, compiled in 1901 by Kote Kipiani, son of Dimitri Qipiani (the original text is in Russian):

“... The prominent Georgian scholar Platon Ignatievich Ioseliani while walking in a forest in the Borjomi Gorge came across the Likani Church of the Mother of God. Over the south door he noted a slab inscribed with several lines in old Georgian script. Not worrying about the cares of the day and having pure scholarly interest, he described the inscription and translated it into Russian. As it turned out, some 150-200 years ago, the entrance to the church was renovated by Givi Avalishvili and his spouse, Princess Sophia. So, the Avalishvilis were not simple Burmeisters, but the noblemen and Georgian kings were not against kinship with them...”

The Regional Museum of Borjomi

47.

1755.

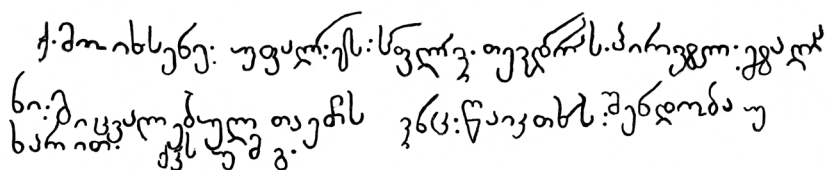
An Epitaph on a Tombstone of Tevdora (Fig. 43)

To date, the tombstone is kept in the courtyard of the Regional Museum of Borjomi. Unfortunately, we lack information about the place it was brought here. The inscription of 3 lines; in Mkhedruli script. Size of the tombstone: 66x135 cm. The area occupied by the inscription: 23x125 cm. Size of the largest grapheme of the inscription – „წ“ (21st grapheme in the 2nd line): 10x2.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ო“ (18th grapheme in the 2nd line): 0.3x0.2 cm. The inscription contains word dividers: dot or colon is used practically after each word. A wavy dash is used as an abbreviation mark.

Types of defects: The inscription is defective. The stone is eroded by natural agents, therefore some graphemes can be made out only with difficulty. Apart from that, the last word has been chipped off and contours of the graphemes are barely visible.

Publications: The inscription has not been published. It is first published in this Corpus.

The basis for dating: The inscription contains Chronicon at its end: უმგ (443) that corresponds to (1312=443=1755) 1755 A.D.

ქ. მოიხსენე: უფალო: ეს: საფლავი: თევდორას: პირველი: ჯგაღა
ნი: ბიკვალი: ეს: თემის: კნც: წაიკთხს: მენდონა უ
სარით: მეს უმ გ.

1. ქ. მოიხსენე: უფალო: ეს: საფლავი: თევდორას: პირველი:
ჯგაღა

2. ნი მიცვალებულთაეთის ვინც: წაკითხოს: შენდობა უ-
3. ხართ. ქქს უმგ.

„ქ. მოიხსენე უფალო ესქე საფლავი თევდორასი. პირველ
 ჯალაქბ/ნი მიცვალებულთა<ე>თქვის.
 ვინც წაკითხოს, შენდობა უ[თ]|ხართ, ქ(ორონი)კ(ონ)ს უმგ“.

*Chr. O Lord, remember this tomb of Theodora...Who will read this
 have mercy on her. Chronikon was უმგ.*

Borjomi Gorge. The Church of St. George of Qvibisi

48.

May 1, 1851.

An Epitaph on a Tombstone of Kaikhosro Avalishvili (Fig. 44)

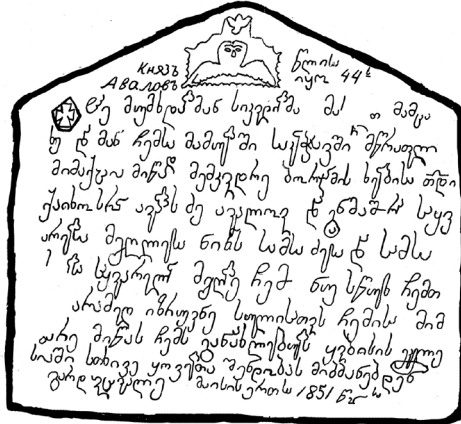
The inscription is cut on a dark brown marble plaque that is inserted into the tombstone made from grey stone and ornamented with floral motif. The tombstone lies in the courtyard of the museum. Size of the tombstone: 60x171.5 cm. The area occupied by the inscription: 26x29 cm; 14 lines; in Mkhedruli script; two words in the beginning are written in Russian. Size of the largest grapheme of the inscription – „ქ“ (5th grapheme in the 7th line): 10x2.5 cm. Size of the smallest grapheme of the inscription – „ა“ (31st grapheme in the 14th line): 0.2x0.2 cm. The inscription does not contain word dividers. A hat-like figure is used as an abbreviation mark. A crown is depicted above the inscription. It contains a graphical image of Kaikhosro Avalishvili. Cross within circle is cut in the beginning of the inscription.

Types of defects: Marble plaque is chipped off in places. Due to this, a number of graphemes is unreadable. Some words can be read only fragmentally.

Publications: Bakur Gelashvili, 2009, p.8; Tamaz Gogoladze, 2014, p.34; Bakur Gelashvili, 2015, p.39.

Dating of the inscription in previous publications: Bakur Gelashvili: May 1, 1851; Tamaz Gogoladze: May 1, 1851; Bakur Gelashvili: May 1, 1851.

The basis for dating: The inscription contains date in Arabic numerals – 1851; month and day (“May 1”) are cut in Mkhedruli characters. Therefore, the inscription was executed on May 1, 1851 A.D.

1. Князь
2. Аваловъ
3. წლისა
4. იყო 44-ს
5. † ჴე მუმხდალმან სიკვდილმა- მაქჴვილ-თ მამცა
6. ხე და მან ჩემსა მამულში საკოჭავში მწრაფლ
7. მიმაქცია მიწად მემკვიდრე ბორჯომის ხეობისა თჳდი
8. ქაიხოსრო ავალის ძე ავალოვი და განმამორა საყვ
9. არელსა მეუღლესა წინოს სამსა ძესა და სამსა
10. -ს-ლსა საყვარელო მეუღლე ჩემო ნუ სწუხ ჩემთ

11. --- არამედ იზრუენე სულისათვის ჩემისა მიმ
12. -"ზარე მიწას ჩემს განახლებულს ყვიბისის ეკლე
13. სიაში სთხოვე ყოველთა შენდობას მიბძანებდენ
14. გარდავიცვალე მაისის ერთსა 1851 წელსა

„Князь | Аваловъ | წლისა | იყო 44-ს. |

†. ზე, მუ<მ>ხდალმან სიკვდილმა[ნ] მახვილ[ა]თ მამცა | ხე და მან ჩემსა მამულში საკოჭავში მწრაფლ | მიმაქცია მიწად, მემკვიდრე ბორჯომის ხეობისა თ(ავა)დი, | ქაიხოსრო ავალის ძე ავალოვი და განმაშორა საყვარელსა მეუღლესა ნინოს, სამსა ძესა და სამსა | [ა]ს[უ]ლსა. საყვარელო მეუღლე ჩემო, ნუ სწუხ ჩემთ|[ვის], არამედ იზრუენე სულისათვის ჩემისა, მიმ|[ა]ზარე მიწას ჩემს განახლებულს ყვიბისის ეკლე|-სიაში, სთხოვე ყოველთა, შენდობას მიბძანებდენ, | გარდავიცვალე მაისის ერთსა, 1851 წელსა“.

Nobleman Avalov was 44 years old. Treacherous death gave me wood instead of sword and turned me – the inheritor of Borjomi Gorge, nobleman Kaikhosro Avalovich Avalov, into dust on my land of Sakochavi, sepated me from my lovely spouse Nino, three sons and three daughters. My dear spouse, don't worry about me, but do care for my soul. Depose my body in earth in Qvibisi church renovated by me and ask all to grant absolution to me. I died on May 1, 1851.

Gujareti Gorge. Church of the Mother of God of Timotesubani (Kimotismani)

49.

[18th-19th cc.]

A Fragment of an Epitaph on a Tombstone of Zaza Avalishvili

The inscription is lost. In 1847-1848, Dimitri Megvinetukhutsesishvili noticed a fragment of the inscribed marble tombstone in a corner of the church interior. The historian read the inscription in the following way:

Publication: Mari Brosset, 1851, p.103.

Types of defects: According to the publisher of the inscription, the epitaph lacks beginning and ending. Only the name of the local noble lord Zaza Avalishvili survived. Already in 1840s, the name of Avalishvili in the surviving fragment of the epitaph was damaged.

Dating of the inscription in previous publications: Mari Brosset: date of the inscription is not mentioned.

The basis for dating: We took into consideration that the use of marble as a writing material for tomb epitaphs spread in Georgia mainly in the 18th-19th cc. and dated the inscription to the 18th-19th cc. Based on this, we consider that Zaza Avalishvili carried out his activities in the same period.

„[...]ზაზა ავალისვილი[...]“
[...] *Zaza Avalishvili* [...]

Historical and Source Study Analysis of the Inscriptions from the Borjomi Gorge

An Inscription on an Antefix

A relief inscription executed on an antefix from Chitakhevi Church (the so called “Green Monastery”) is of special importance among the inscriptions of the Borjomi Gorge. St. George is mentioned in the inscription that is the incontestable proof of who was the patron saint of the church.

To date, only two antefixes with an image of St. George have been published in the scholarly literature:

1. An antefix from the village of Kuntsa (Aspindza region) with an image of Saint George killing Diocletian. The accompanying inscription reads: “Christ have mercy on Khutsri”.²³²

²³² Jamlet Jgamaia, Epigraphics of Building Ceramics in Middle Ages Georgia. In: 238

2. An antefix from the village of Zemo Meskheti (Tskaltubo region), now on display in the Kutaisi Museum.²³³

In differnec from the above-mentioned antefixes, the antefix from Chitakhevi Church is inscribed with the name of St. George in Asomtavruli script. This fact enhances uniqueness and significance of the inscription.

Supplication Inscriptions

When discussing the supplication inscriptions, we will put emphasis on an inscribed slab found in 2008 in Potoleti Church. The graffiti on the slab are executed in Asomtavruli, Nuskhuri and Mkhedruli scripts.

Individuals mentioned in two inscriptions out of seven supplicate St. George to forgive them. This corroborates the fact that the church was dedicated to St. George.

Prior to us, Potoleti Church was identified as Kviriketsminda Church (Davit Khohtaria)²³⁴, which according to the “Life of Grigol Khantsteli” was built by Christophore, one of the disciples of Grigol Khantsteli.

Content of the graffiti found on the walls of the Potoleti church built in the 9th-10th cc. unambiguously indicates that it was dedicated not to St. Kvirike, as it was held prior to us, but to St. George.²³⁵ It should also be mentioned that according to certain scholars (Rusudan Mepisashvili) Chitakhevi Church, due to its architectural style and scale of the build-

Building Ceramics in Feudal Georgia, Tbilisi 1980, pp. 49-50.

²³³ Davit Berdzenishvili, An Antefix of Spanish Style Ceramic Roof Tiles with an Image of St. George. Annual, No.3, Kutaisi, 2011, pp.27-37.

²³⁴ Davit Khoshtaria, Localization of Kviriketsminda. In: Matsne of the Georgian Academy of Sciences; Series in History, Archaeology, Ethnography and Art History, No.3, Tbilisi, 1986, p.135; Davit Khoshtaria, Architectural Monuments of the 9th-10th cc. in Borjomi Gorge. PhD Thesis and Summary of the dissertation, Tbilisi, 1987, 1-23.

²³⁵ Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, Graffiti from Potoleti Church and their Analysis with Historical and Source Study Methods. In: Tamaz Gogoladze, Historical and Architectural Monuments of the Borjomi Gorge, Tbilisi, 214, pp.133-161; Tamaz Gogoladze, Irakli Gelashvili, Nino Kharshiladze, Graffiti from Potoleti Church and their Analysis with Historical and Source Study Methods. In: Proceedings of the Institute of History and Ethnology, vol. XIV-XV, Tbilisi, 2016-2017, pp.253-265.

ing, is a good candidate for Kviriketsminda Church mentioned in the hagiographic narrative.²³⁶ But the antefix with an inscription mentioning St. George found by the local monks is a convincing evidence that Chitakhevi Church was also dedicated to St. George.

We have also focused on an episode from the chronicle written in the 14th century by an anonymous chronicler, which mentions a battle in the environs of Samtskhe between the Georgian feudal lord Kakha Toreli and two Mongolians – Qurumchi-Badur, the commander, and the Mongolian Prince (the latter moved his regiment from west Georgia to get engaged in the combat). The Mongolians fled to the south after losing the battle and found shelter in Ruguti Mountain.

Finally, we validated consideration of a number of scientists (Niko Berdzenishvili²³⁷, Giorgi Zedginidze²³⁸ and others) that Kviriketsminda must be identified as a monastery complex of Sakvirike which lies opposite the village of Kvabiskhevi. The newly revealed epigraphical monuments (graffiti from Potoleti Church and an inscription on an antefix from Chitakhevi Church) provided an opportunity to introduce new arguments and to solve a debatable issue of Kviriketsminda's localization.²³⁹

²³⁶ Rusudan Mepisashvili, *The Main Features of Three Basilicas in Georgia* (Presentation at an International Symposium on Georgian Art), Tbilisi, 1977, pp.6-7. Initially, R. Mepisashvili identified Kviriketsminda established by Christophore as a Monastery complex of Sakvirike near the village of Dviri. At the same time, she mentioned the following: "Sakvirike is four times smaller than Nedzvi and if we take into consideration that the Register (i.e. "The Grand Register of Gurjistan Vilayet") mentions the villages of Kviriketsminda and Sakvirike together, one can suppose that Sakvirike and Kviriketsminda are the names of the same village." Rusudan Mepisashvili, *Construction Activities of Grigol Khansteli's disciples in Kartli*. Bulletin of the Georgian Academy of Sciences, 1963, No.4, p.234.

²³⁷ Niko Berdzenishvili, *Issues of History of Georgia*, book I, Historical Geography, Tbilisi, 1964, p. 250.

²³⁸ Giorgi Zedginidze, *Localization of Several Historical Sites in South Georgia*. In: Matsne, *Series in History, Archaeology, Ethnography and Art History*, Tbilisi, 1972, no.3, pp. 165-166.

²³⁹ Tamaz Gogoladze, *An Inscription on an Antefix from Chitakhevi Church (Green Monastery) with the Mention of St. George and its Importance for Localization of Kviriketsminda Church Referred to in the "Life of Grigol Khansteli"*. In: Tamaz Gogoladze, *Historical and Architectural Monuments of the Borjomi Gorge*. Tbilisi, 2014, pp.162-184.

A supplication inscription of the 11th century, executed in Nuskhuri script and found on the north jamb of the Royal Doors of a chancel screen in Potoleti Church provides an important information about Bishopric of Bedia. The inscription mentions the name of Bishop Damiane of Bedia who supplicates to the icon of Christ.

The name of Bishop Damiane mentioned in the above inscription is unknown from other sources. Hence, we have introduced the name of an unknown Bishop, who was head of the Bishopric of Bedia in the 11th century.

Of interest is the information found in written sources about Bishops of Bedia in the 11th century. Historical documents have preserved names of two Bishops: 1) Sophron of Bedia, who is mentioned in the construction inscription of Kaberi Church, dated to 1014-1027. The inscription reads:

“Chr. In the name of God, I – Asad Sanivajis-dze, brother of Sophron, Archbishop of Bedia, built this holy church in the times of King Giorgi and Catholicos Melchisedek. The chronikon was ... Chr. When I wrote this, I – Asad was 67 years old. May God exalt Sophron, Bishop of Bedia, 59 years old ...”²⁴⁰

According to the above inscription, the church was built in 1014-1027 by Asad Sanivajis-dze, who was the brother of Sophron, Bishop of Bedia. At the time of construction, Sophron was 59 years old. Thanks to this inscription we are aware that the first Bishop of Bedia known to us was a representative of the Feudal House of Sanivajisdzes.²⁴¹

Iovane, the second Bishop of Bedia, is mentioned in a hagiographic composition “Life of Giorgi the Athonite” written by Giorgi Mtsire. Ac-

²⁴⁰ Rusudan Mepisashvili, *The Monuments of Architecture of the 10th-11th Centuries in the Villages of Kaberi and Gostibe*. In: *Georgian Art, Transactions of G. Chubinashvili Institute of Georgian Art History*, ser. AA - Ancient Art, v. 8, Tbilisi, 1979, p.62.

²⁴¹ For more details about the Feudal House of the Sanivajisdzes see Temo Jojua, *Unknown testaments, Commemorative Agapes and Colophons from the 12th-Century Synaxarion (H-886) Copied by Basil Mjobaisdze from Tsagvli and Eptvime in Jerusalem on the Commission of Mariam Mogeli (Publication of texts, codicological, historical and source study analysis)*. *The Proceedings of the Institute of History and Ethnology*, vol. XIV-XV, Tbilisi, 201-2017, pp. 198-202.

ording to the composition, in 1065, king of united Georgia Bagrat IV sent his daughter Martha to Constantinople to the fiancé Michael, son of the Byzantine Emperor Constantine X Doukas (1059-1067). “Holy monk Peter, the former Petrik, and Iovane, Bishop of Bedia with the dignity of Syngelos and other persons” were among the accompanying persons.²⁴²

According to the consideration accepted by the Georgian scholarship, the fact of having the Syngelos’ dignity offers fairly convincing evidence of Ioane’s personal importance and simultaneously of a high degree of significance ascribed to the Bishops of Bedia.²⁴³

Giorgi Kalandia and Bezhan Khorava date activities of Bishop Iovane in the bishopric of Bedia to 1060s, while Lia Akhaladze dates it to 1060s-70s.

We took into consideration the above historical documents, as well as paleographic features of an inscription with the supplication of Damiane of Bedia and arrived to the conclusion that the latter carried out his activities as a Bishop of the Bedia Bishopric from the end of 1020s, more precisely from 1027, and till 1065, or till subsequent several years.

Was the Bishop of Bedia Damiane somehow linked with Tori region? If we take into consideration construction inscription from Kaberi Church, according to which representatives of the Sanivajidzes ruled over this part of Shida Kartli, one can assume that Damiane of Bedia was a representative of the Feudal House of the Torelis, though due to the lack of written sources, at this stage of the study we cannot claim this to be absolutely true. The following should be taken into consideration: according to one of the graffiti found on a chancel screen of Potoleti Church, “the icon arrived”. The art historian Davit Khoshtaria rightly considers that the inscription concerns translation of an important icon.²⁴⁴ In our opinion, Christ’s icon is implied, since Damiane of Bedia, Basil Kakhi

²⁴² Lia Akhaladze, *Monuments of Georgian Epigraphy in Apkhazeti, 9th-17th cc.* Dissertation Thesis for obtaining the title of a Candidate of Historical Sciences, Tbilisi, 1998, p.25; Bezhan Khorava, *Bishopric of Bedia, Studies in History*, vol. III, Tbilisi, 2000, p.25.

²⁴³ Giorgi Kalandia, *Bishoprics of Odishi (Tsaishi, Bedia, Mokvi and Khobi)*, Tbilisi, 2004, p.81.

²⁴⁴ Davit Khoshtaria, *Architectural Monuments of the 9th-10th cc. in the Borjomi Gorge.* PhD Dissertation Thesis and Summary, Tbilisi, 1987, p.108-109.

and Kvirike mentioned in the inscription supplicate to the icon of Christ. One can assume that the icon of Christ was transferred from the the Bedia Church to the Potoleti Church of St.George and this explains the reason for Damiane of Bedia's mention. Of course this is just a hypothetical consideration. Finally, we recollect a visit of Giorgi the Athonite to his motherland – Georgia, when King Bagrat IV granted him Laura of Nedzvi as a summer residence. The latter lies in several kilometers from Potoleti church. What if translation of the icon from Mount Athos was timed with the visit of Giorgi the Athonite? It is of interest that in winter King Bagrat IV hosted Giorgi in the Bishopric of Chkondidi, and when in early summer the Holy Father moved to east Georgia, the king granted him the Monastery of Nedzvi, which belonged to the realm of Tori. A thought flashes through one's mind that Giorgi the Athonite was brought up in a convent. Shouldn't we consider that Basil Kakhi mentioned in the graffito is the same person as Basil, the former Toreli, whose secular name was Kakhi // Kakha, and who copied a manuscript (K-76)²⁴⁵ in the Georgian Monastery in Kalipos, Antioch? As it is well known, Kakha was a traditional name for males from the Feudal House of the Torelis (Inscription of Eristavt-Eristavi Kakha Toreli dated to 1152 from Saorbisi; Inscription of Eristavi Kakha dated to 1191-1210 from Hamamlu; Rkoni inscription of 1260 with the mention of Eristavt-Eristavi and Mechurchletukhutsesi Kakha, etc.)

A supplication inscription of Eristavt-Eristavi Shalva from St. Barbara Church of Timotesubani provides very interesting and valuable account. Only thanks to this inscription we are aware of the fact that Shalva was Eristavt-Eristavi.

In 1854, Mari Brssoet published the above inscription. According to him, the inscription contains a supplication of certain Shalva, Estate and Sula. When in 1947 historian Niko Berdzenishvili was on holiday in Borjomi, he visited Timotesubani Church, studied the above inscription of two lines and suggested its correct reading. The inscription reads as follows: "Christ, glorify the soul of Eristavt-Eristavi Shalva". Based on

²⁴⁵ Valeri Silogava, *Georgian Bookman of the 11th Century Basil, the Former Toreli, and his Testament*. "Mravaltavi", vol. XV, Tbilisi, 1989, pp.153-165.

narrative sources, the historian identified Eristavt-Ertistavi Shalva as a prominent political and military figure Shalva Akhaltsikheli who carried out his activities at the turn of the 12th century to the 13th century. The scholar also assumed that this small edifice might have been the burial church of this historical person.²⁴⁶

The Georgian narrative sources (The History and Eulogy of Monarchs, Basil Ezosmodzgvani, an anonymous chronicler of Giorgi Lasha, and the Chronicler) and epigraphical monuments (inscriptions from Gandzani) provide valuable accounts about the Feudal House of Shalva Akhaltsikheli.

Shalva Akhaltsikheli is first mentioned in connection with Shamkori battle of 1195. He took part in this battle and captured caliph's flag as a trophy. Queen Tamar donated the trophy to the icon of the Theotokos of Khakhuli stationed in the monastery of Gelati.²⁴⁷

Queen Tamar's chronicler Basil Ezosmodzgvani mentions Shalva Toreli together with Sargis Tmogveli as an Eristavi ruling in the border region ("*Monapire*" in Georgian).²⁴⁸

The same chronicler writes that Shalva Akhaltsikheli together with Sargis Tmogveli took part in a military operation of Kars seizure (Nodar Shoshiashvili justly assumed that the both feudal lords were the rulers of the border region).²⁴⁹ Nodar Shoshiashvili's assumption is corroborated by an account of Basil Ezosmodzgvani: To seize Kars, Queen Tamar sent her spouse Davit Soslani, and Zakaria and Ivane Mkhargrdzelis in support of Sargis Tmogveli and Shalva Akhaltsikheli. Meantime, the Queen stayed in Javakheti and attentively followed development of the campaign for seizure of Kars.

It can be assumed from the above-mentioned that Sargis Tmogveli and Shalva Toreli were the Eristavis of Javakheti border region. After seizure of Kars, Queen Tamar announced the latter as king's domain. According

²⁴⁶ Niko Berdzenishvili, Issues of Georgian History, book I (Historical Geography), Tbilisi, 1964, pp. 232-234.

²⁴⁷ "The History and Eulogy of Monarchs". The text was prepared for publication by Guram Kartozia and Tsotne Kikvidze. History of Kartli, Tbilisi, 2008, p.444.

²⁴⁸ Basil Ezosmodzgvani, "Life of the Queen of Queens Tamar". The text was prepared for publication by Mzekala Shanidze. History of Kartli, Tbilisi, 2008, p.494.

²⁴⁹ Nodar Shoshiashvili, History of the Feudal House of the Torelis and Shota Rustaveli. In: Shota Rustaveli: Historical and Philological Studies, Tbilisi 1966, p.33.

to the anonymous chronicler of Queen Tamar, the Queen appointed Ivane Akhaltsikheli, brother of Shalva Toreli, as the keyholder of Kars. The latter also was granted titles of Atabeg and Amir of Amirs and lands in environs of Kars.²⁵⁰

Mikheil Bakhtadze is suspicious of Shalva Akhaltsikheli being Eristavi of Akhalkalaki. In his opinion, “Shalva could have become Eristavi of Akhalkalaki only if he entered duties of Eristavi upon the death of Kakha II instead of Gamrekeli, son of the latter (who might have been of minor age by the time of his father’s death). In this case, Shalva would stay in the position of Eristavi till 1225. The principal House of the Torelis could have received the post of the Eristavi of Akhalkalaki, and that Gamrekeli should have become an Eristavi only after the Torelis promotion. Though, it is possible that Shalva Akhaltsikheli was Eristavi of some other province”. Due to this consideration, the scholar put Shalva Akhaltsikheli on the list of Eristavis of Javakheti (Akhalkalaki), though he left this matter on doubt. M. Bakhtadze considers that Shalva Akhaltsikheli was Eristavi in the first quarter of the 13th century.²⁵¹ Other scholars (Levan Muskhelishvili) consider that Shalva and Ivane Akhaltsikhelis were the sons of Gamrekeli.²⁵²

According to both chroniclers of Queen Tamar, Shalva and Ivane Akaltsikhelis together with Zakaria Mkhargrdzeli led the fight against the army of Rukn ad-Din, the Sultan of Rum, in the Basiani battle. The battle ended with a brilliant victory of the Georgians. Great was the contribution of Shalva and Ivane Akhaltikhelis, representatives of the Feudal House of the Torelis. According to the anonymous chronicler of Queen Tamar, by the time of the battle, Shalva Akhaltikheli owned an honorary title of Mandartukhutsesi.²⁵³ This is corroborated by an inscription from the

²⁵⁰ “The History and Eulogy of Monarchs”. The text was prepared for publication by Guram Kartozia and Tsoke Kikvidze. History of Kartli, Tbilisi, 2008, p.462.

²⁵¹ Mikheil Bakhtadze, The Institute of Eristavis in Georgia, Tbilisi, 2003, pp.258-29.

²⁵² Levan Muskhelishvili, An Attempt of Establishing Genealogy of the Torelis in the Connection with the 12th-Century Inscription from Hamamlu. Bulletin of the State Museum of Georgia, Tbilisi, 1940, X, p.35.

²⁵³ Shota Meskhia questions existing consideration that Shalva Toreli held a honorary post of Mandartukhutsesi. For more details see Shota Meskhia, Internal Political

lower church of Gandzani with the mention of Mandaturtukhutsesi Shalva: “O God, Christ, glorify Mandaturtukhutsesi Shalva together with his son and brother in both lives ...”²⁵⁴

According to the chronicler of King Giorgi Lasha, during the last years of Queen Tamar’s reign, Shalva Akhaltsikheli seized Kercholi. The chronicler describes him as the best warrior: “He had no equal in the zeal of youth and in warrior skills”.²⁵⁵ Shalva Toreli’s capacities of combat are mentioned in the Gandzani inscription as well: “God Christ, glorify powerful and invincible by enemies Mechurchletukhutsesi Shalva in both lives, the one who terrified villages of Persia with assistance of God and with the strength of his hand.”²⁵⁶

As one can see from the inscription, prior to becoming Mandaturtukhutsesi, Shalva Akhaltsikheli held a high post of Mechurchletukhutsesi.

An anonymous chronicler writes that Shalva and Ivane Akhaltsikhelis were the military leaders of the Georgian army during the Garnisi battle against the military forces led by Jalaledin in 1225. As the chronicler writes, Atabeg Ivane Mkhargrdzeli, who was jealous because of the success of Shalva and Ivane Akhaltsikhelis in the battle and their promotion at the Royal Court, did not send the relief army to the Akhaltsikhelis. As a result, the battle was lost. Ivane Akhaltsikheli died in the battle and his brother Shalva Akhaltsikheli was taken prisoner of war and executed one year later, in 1226, on the order of Jalaledin for refusing to convert to Islam.²⁵⁷

According to the chronicler, Shalva Akhaltsikheli’s son Pakhradavla served in the army of Gyiath al-Din, Sultan of Rum, and took part in the campaigns against the Mongols.²⁵⁸

Situation and State Structure in the 12th-century Georgia, Tbilisi, 1979, pp. 47-53; 57-59.

²⁵⁴ Giorgi Otkhmezuri, *Georgian Lapidary Inscriptions of the 12th-13th Centuries as a Historical Source*, Tbilisi, 1981, p. 103.

²⁵⁵ Chronicler of Lasha-Giorgi. The text was prepared for publication by Tsiala Kurtsikidze. *History of Kartli*, Tbilisi, 2008, p. 356.

²⁵⁶ Giorgi Otkhmezuri, *Georgian Lapidary Inscriptions of the 12th-13th Centuries as a Historical Source*, Tbilisi, 1981, p. 102.

²⁵⁷ Zhamtaaghmtereli (An Unknown Chronicler), *The Hundred Years’ Chronicle*. The text was prepared for publication by Giuli Alasani, *History of Kartli*, Tbilisi, 2008, pp. 536-537.

²⁵⁸ Zhamtaaghmtereli (An Unknown Chronicler), *The Hundred Years’ Chronicle...*, p. 551.

Based on the above-mentioned considerations and Georgian narrative sources (the History and Eulogy of Monarchs, Basili Ezosmodzgvani and an anonymous chronicler), as well as based on the Hamamli inscription (1191-1210)²⁵⁹ with the mention of Queen Tamar and Kakha Eritavi, we arrived at conclusion that the inscription from Timotesubani should be dated to the beginning of the 13th century – namely, to around 1226, instead of the 12th-13th cc., as it was accepted earlier.

Georgian Alphabet

As it is well known, the Georgian alphabet is among the existing 14 alphabets in the world. In 2016 (on 28 November – 2 December), the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) has added the Georgian alphabet to the list of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.

It was practised to write alphabet on manuscript folios, endpapers and on epigraphic monuments. After studying graffiti of the Georgian alphabet scratched on a refectory wall in Dodorka Monastery, Giorgi Chubnashvili was among the first scholars who noted the practice of writing abecedarium on Georgian epigraphic monuments.

The totality of Georgian alphabet letters scratched on the Davati Stella (5th-6th cc.) is considered to be the most ancient and complete abecedarium that came down to us.

Of special note is the Georgian abecedarium executed in Nuskhuri script on a wall of the Pitareti Church of the Mother of God. In difference from the scratched abecedaria found in churches, this one is written with paint. Quite often abecedarian survive in fragments. Therefore it is important that in Pitareti the alphabet is complete. We even are aware of the scribe's name: Hillarion. Abecedaria are found on church walls throughout Georgia: in Svaneti (Atsi, Chvabiani, Tvibi and some other churches), in Samegrelo (Chkondidi Church on a wall of which the first five Asomtavruli graphemes (ა, ბ, გ, დ, ე) executed in refined calligraphic hand are

²⁵⁹ Epigraphical Corpus of Kvemo Kartli, v. I – Dmanisi Region (V-XVIII cc.), Tbilisi, 2017, pp. 153-154.

found²⁶⁰), in Kakheti (Mravaltskaro Monastery of Gareji²⁶¹ and Udabno Monastery of Gareji²⁶²).

In Georgian scholarly literature it was established that writing of abecedaria on folios and walls was associated with several reasons: when written on manuscript folios, they had an educational, practical or magical use; when used in Georgian epigraphy, abecedaria had magical incantations: when visiting church, an individual scratched lines alternating with alphabet letters for blessing purpose or as a magic spell. One of the examples can be found in Chvabiani Church of Archangels: an abecedarium scratched on a wall of this church is continued with the supplication text of Giorgi; i.e. the alphabet letters in Chvabiani case were scratched for blessing purpose. Of note is a fragment of abecedarium in Mkhedruli letters scratched on the apse wall of the church of Zion of Ateni. It dates to the 10th century and is followed by the text “in the name of God”. Valeri Silogava justly noted that “considering abecedaria scratched on church walls as an exercise in writing and a tool for learning is a one-sided and erroneous interpretation.”²⁶³

Several graphemes of the Georgian alphabet letters (ა ბ გ დ ე ვ კ ლ ო) scratched on the chancel door jamb in Potoleti Church are executed in all three types of script: Asomtavruli, Nuskhuri and Mkhedruli. The fact that grapheme „ბ“ is followed by three vertical lines gives the reason to think that the lack of alphabet letters is not due to loss of a text fragment: simply, the abecedarium was not completed.

A supplication of an unknown individual is found below the above-mentioned abecedarium: “Chr. Icon of Christ have mercy on”. The

²⁶⁰ Valeri Silogava, *Georgian Epigraphy of Samegrelo and Apkhazeti*, Tbilisi 2006, p.121.

²⁶¹ Valeri Silogava, *Inscriptions from Mravaltskaro of Gareji (IX-XIII cc.): Palaeographic and Source Study Analysis*, Tbilisi, 1999, pp. 176-197.

²⁶² *Epigraphical Monuments of Gareji*, v. I, part 1: Laura of St. Davit, Udabno Monastery (XI-XVIII cc.). Prepared for publication by Darejan Kldiashvili and Zaza Skhirtladze, Tbilisi, 1999, p. 345.

²⁶³ *The Written Monuments of Svaneti*, v. II (Epigraphical Monuments). The texts were prepared for publication and supplied with apparatus criticus by Valeri Silogava, Tbilisi, 1988, p. 225.

Georgian abecedarium found on the chancel in Potoleti Church corroborates V. Silogava's consideration about purpose of scratching alphabet letters in epigraphy. In our opinion, the Georgian abecedarium in Potoleti is linked with the supplication text and was executed for the blessing purpose. Based on its palaeographic features, the inscription can be dated to the 11th century.

Accordingly, a fragment of abecedarium scratched on a chancel in the Potoleti Church confirms consideration proposed lately by V. Silogava concerning this type of abecedaria and at the same time enriches the collection of Georgian abecedaria of epigraphic origin.

The Construction Inscriptions

The timeline of construction inscriptions from Borjomi Gorge spreads from the 16th century to the 18th century.

We will focus our attention on the construction inscription dated to 1333 from the Daba Church. Thanks to its refined style of calligraphy and use of sinopia paint for outlining graphemes of the inscription (At present, the red paint has largely faded), this inscription is one of the outstanding examples not only among the inscriptions from Borjomi Gorge, but in Georgian epigraphy in general.

The study of the construction inscription from Daba Church was started in 1847- 48. These were the years when academician Mari Brosset travelled in the Caucasus. Dimitri Megvinetukhutsesishvili assisted him in the study of epigraphical monuments. It was Dimitri who forwarded Mari Brosset a hand copy of the inscription from Daba Church, but the latter failed to define it. Though, at the same time, Mari Brosset published French translation of the text in vol. VI of his reports.

Based on another hand copy of the same text prepared by Bartholomai, Mari Brosset published the inscription repeatedly. In the second publication of the inscription, M. Brosset corrected last words in the first and second lines and accepted Bartholomai's reading of the fourth line ("their Molaretukhutsesi" (Treasurer in English)). At the same time, M. Brosset noted that Bartholomai missed to read graphemes denoting chronicon (ⲉⲥ

= 21, i.e. 1333), which were correctly copied by Dimitri Megvinetukhutsesishvili.

Dimitri Bakradze rejected interpretation of a fragment of the inscription with the mention of a commissioner suggested by Mari Brosset. In his opinion, it was more appropriate to read Mouravi rather than Molar-tukhutsesi. Based on palaeographic features, he dated the inscription to the 12th century and identified King Giorgi mentioned in it not as Giorgi V the Brilliant, but as Giorgi III (1156-1184), the King of united Georgia. More than that, he added indiction 19, mentioned in the beginning of the inscription, to 1156 – the year of King Giorgi III's ascension on throne and dated the inscription to 1175.

Art historian Rene Schmerling, who studied architecture of the Daba Church, assumed that based on its architectural peculiarities the church tended to stand close to the monuments of the 14th century. She made copied the inscription under consideration and published it in her article.

In his comment found in a footnote of the “History of Georgia” by Vakhushti Bagrationi, Dimitri Bakradze shared the reading and dating of the inscription suggested by Dimitri Megvinetukhutsesishvili. Hence, he considered that the inscription was to be dated to 1333 as suggested by Mari Brosset.

Tedo Zhordania shared the reading and date of the text (1333) suggested by Dimitri Megvinetukhutsesishvili and Mari Brosset. In his book the scholar mentioned that he used a precise hand copy of the text during the study.

Giorgi Chubinashvili dedicated his paper to the inscription from Daba Church in which he discussed history, state and damages of the inscription. He focused his attention on the correctness of chronicon's reading suggested by Dimitri Meghvinetukhutsesishvili. He also noted that this issue was to be additionally studied and pointed to importance of the hand copies made by the latter. He had received these copies together with other materials from Dimitri Bakradze's widow. Unfortunately the papers were lost in 1917 when posted from Petrograd to Tiflis.

G. Chubinashvili concluded that available materials and indiction of King Giorgi V the Brilliant's reign found in the beginning of the inscrip-

tion corroborate the fact that the church was built in 1333. At the same time, G. Chubinashvili noted that this date was calculated by those scholars who considered that the reign of King Giorgi the Brilliant started in 1314 and not in 1318 as suggested by Vakhushti Bagrationi.

A number of scholars (Ivane Javakhishvili, Vladimer Abuladze, Devi Berdzenishvili and some others) shared the reading of the inscription suggested by Mari Brosset.

Later on, historian Vazha Kiknadze suggested new considerations concerning the text and date of the inscription from Daba Church. He agreed with other scholars that the king mentioned in the inscription is Giorgi V the Brilliant, but in difference from them V. Kiknadze considered that the 19th indiction of this king's reign started in 1299, when the Mongols appointed King Giorgi as the guardian of his juvenile nephew Giorgi VI. Based on the above consideration, V. Kiknadze suggested that the church was built in 1318.

More precisely, the scholar based his consideration on the date of Giorgi V Brilliant's ascension on throne – 1318, the date suggested by Vakhushti Bagrationi.

Apart from that, he mentioned inscription of Daba Church according to which Giorgi V the Brilliant ascended throne in 1314. Next, the scholar suggested history of the study of the inscription in which he questioned correctness of existence of chronicon graphemes seen in 1840s by Dimitri Megvinetukhutsesishvili. His suspicion was based on the fact that in mid-19th century, the graphemes interpreted as chronicon by Dimitri Megvinetukhutsesishvili were already damaged to such extent that they were absent in a hand copy forwarded by Bartholomai to Mari Brosset. The scholar also focused his attention on the fact that the two graphemes „ჰჰ“ written by Dimitri Megvinetukhutsesishvili next to chronicon are lighter than the other ones and he questioned correctness of their identification and even their existence. These observations were made in circumstances when the drafts made by Dimitri Megvinetukhutsesishvili were not available, since they were lost in 1917.

In contrast to the above-mentioned, the scholar suggested the following arguments in support of the account found in Vakhushti Bagra-

tioni's work: 1) The scholar focused his attention on a fragment from the text of Vakhushti Bagrationi's work, according to which he had seen chronicons of reign of Giorgi V the Brilliant and his grandson Bagrat V in old Chronicles. 2) The scholar cited an account from a Hundred Years Chronicle by an anonymous chronicler concerning the travel of Giorgi V to the Khanate after Oljeitu's death (1304-1316) and ascension of Abu Said on throne (1317-1335), shortly after which (i.e. after 1316-17) he was granted permission to rule over Georgian kingdom. 3) The scholar cited interpretation of this event according to Vakhushti. The latter dated the event to 1318. 4) V. Kiknadze considered that the Gelati manuscript mentioned in the work of Vakhushti Bagrationi, which contained the 12th-17th cc. colophons with information about ascension on throne and death of Georgian kings, is a reliable source. 5) The scholar considered that the Georgian kings counted down the years of their reign starting not from acquiring actual power, but from the first year of their formal rule. To corroborate this consideration, the scholar cited a Charter given by King Giorgi V the Brilliant to Javakhishvili-Toreli, which does not contain the chronicon. It is considered that the Charter was issued during the 29 indiction of King Giorgi's reign and is assumed to date to 1338. This date was calculated based on the year of appointment of King Giorgi as the guardian of his nephew Giorgi VI, i.e. in 1299. The scholar considered that otherwise, i.e. in case of calculation of the date starting from 1314 and 1318, the Charter had to be issued in 1353 or 1357, when in his opinion Giorgi V the Brilliant was already dead. Based on the work of Vakhushti Bagrationi, V. Kiknadze considered that King Giorgi died in 1346. 6) And finally, V. Kiknadze concluded that the inscription from Daba Church contains indiction of King Giorgi V the Brilliant's reign with the starting date 1299, therefore the scholar suggested 1318 as the year of acquiring actual royal power by Giorgi, as it was earlier suggested by Vakhushti Bagrationi. In V. Kiknadze's opinion, King Giorgi built the Daba church in commemoration of his ascent on throne.²⁶⁴

²⁶⁴ Vazha Kiknadze, *On the Ascension on Throne of Giorgi V the Brilliant*. Collection of Texts in History, v. VII, Tbilisi, 1977, pp. 219-231.

It was accepted in Georgian historiography that the Daba Church was dedicated to St. George. V. Kiknadze focused his attention on the following phrase found in the inscription: “the cause for the Word to become flesh”. He justly assumed that this phrase implied the Mother of God. Based on this, he suggested that the church was consecrated in Theotokos’ name. V. Kiknadze consolidated a cautious assumption of the same type suggested by Mari Brosset as early as in 1850s.²⁶⁵

According to the second thesis of V. Kiknadze, Vakhushti Bagrationi collected data concerning the years of reign of Giorgi V the Brilliant and his grandson Bagrat V from old chronicles. Vakhushti Bagrationi dated ascension of Bagrat V on the throne of the king of Georgia to 1360. In difference from Vakhushti Bagrationi, historian Temo Jojua dated death of King Davit IX, father of King Bagrat V and son of King Giorgi V the Brilliant, and ascension of Bagrat V on throne to 31 December, 1365. The scholar carried out comparative analysis of the accounts found in a Charter issued by King Davit IX and in a Chronicle of the Trapezuntine Empire by Byzantine historian Michael Panaretos, and arrived to the conclusion that King Davit IX died in 1366-1367, more precisely within the time period from 1 January, 1366 till June 1367. Correspondingly, his son Bagrat V ascended the throne within the same time interval.²⁶⁶

As one can see by example of Bagrat V’s ascension on throne, certain part of information selected by Vakhushti Bagrationi from ancient chronicles is far from reality. Hence, dates selected by Vakhushti Bagrationi from chronicles are questionable, including the dates of King Giorgi V’s ascension on throne (1318) and that of his death (1346).

The following logical questions arise: How adequate is it to propose 1299, the year of his appointment as the guardian of his nephew, as the year of king’s ascension on throne? Correspondingly, correctness of the date of issue of the Charter given by the king to Gamrekel Javakhishvili

²⁶⁵ Vazha Kiknadze, *Georgia in the 14th Century*, Tbilisi, 1989, pp. 139-140.

²⁶⁶ For more details see Temo Jojua, *The Annual Gospel (H-171) of the 12th-13th Centuries Redeemed in 1380 from the Persians in Jerusalem and a Colophon Found in it with the Mention of Georgian Kings Bagrat V (1366/1367-1387) and Giorgi VII (1387-1407)*. In: *The Proceedings of the Institute of History and Ethnology*, v. XII-XIII, Tbilisi, 2012/2013, pp. 149-150.

(1338) is also questioned. Is the date of King Giorgi V the Brilliant's death suggested by Vakhushti Bagrationi (1346) correct?

In our opinion, at this stage of study we lack sufficient data; therefore these issues cannot be solved. The questions put forward by us and events associated with them must be addressed in future work.

In 2016, Ioseb Alimbarashvili published a book dedicated to the life and activities of Dimitri Megvinetukhutsesishvili. The book contains different episodes from Dimitri's life, as well as a hand copy of the inscription from the Daba Church of the Mother of God made by Dimitri Megvinetukhutsesishvili that was earlier considered to be lost. The chronicon letters „კა“ are clearly seen in the end of the inscription. „კა“ means 21, i.e. it corresponds to 1333 – the construction date of the Daba Church. Taking the above into consideration, we can assume that the date (1333) suggested in 1850s by Mari Brosset on the basis of a hand copy made by Dimitri Megvinetukhutsesishvili is no longer in question. The present condition of the inscription is poor. In summer 2017 we visited the Daba Church within the framework of our project to study the construction inscription under consideration. Unfortunately, the last part of the inscription was so badly weathered that it was impossible to make out anything even with use of a special lighting equipment.

We will conclude that like other scholars (Mari Brosset, Tedo Zhordania and others) we date inscription from the Daba Church of the Mother of God to 1333.

Vazha Kiknadze questioned the reading of a word in the third line: instead of “ქამსა” (i.e. “in the times of”) he read a combination of graphemes “პმსა”. The scholar considered it as a shortened form of “პირმშობასა”. Based on this, V. Kiknadze considered that the Daba Church of the Mother of God was built in the times when Giorgi V the Brilliant was non-competitive, i.e. he was the first man. The historian considered impossible repetition of the same idea in the beginning of the inscription and in its third line (He meant mentioning of church construction during the reign of Giorgi V the Brilliant – T.G.). Finally, V. Kiknadze noted that Mari Brosset read this word as “პირველშობილი”, though he failed to explain meaning of this

word in respect of the king.²⁶⁷

We cannot agree with V. Kiknadze in this case as well: the shortened form of the word “პირმეფეებსა” should have been “პრმმსა”: it cannot be abbreviated only to four letters “მსა”. The shortened word was read as “ჟამსა” (i.e. “in the times of”) based on the context of the sentence. At the same time, the scholar is correct that the first grapheme of this word is “პ” and not “ჟ”. One can suppose that this dubious word stood for the place name or that the scribe made a mistake and engraved “პ” instead of “ჟ”.

Of special note is a construction inscription in Asomtavruli script found on a bell-tower of the Likani Church of the Mother of God. We got interested in this inscription as early as in 2010-2011. We have visited the church several times to study it.

In the first place we read the text of the inscription. Then we compiled its detailed archaeographic description. Next we read the last, damaged part of the inscription and made its palaeographic copy.

The inscription from the bell-tower of Likani Church is well known to the Georgian scholarship. Text of the inscription was published several times by Georgian scholars (Ekvtime Taqaishvili, Nodar Shoshiashvili, Vakhtang Beridze, Sergi Makalatia and others) and by foreigners as well (Mari Brosset). According to the inscription, the bell-tower of the Likani Church of the Mother of God was built on the commission of a local Feudal lord – Kishvad Avalishvili and his spouse, daughter of the “king of kings” Tamar.

Based on palaeographic features, some scholars dated this inscription to the 14th century (Ekvtime Taqaishvili), others to the 14th-16th cc. (Nodar Shoshiashvili), 15-16th cc. (Sergi Makalatia), and 16th century (Vakhtang Beridze). The latter considered that Kishvad Avalishvili and his spouse, daughter of the king of kings Tamar – the names found in the bell-tower inscription – and Kishvad and his spouse, king’s daughter Tamar – the names found in an inscription on the south wall of the Koteli

²⁶⁷ Vazha Kiknadze, About Several Terms of Social and Historical Content (Gazdiloba, Pirmshoeba, Sashineli) in Feudal Georgia. Scientific Session in Memory of Ekvtime Taqaishvili, Short contents of papers, Tbilisi, 2003, 27-30 May, p. 46.

Church (Javakheti region) – were the same historical persons.

There existed different considerations about chronology of the inscription. It was only Mari Brosset who suggested identification of Tamar mentioned in the inscription. According to him, daughter of the king of kings Tamar might have been a daughter of Bagrat III (1510-1565), king of Imereti.

The Georgian chronicle (so called “The Parisian Chronicle”) contains an account that on 25 March, 1526, King of Kartli Luarsab I (1527-1556) married Tamar, daughter of King Bagrat III. Based on this account, Mari Brosset’s consideration that Tamar mentioned in the inscription was daughter of King Bagrat III is erroneous. After carrying out comparative analysis of Georgian and foreign narrative sources (Parsadan Gorgijanidze, Monk Egnatashvili, Vakhushti Bagrationi, Hasan Runlu, Iskandar Beg Munshi) and of the inscription executed in Mkhedruli script from Kotelia Church, we arrived to the conclusion that king’s daughter Tamar mentioned in the inscription was a daughter of King Luarsab I.

It is well known that in late Middle Ages, the rulers of Kartli, Kakheti and Imereti kingdoms encouraged marriages of their family members with representatives of promoted feudal houses with the purpose of consolidation of own power. This situation is indicative of the fact that the Royal Court was loosing its power. We can give the following document as a proof: In 1448, Constantine II (1478-1505), King of Kartli, renewed a charter of possession given to Svetitskhoveli Cathedral. The charter states that Prince Davit (who later on became the king of Kartli under the name of Davit X (1505-1525) - T.G.) married a low-born woman – Baratashvili’s daughter.²⁶⁸ According to the donation Charter issued in 1559 by Iosapat Gogibashvili, King of Kakheti Levan II (1520-1574) got his daughter Ketevan married to Vakhushti, Iosapat’s brother, who was an inappropriate, a low-born man.²⁶⁹ These type of compromises are reflected in epigraphical monuments of Likani and Kotelia: When preparing to give battle against

²⁶⁸ Georgian Historical Documents (the Second Half of the 15th Century). Compiled by Tinatin Enukidze, Darejan Kldiashvili and Mzia Surguladze, Tbilisi, 2014, p. 280.

²⁶⁹ Georgian Historical Documents, XVI Century (Kartli and Samtskhe-Saatabago). The volume was compiled and georgian texts were prepared for publication by Mzi Surguladze; The Persian texts were prepared by Tamaz Abashidze. Tbilisi, 2016, pp. 240-241.

Ottomans who have invaded Samtskhe-Javakheti province, King of Kartli Luarsab I badly needed support of reliable local feudal lords. For this purpose, the king decided to establish family ties with the feudal family of the Avalishvilis and got his daughter Tamar married to Kishvad Avalishvili.

What concerns date of the above-mentioned inscriptions, we have narrowed down its chronological frame and have dated them to the beginning of 1540s.²⁷⁰

And finally, we will discuss an inscription executed in old Georgian script (probably in Asomtavruli – T.G.) above the doorway of Likani Church and read by Platon Ioseliani in 1840s. According to this inscription, the church entrance was renovated by Givi Avalishvili and princess Sophio.

We identified donator Givi Avalishvili mentioned in the inscription as a son of the prominent lord of the second half of the 17th century Levan Avalishvili. According to Georgian historical documents, Levan Avalishvili held a high post of Mejinibetukhutsesi at the Royal Court of Kartli and Kakheti. What concerns princess Sophio, she probably was a daughter of Erekle I Nazaralikhani, King of Kartli. Nothing was known about her existence earlier. Levan Avalishvili visited King Erekle I two times when the latter lived in Russia. Levan received plenty of presents from the king. King Erekle I received expression of devotion from the following powerful feudal lords of Kartli: Givi Amilakhori and Eristavi of Ksani Davit. More than that, Levan Avalishvili received a loyalty oath from Giorgi XI, King of Kartli (1677-1688).²⁷¹ Of note is the fact that in middle ages' Georgia the rulers of kingdoms and principalities of Georgia got their daughters married to regular feudal lords with the purpose of strengthening their positions. An important issue should be taken into consideration: in the times when Giorgi XI and Erekle I were struggling for the throne of Kartli Kingdom, Levan, the brother of King

²⁷⁰ Tamaz Gogoladze, Tamar Sreseli, Identification of a Daughter of the King of Kings Mentioned in the Construction Inscription on a Bell Tower of the Mother of God Church in Likani. *Kartvelology*, v. I, Tbilisi, 2011, pp. 80-93.

²⁷¹ The Annotated Dictionary of Historical Persons, XI-XVII cc., According to Georgian Historical Documents, v. 1. Prepared for publication by D. Kldiashvili, M. Surguladze, E. Tsagareishvili and G. Jandieri. Tbilisi, 1991, pp. 76-77.

Giorgi XI, was married to Tinatin, daughter of Giorgi Avalishvili.²⁷² As a counteraction, King Erekle I Nazaralikhhan got his daughter Sophio married to the son of the representative of the same Feudal House. As it turned out, among the numerous children of King Erekle I – Demetre, Davit, Constantine, Islamirza//Islami, Vakhtang, Giorgi, Gorgaslan//Gurgaslan, Teimuraz, Elene, Mariam//Makrine and Ketevan²⁷³, was one more daughter – Sophio, who was married to Givi Avalishvili, son of Levan Avalishvili, representative of the Feudal House of the Avalishvilis. We learn from the inscription that Givi Avalishvili and his spouse Sophio renovated the entrance door of the Likani Church in the second half of the 17th c. - first half of the 18th c.

Tombstone Epitaphs

Epitaphs of only three tombstones are entered into the present Corpus. One of them lacks date, two others contain it. The first memorial inscription is engraved in Asomtavruli script on a model (maquette) of Akhaldaba Church, which mentions Eristavt-Eristavi Gamrekeli, his spouse Queen of Queens Vaneni and their son. Based on its palaeographic features and period of Eristavt-Eristavi Gamrekeli's activity, the inscription can be dated to the 12th-13th centuries in general.

To date, the model of Akhaldaba Church with Asomtavruli inscription outlined in sinopia is held in the lapidarium of Simon Janashia Tbilisi State Museum. It is one of the eye-catching artefacts. Text of the inscription is a memorial monument to Queen of Queens Vaneni, spouse of Eristavt-Eristavi Gamrekeli. It pleads to have mercy on the souls of the Queen and her son.

The model of Akhaldaba Church with an inscription in Asomtavruli script was studied by Valeri Silogava, who disseminated re-

²⁷² Sekhnia Chkheidze, *History of Georgia*, Tiflis, 1903, p. 6.

²⁷³ Mikheil Kavtaria, *Genealogy and Chronology of the Bagrationis' Feudal House of Kartli and Kakheti (17th-18th cc.)*, 2, *Bagrationis of Kakheti*. In: *Mravaltavi*, v. VI, Tbilisi, 1978, pp. 230-231.

sults of his study by means of presentation abstracts²⁷⁴ and a paper²⁷⁵.

According to Valeri Silogava, the text was dedicated to Vaneni, the former spouse („ცოლყოფილი“) of Eristavt-Eristavi Gamrekeli. The scholar focused on how Queen Vanen’s identity was referred to in the inscription. He considered the term a bit strange. The scholar wrote that „ცოლყოფილი“ (the former spouse) as such is not found in ancient written monuments, but another term that derives from „ცოლი“ (spouse) is well known from Georgian written sources“. He quoted a Charter given by Queen Tamar in 1187 to Gelati Monastery, in which the term „ცოლეული“ is repeated twice. V. Silogava concluded that „it is quite possible to reconstruct the term used in Akhaldaba inscription as „ცოლ[ყოფ]ილი“, therefore Vaneni seems to have been the former spouse of Gamrekeli.“

On 4 April, 2017, during execution of the project, we have visited Lapidarium at Simon Janashia Tbilisi State Museum to study the inscription found on a model from Akhaldaba Church. By use of special lighting equipment we managed to perfect the reading of the final part of the inscription. We did not introduce a radical change into the reading, though our attempt resulted in some correction. Namely: according to V. Silogava’s reading, the reader had to pray for Vaneni, the former wife of Eristavt-Eristavi Gamrekeli. According to our reading, a service was to be held for the soul of the dead spouse of Eristavt-Eristavi Gamrekeli. Hence, the question arising concerning the use of the term „ცოლ[ყოფ]ილი“ in respect to Vaneni, interpretation of an abbreviated word suggested by V. Silogava, though simultaneously challenged by him, was clarified.

Based on palaeographic features of the inscription and textual closeness of its theological introductory part to the composition of Iovane

²⁷⁴ Valeri Silogava, A Memorial Monument of the Feudal House of the Torelis (Akhaldaba Inscription). The first scientific session of the Akhaltsikhe branch of Tbilisi State University. Dedicated to the 75th anniversary of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Program and Proceedings, Akhaltsikhe, 1993, p. 52.

²⁷⁵ Valeri Silogava, A Church Model from Akhaldaba and an Inscription on it. Akhaltsikhe branch of Tbilisi State University, Collection of Works, v. II, Akhaltsikhe, 2000, pp. 67-81.

Shavteli, the prominent Georgian poet of the 12th century, V. Silogava dated the inscription to the 1180s-90s. The scholar took into consideration written narrative sources of the contemporary period and identified Eristavt-Eristavi mentioned in the Akhaldaba inscription as Amirspasalari Gamrekeli – a prominent historical person who carried out his activities during Queen Tamar’s reign. As it is well known, Gamrekel Toreli held a position of Amirspasalari only during one year – in 1191. Since Gamrekeli is mentioned without Amirspasalari’s title, the scholar narrowed down the chronology of the inscription. In his opinion, the inscription was executed till 1191, before Gamrekel Toreli became Amirspasalari.

After studying palaeographic data of the inscription and comparing them with Georgian written sources of the 12th-13th centuries, we arrived to the conclusion that the chronology of the inscription must be expanded since Eristavt-Eristavi Gamrekeli can be identified both as Amilokhori and Amirspasalari Gamrekeli from the second part of the 12th century and Mechurchletukhutsesi Gamrekel Toreli from the 13th century. Therefore, we consider that the inscription must be dated to the 12th-13th centuries instead of the second half of the 12th century (prior to 1191) as suggested by V. Silogava prior to us.

We learn from Akhaldaba inscription that the memorial monument was created for the Queen of Queens Vaneni. When listing Vaneni/Vanelis who carried out activities in the 12th-13th centuries, V. Silogava focused his attention on mentioning of the Queen of Queens Vaneni in a role of a commissioner of the church of John the Baptist. This fact is narrated in a composition of Tbel Abuseridze “For the Construction of Bolok-Basil”. Taking this account into consideration, V. Silogava suggested that the former spouse of Amirspasalari Gamrekel Toreli, daughter of Eristavt Eristavi Ivane, and a sister of Tbel Abuseridze, Queen of Queens Vaneni were the same person.

Kristine Sharashidze considered that the Queen of Queens Vaneni mentioned in the testament of 1673 and in the composition of Tbel Abuseridze are the same person – spouse of Botso Jakeli, the prominent military in the first half of the 13th century. The couple had a son whose name was Shalva. After the death of her husband, sister of Tbel Abuseridze, the

Queen of Queens Vaneni became a nun with the name of Sister Nisime. We agree with Kristine Sharashidze's consideration that the sister of Tbel Abuseridze, the Queen of Queens Vaneni was the spouse of Botso Jake-li. The reasoned viewpoint of Kristine Sharashidze refuted V. Silogava's consideration that the Queen of Queens Vaneni mentioned in the inscription and the Queen of Queens Vaneni, sister of Tbel Abuseridze were the same person.²⁷⁶

Taking into consideration that based on its palaeographic features and historical realities we dated the inscription to the 12th-13th centuries and identified Eristavt Eristavi mentioned in the text either as Amilakhori and Amirspasalari Gamrekel Toreli, who carried out his activities in the second half of the 12th century, or as Mechurchletukhutsesi Gamrekeli, who was a historical figure of 1230s-40s, paternal attribution of the Queen of Queens Vaneni is to be sought among the Feudal Houses existant in the second half of the 12th century and first half of the 13th century. Available historical sources doesn't allow us to define a particular Feudal House to which belonged the Queen of Queens Vaneni mentioned in the inscription. Therefore, the issue of her generic assignment remains the goal for the future.

Valeri Silogava was not determined concerning the purpose of the church model, though due to existence of a pit on its bottom he tended to think that the model was mounted on the roof of the church. We agree with this consideration and also think that initially the model was placed on a church roof. V. Silogava did not specify to which church this model might have belonged.

We got interested in the above issue and in spring and autumn 2018 visited the village of Akhaldaba to overview the architectural monuments in its environs. We took into consideration a note found in the record of artifact's history (no. 696), held at the Simon Janashia Tbilisi State Museum, according to which the church model was found beside Giorgi Gelashvili's house when he was constructing a new bathhouse.

²⁷⁶ Materials for History of South Georgia (13th-15th cc.). Texts and results of studies were prepared by Christine Sharashidze; Editor – Darejan Megreladze, Tbilisi, 1982, pp. 20-21.

The above-mentioned house neighbours with the Akhaldaba Church of St. George. Apart from that, the year when the artifact entered the lapidarium and the year of the bathhouse's construction coincide. This gives grounds to state that in the 12th-13th centuries the church model stood on the eastern ridge of the roof of St. George Church. After the roof collapse, the model fell down and got buried in earth, in the spot where later on the bathhouse was built. It was unearthed during the construction work in 1968. The owner of the land Giorgi Gelashvili transferred the church model to the museum.²⁷⁷

The second epitaph dates to 1755. It is dedicated to certain Tevdora. Tevdora was probably a layperson from high society, supposedly *aznauri* from the Feudal House of the Avalishvilis, owners of the Borjomi Gorge. Though, due to lack of written sources, at this stage of the study we can't tell this for sure.

And finally, of special interest is an epitaph dated to 1 May, 1851 and dedicated to Kaikhosro Avalishvili. According to it, the feudal lord died on 1 May, 1851, at the age of 44 years after a tree fell on him in his own land estate – Sakochavi. He pleads his spouse Nino, three sons and three daughters to care for his soul and to bury him in St. George Church of Kvibisi renovated by him. The family members fulfilled Kaikhosro's wish: his tomb is located in the churchyard of St. George Church of Kvibisi. The epitaph provides valuable data about the Feudal House of Kaikhosro Avalishvili and about St. George Church of Kvibisi. Based on the epitaph inscription we can precisely calculate the date of Kaikhosro Avalishvili's birth: if we take 44 years from 1851, we will have the date of his birth – 1807. Text of the inscription contains names of Kaikhosro's father – Avali and spouse – Nino. We can suppose that Aval Avalishvili, the father of Kaikhosro, carried out his activities in the second half of the 18th century - first half of the 19th century. Unfortunately, the inscription doesn't provide information about descent of his spouse Nino and lacks names of his children.

²⁷⁷ Tamaz Gogoladze, An Inscription in Asomtavruli Script on the Akhaldaba Church, 12th-13th cc., Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, v. 12, no. 2, 2018, pp. 197-202.

Names of Kaikhosro Avalishvili's children are mentioned in a list of Georgian princes dated to 1840s. According to the list, in 1840s Kaikhosro Avalis dze Avalishvili and his spouse Nino had two sons – Giorgi and Bardzimi, and two daughters – Anastasia and Sophio.²⁷⁸ According to the text of the epitaph, by 1 May, 1851 they had three sons and three daughters. It is evident that the third son and daughter were born after the list was completed, i.e. in the period from 1840s till 1 May, 1851.

It is known that since 1832, Romanovs led an active struggle against the Avalishvilis with the purpose of getting hold of the Borjomi Gorge. Andreevsk, head of the Medical Department of the Caucasus and the personal physician of Mikhail Vorontsov (1782-1856), the Viceroy of the Caucasus, got actively engaged in this matter, assuming the role of a moderator and suggesting to settle controversy between the Romanovs and Avalishvilis, the local feudal lords. Andreevsk asked for the half of the Avalishvilis' land estates in return for settlement of the dispute, but the Avalishvilis turned down the proposal. When Vorontsov learned about Andreevsk's actions, he studied the case and set a task before a commission to suggest the Avalishvilis to transfer their lands to the Treasury in exchange for the permanent annual pension. On 22 June, 1851, the Avalishvilis sent a letter to the Viceroy of the Caucasus. The letter mentions Kaikhosro Avalov's (the russified surname of Avalishvili – T.G.) juvenile sons – Giorgi, Bardzimi and Avali. We can see that one of the sons of Kaikhosro was named after his grandfather. Unfortunately the letter doesn't mention names of Kaikhosro Avalishvili's daughters.²⁷⁹

From the epitaph we learn that Kaikhosro Avalishvili renovated the St. George Church of Kvibisi. Based on the content of the epitaph, historian Vakhtang Goiladze considered that the church was renovated prior to 1851.²⁸⁰ We succeeded in narrowing down the chronology and dated

²⁷⁸ Families of the Tavadis and Aznauris of Kartli and Kakheti, Phototype edition, Ed. Zurab Chumberidze, Tbilisi, 2005, pp. 56, 245.

²⁷⁹ Vladimer Abuladze, Transferring Saavalishvilo Lands to the Treasury (Historical and Geographical Review of the Borjomi Gorge), Transactions of Tbilisi State University, v. 113, Tbilisi, 1965, pp. 324-328.

²⁸⁰ Vakhtang Goiladze, Past of the Borjomi Gorge and an Oral Tradition about its Forest, Borjomi, 21 July, 1977; Vakhtang Goiladze, From History of our Region and of the Village of Qvibisi, Borjomi, 13 September, 1988, p. 4.

renovation of the church to 1820s-40s based on the following: Kaikhosro was born in 1807. He could have renovated the church only after coming to age (16-18 years).

As one can see, only three tombstones survived from the Borjomi Gorge (from historical Tori) while this province was an important strategic site: the shortest roads from Trialeti to Javakheti, from Trialet-Javakheti to Kartli, from Tori to west Georgia, etc. passed through this region. In the times of united Georgia – in the 12th-13th centuries, this province was owned by the Feudal House of the Torelis. In the 15th-16th centuries it passed into the possession of the Feudal House of the Avalishvilis.

In spite of a small number of the surviving tombstones, available epigraphical monuments are evidence of a big influence of the Avalishvilis in the region. Epigraphical monuments of the Borjomi Gorge were probably destroyed during the hardships and invasions. Of special note is a letter sent by Taganashvili, a postman from Akhaltsikhe, to Ekvtime Taqaishvili that was already mentioned in an introductory part of this book. The letter is preserved in Taqaishvili's private archive now held in the K. Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts (No.548). From this letter we learn how the epigraphical monuments of the Borjomi Gorge (inscriptions of the Sadgeri and Chitakhevi Churches) were being destroyed in the 19th century, during the Romanov's rule over the region.²⁸¹

History of the Study of Kvabiskhevi Mural Inscriptions

Mural inscriptions from Kvabiskhevi Church are considered invaluable treasure of Georgian culture. Mural images of Shota and Ia and accompanying mural inscriptions from the south nave of the Kvabiskhevi Church caused a great resonance in Georgian society. To this day, one part of Georgian scholars identifies an image of a young man depicted in the mural as that of the 12th-century Georgian poet Shota Rustaveli.

Niko Berdzenishvili was the first among the scholars who on 20 Au-

²⁸¹ Tamaz Gogoladze, An Interesting Account from the Private Archive of Ekvtime Taqaishvili about Sadgeri and Chitakhevi Churches. In a book: Tamaz Gogoladze, The Historical and Architectural Monuments of the Borjomi Gorge (Guidebook), Tbilisi, 2014, pp. 185-192.

gust, 1947, visited the site and examined the mural and mural inscriptions. Based on palaeographic features, the scholar dated the inscriptions to 12th-13th centuries and cautiously assumed that the image might have belonged to the 12th century Georgian poet Shota Rustaveli.

In the same month (August) 1947, art historian Giorgi Chubinashvili visited the Kvabiskhevi Church of the Mother of God. The scholar described architecture of the church and dated the mural under consideration to the 12th-13th centuries. It is obvious that the explanatory mural inscription was to be timed with the mural proper.²⁸²

In 1960, Aleksandre Mikava published an article „Monuments of Material Culture from Borjomi Gorge“. The author overviewed architectural monuments found in the gorge, including the Kvabiskhevi Church. In difference from Niko Berdzenishvili, he read the mural inscription in the south nave of the church in the following way: „შოთა ია – მრ“. The scholar assumed that these two individuals were the ktetors of the church.²⁸³

Another scholar who got interested in the inscription was Sargis Tsaishvili. In 1965 he visited the church together with Irakli Abashidze. In his paper dedicated to the monument, the scholar presented history of the inscription's study and suggested its reading. In difference from Niko Berdzenishvili, to the left of the name Ia he made out Asomtavruli character Ⴛ instead of Ⴜ. Sargis Tsaishvili suggested that Shota depicted in the Kvabiskhevi Church and Mechurchletukhutsesi Shota depicted in the Cross Monastery in Jerusalem are the same person. In his opinion, the feudal lords of the province (Samdzivar-Torelis and Jakelis – S. Ts.) had prerogative of occupying honorary post of Mechurchletukhutsesi. At the same time, the scholar noted that his considerations suggested for the time being belonged to the realm of poetry. Based on the fact of mentioning of Shota in the mural from Kvabiskhevi Church, Sargis Tsaishvili considered necessary to reconsider the viewpoint of Rustvelologists that the name Shota was widespread in the city of Rustavi of Hereti. Apart

²⁸² Giorgi Chubinashvili, Ancient Basilica of Kvabiskhevi Gorge. In: Bulletin of the Georgian Academy of Sciences, v. 34 a-b, 1948, pp. 391-398.

²⁸³ Aleksandre Mikava, Monuments of Material Culture of Borjomi Gorge. In a newspaper “Komunizms droshit”, 7 September, 1960.

from the inscription from Kvabiskhevi Church, the scholar also cited two more evidences for illustrative purposes: the deed of Chiaberi (dated to 1189) and the mentioning of Shota in Gokhnari bas-relief.²⁸⁴

In mid-1960s, historian Nodar Shoshiashvili attributed the author of the „Knight in the Panther’s Skin“ to the feudal House of the Torelis²⁸⁵ based on the name (Shota), surname acquired from the name of the land (Rustveli) and period of his activities (during the reign of Queen Tamar).

When discussing this issue, the historian touched upon the inscription from the south nave of Kvabiskhevi Church with the mention of Shota and Ia. The scholar cited date of the inscription according to Niko Berdzenishvili together with own observations of palaeographic character. Based on palaeographic features of the inscription, Nodar Shoshiashvili shared the date set by Niko Berdzenishvili (12th c.) as a lower chronological limit. Concerning the upper chronological limit he wrote: „Niko Berdzenishvili didn’t explain on what grounds did he set the 13th century as the upper chronological limit of the inscription (Probably the art historians should have the final say on that matter).“²⁸⁶

In 1977, Amberki Gachechiladze visited the Kvabiskhevi Church at the invitation of a local artist Giorgi Khmaladze to examine the wall painting in the south nave of the church. The philologist overviewed history of the study of the above-mentioned inscription and mentioned that Niko Berdzenishvili’s supposition that Shota depicted in the church and Shota Rustaveli were the same person was shared by Sargis Tsaishvili (Sargis Tsaishvili’s considerations on that issue were mentioned above), though the scholar stressed on hypothetical character of his consideration. In difference from Sargis Tsaishvili, Amberki Gachechiladze fully shared cautious supposition of Niko Berdzenishvili. The former even consolidated consideration of the latter about identification of Shota depicted in the

²⁸⁴ Sargis Tsaishvili, Shota’s Portrait in the Kvabiskhevi Basilica. In a book: *Ancient Georgian Literature, Essays and Studies*, v. II, Tbilisi, 1985, pp. 438-442.

²⁸⁵ Nodar Shoshiashvili, Several Issues Concerning History of State Law and Rustvelology. In a magazine “*Tsiskari*”, 1965, no. 9, pp. 139-148.

²⁸⁶ Nodar Shoshiashvili, History of a Feudal House of the Torelis and Shota Rustaveli. In: *Collection of Papers “Shota Rustaveli”*, Studies in History and Literature, 1966, pp. 70-71

mural with Shota Rustaveli based on the record of a local citizen Lazare Khutsishvili, according to which the name of Shota Rustavelis's mother was Ia.²⁸⁷

In 1980, Giorgi Zedginidze focused his attention on a grapheme „Ⴀ“ noted by Niko Berdzenishvili to the left from the name Ia. In a good lighting conditions Giorgi Zedginidze noted two more graphemes „Ⴁ“ in 2 centimeters next to „Ⴀ“. By use of special lighting equipment, the scholar concluded that the inscription was of four lines, and that the letters in the first three lines were smaller than in the fourth line. The scholar read two more graphemes in the third line and the word „Rostveli“ in the fourth line. He linked this word with „Rustveli“.

Hence, based on the graphemes made out by him, Giorgi Zedginidze identified Shota depicted in the mural with Shota Rustaveli. The scholar considered the mural of Shota from Kvabiskhevi Church of special importance for establishment of Shota Rustaveli's biography and stressed that from the informational point of view, the mural had the same significance as the prologue and epilogue of the poem and the data available from the Cross Monastery of Jerusalem (He implied the fresco inscription accompanying image of Shota Rustaveli depicted in the Cross Monastery of Jerusalem – T. G.).²⁸⁸

The same year, in 1980, Zurab Chumburidze commented on Giorgi Zedginidze's article. The scholar shared the reading of the inscription and identified Shota with Shota Rustaveli as suggested by Giorgi Zedginidze. At the same time, Zurab Chumburidze mentioned that the word „Rustaveli“ doesn't belong to the inscription of three lines, but it denotes surname of Shota and Ia.²⁸⁹

On 2 July, 1980, a scientific expedition of the Georgian Academy of Sciences (The expedition personnel: Aleksandre Baramidze, Shota Dzidziguri, Elene Metreveli, Tamaz Sanikidze, Valeri Silogava, Shermadin

²⁸⁷ Amberki Gachechiladze, Dear Faces. In a newspaper “Komunisti”, Tbilisi, 18 August, 1977.

²⁸⁸ Giorgi Zedginidze, Mural of Shota Rustaveli in Kvabiskhevi. In a newspaper “Tsignis samkaro”, 28 May, 1980.

²⁸⁹ Zurab Chumburidze, Rustaveli in Kvabiskhevi. In a newspaper “Komunisti”, 22 June, 1980; newspaper “Samshoblo”, July, 1980.

Oniani, Guram Abramishvili, Elene Kavlelishvili, Igor Gilgendorf and Tamaz Baramidze) visited the site to verify correctness of the deciphered word „Rostveli“.

The expedition members used the lighting equipment to illuminate the south nave of the Kvabiskhevi Church and to take black and white, as well as colour photos of the mural inscription. The expedition didn't confirm existence of the word „Rostveli“ in the inscription as suggested by Giorgi Zedginidze. The palaeographic study has shown that there were two more lines after the mention of Shota and Iai. Graphemes in the first one were unreadable. The scholars made out the following graphemes in the second line: „რ, [-]ლ{ზ}ს“. Based on palaeographic features, the expedition members dated the inscription to the second half of the 12th century - the first half of the 13th century.²⁹⁰

The next historian who got interested in the murals from Kvabiskhevi Church was Prokopi Ratiani. After taking into consideration two graphemes „რლ“ made out by the expedition members, and giving preference to the final grapheme „ო“ made out by Shermadin Oniani, a member of the same expedition, the scholar reconstructed the damaged characters as „რლო“ and suggested that the last two graphemes „ელ“ formed a suffix denoting belonging to the place of origin „ელი“. Apart from that, P. Ratiani took into consideration that in 12th-13th centuries the Kvabiskhevi Church stood in the territory which belonged to the Feudal House of the Torelis. Based on this, P. Ratiani deciphered graphemes „რლო“ as Toreli. He considered that Shota and Ia mentioned in the mural inscription were representatives of the Rustavelis family, a branch of the Feudal House of the Torelis. More than that, the scholar relied on historical accounts and folklore materials which point at origination of the prominent Georgian poet's kin from Samtskhe-Javakheti and his linkage to the Feudal House of the Torelis. P. Ratiani considered that against the background of recent findings, according to which Rustaveli was not the surname of the poet but his ecclesiastic title, the

²⁹⁰ Aleksandre Baramidze, Shota Dzidziguri, Elene Metreveli, About Kvabiskhevi Mural. In a newspaper „Komunisti“, 7 September, 1980.

inscription from the Kvabiskhevi Church provides chance to verify the surname of Shota.²⁹¹

In 1981, Evgeni Bartaia dedicated a special article „Kvabiskhevi Church and its Secrets“ to the murals from Kvabiskhevi Church. The author overviewed a history of the study of the inscriptions, considerations and assumptions of the forerunning scholars concerning the mural inscriptions. This is actually a review article. E. Bartaia noted that he had visited the church together with a photographer T. Purtskhvanidze who took photos of the inscriptions on slides for the first time.²⁹²

To date, the issue of Shota Rustaveli’s descent is still unsolved. A number of scholars consider that Shota Rustaveli was from Rustavi, a village in the province of Meskheta (Nodar Shoshiashvili, Nodar Natadze, Sargis Tsaishvili and others), while others are for another Rustavi which neighbours with Kakheti province (Teimuraz Bagrationi, Pavle Ingoroqva, Platon Ioseliani and others).

Lately, the supplementary folios of the manuscript Sin. 50 dated to the first half of the 10th century were found. The second part of the supplementary part contains „Lives of the Syrian Fathers“ which includes the text „Names of the Expired Holy Monk-Superiors of Zadeni“. Apart from other stories, the fragment narrates the following: „During the Arab invasion, representatives of two Feudal Houses – the Ruvistavelis and Metskevnelis came to Zadeni and prepared there three stone box graves and made two beautiful sarcophagi. Then they left and came back with bones of their kings and of women and put them in sarcophagi within the Zadeni Church.“²⁹³

The historian Zaza Aleksidze elucidated that representatives of Feudal Houses of the Ruvistavelis and Metskevnelis transferred remains of the King of Kartli Varaz-Bakuri, who reigned in the second half of the 4th

²⁹¹ Prokopi Ratiani, Once Again About the Mural from Kvabiskhevi. In a newspaper „Komunisti“, 18 October, 1981.

²⁹² Evgeni Bartaia, Kvabiskhevi Church and its Secrets. In a magazine „Sabchota khelovneba“, Tbilisi, 1981, no. 8, pp. 87-91.

²⁹³ Zaza Aleksidze, From Gareji Till Mount Sinai. Unknown Materials about the Monastic Complex from the new Collection of Sinai Georgian Manuscripts. In: a collection of papers Zaza Aleksidze, Christian Caucasus A (Studies in History and Philology), Tbilisi, 2011, p. 58.

century, to Zedazeni. The scholar dated this event to the period from the beginning of the 9th c. and till the first half of the 10th c. Apart from that, Z. Aleksidze made an observation that the Feudal House of Ruvistavelis originated from Revi, the son of the first Christian King of Kartli Mirian. In a course of centuries, representatives of this Feudal House owned an ancient city-fortress Rustavi of Kukheti. The family name Ruvistaveli originated from this city.

Thus, the historian suggested three main theses to the scholarship:

„1. „Rustaveli“ is not a personal nickname of the author of the „Knight in the Panther’s Skin“. It denotes an independent kin which existed at least during the 9th-13th centuries.

2. The House of the Rustavelis owned Rustavi of Kakhet-Kukheti, and they had no linkage with Rustavi of Meskhети.

3. I suggest to return to the use of an earlier version of the surname – Rustaveli, instead of its concise form – Rustveli. The concise form – Rustveli should be used to denote Bishops of Rustavi to distinguish them from the Feudal House of the Rustavelis.²⁹⁴

The theses suggested by Zaza Aleksidze were examined by Giorgi Arabuli in his book „Biography of Shota Rustaveli in Georgian Science“ published in 1992.

The author considers that prior to suggesting the above considerations, Zaza Aleksidze had to discuss possibility of Shota Rustaveli’s linkage with Rustavi of Kakheti, or he had to reject the version of Shota Rustaveli’s descent from Meskhети, i.e. possibility of his attribution to the Feudal House of the Torelis (Nodar Shoshiashvili, Sargis Tsaishvili and others), the version which in Z. Aleksidze’s opinion is well argued.²⁹⁵

As we have already mentioned, considerations of a number of scholars (Nodar Shoshiashvili, Sargis Tsaishvili and others) about Shota Rustavelis’s descent from Meskhети are based on the following general theses: a) the name Shota is widespread in Samtskhe region, b) the village of Rustavi exists in Samtskhe, c) the poet’s activities coincided with Queen

²⁹⁴ Zaza Aleksidze, A New Account About the Feudal House of Ruvistavelis. In a newspaper “Literaturuli Sakartvelo”, 5 April, 1991, pp. 6-7.

²⁹⁵ Giorgi Arabuli, Biography of Shota Rustaveli in Georgian Humanities, Tbilisi, 1992, pp. 37-45.

Tamar's reign and based on his high post of Mechurchletukhutsesi, he was linked with the Feudal House of the Torelies, d) Shota is mentioned in a mural inscription from the south nave of the Kvabiskhevi Church.

Giorgi Arabuli attempted to question the date of copying Sin.50 suggested by Zaza Aleksidze (first half of the 10th c.). In his opinion, the manuscript indeed contains an account about activities of the Feudal House of the Rustavelis together with the Matsekevnelis in the territory of historical Kukheti. At the same time, G. Arabuli attributed the events described in the above manuscript to earlier date (8th c.) and questioned existence of the Feudal House of the Ruvistavelis in the 9th-10th centuries, when the city of Rustavi belonged to the Emirate of Tbilisi. Based on this, the scholar considers that the Ruvistavelis lost Rustavi Fortress which earlier belonged to them. As a result, G. Arabuli is suspicious about the Ruvistavelis existence in Rustavi after the 8th century.

According to G. Arabuli, „It is true that Shota Rustaveli carried out his activities in the 12th-13th centuries, though his consanguinity with the House of the Ruvistavelis is not yet confirmed. We are unaware of any link in their descendancy (if such existed) from the 8th century till the end of the 12th century, therefore Shota's attribution to the kin of Rustavi owners remains a hypothetical assumption.“²⁹⁶

Against this background, of importance is an inscription found on a stone cross of the 9th-10th centuries from Ghoristavi Church in Kvemo Kartli. The inscription reads:

„In the name of God, I, the Ruvistaveli raised this cross over my bones as a prayer-offering for the day of judgment, amen.“

According to the inscription, the stone cross was raised in memory of a certain Ruvistaveli. It confirms existence of an anthroponym Ruvistaveli. Based on palaeographic features of the inscription and the site of its finding (which is quite close to historical Kukheti), we can state that Ruvistaveli mentioned in the Ghoristavi inscription of the 9th-10th centuries probably can be attributed to the Feudal House of Ruvistavelis mentioned in the supplementary leaf included into the manuscript Sin. 50.²⁹⁷

²⁹⁶ Giorgi Arabuli, *Biography of Shota Rustaveli ...*, p. 45.

²⁹⁷ Temo Jojua, Tamaz Gogoladze et al., *An Unknown Inscription of a Donor from*

It can be summarised that we have presented history of the study of Kvabiskhevi mural inscriptions and considerations suggested concerning the mural. We have also shown importance of the mural inscription from the Kvabiskhevi Church with the mention of „Shota“ for defining Shota Rustaveli’s descent. Simultaneously, we have cited new data (the supplementary leaves found in the manuscript Sin. 50 and stone cross of the 9th-10th cc. from the Ghoristavi Church) concerning the history of the Feudal House of the Ruvistavelis.

We hope that new data to be received in the future will give opportunity to the Georgian historiography to resolve an issue of Shota Rustaveli’s descent which still remains a topic of controversy among Georgian scholars.

ბიბლიოგრაფია Bibliography

1. აბულაძე ვლადიმერ, საავალიშვილოს ისტორიიდან (ბორჯომის ხეობის ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 107, თბილისი 1964 წელი
2. აბულაძე ვლადიმერ, საავალიშვილოს გადაცემა სახაზინო მამულად (ბორჯომის ხეობის ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 113, თბილისი 1965 წელი
3. აბულაძე ვლადიმერ, ბორჯომის ხეობის წარსული და აწმყო, თბილისი 1983 წელი
4. ალექსიძე ზაზა, ახალი ცნობა „რუვისთაველთა სახლის“ შესახებ, ლიტერატურული საქართველო, 1991 წლის 5 აპრილი
5. ალექსიძე ზაზა, გარეჯადან სინას მთამდე. უცნობი მასალა სამონასტრო კომპლექსის შესახებ სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა ახალი კოლექციიდან, კრებულში: ზაზა ალექსიძე, ქრისტიანული კავკასია (ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი), თბილისი 2011 წელი
6. ალიმბარაშვილი იოსებ (სოსო), დიმიტრი მეღვინეთხუცესიშვილი (ცხოვრება და მოღვაწეობა), თბილისი 2016 წელი
7. არაბული გიორგი, შოთა რუსთველის ბიოგრაფია ქართულ მეცნიერებაში, თბილისი 1992 წელი
8. ახალაძე ლია, ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები აფხაზეთში IX-XVII სს., დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის მოსაპოვებლად, თბილისი 1998 წელი
9. ბარამიძე ალექსანდრე, ძიძიგური შოთა, მეტრეველი ელენე, ქვაბისხევის ფრესკის გარშემო, გაზეთი „კომუნისტი“, 1980 წელი, 7 სექტემბერი
10. ბართაია ევგენი, ქვაბისხევის ტაძარი და მისი საიდუმლოება, საბჭოთა ხელოვნება, თბილისი 1981 წელი, № 8
11. ბახტაძე მიხეილ, ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში, თბილისი 2003 წელი

12. ბერიძე ვახტანგ, სამცხის ხუროთმოძღვრება XIII-XVI საუკუნეებში, თბილისი 1955 წელი
13. ბერძენიშვილი ნიკო, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი I, (ისტორიული-გეოგრაფია), თბილისი 1964 წელი
14. ბერძენიშვილი დევი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან (ზემო ქართლი – თორი, ჯავახეთი), თბილისი, 1985 წელი
15. ბერძენიშვილი დევი, ქვაჯვარა გუჯარეთის თონეთიდან, ძეგლის მეგობარი, 1986 წელი, №2
16. ბერძენიშვილი დევი და სხვ., არქიტექტურულ-ისტორიული გზამკვლევი „გუჯარეთი“, თბილისი 1987 წელი
17. ბერძენიშვილი დევი, ქვაჯვარა გუჯარეთის თონეთიდან, კრებულში: დევი ბერძენიშვილი, ნარკვევები, თბილისი 2005 წელი
18. ბერძენიშვილი დავით, წმიდა გიორგის გამოსახულებიანი კალიპტერის ანტიფიქსი ზედა მესხეთიდან, წელიწდეული, ქუთაისი 2011 წელი, №3
19. გარეჯის ეპიგრაფიკული ძეგლები, ტომი I, ნაკვეთი პირველი, წმ. დავითის ლავრა, უდაბნოს მონასტერი (XI-XVIII სს.), გამოსაცემად მოამზადეს დარეჯან კლდიაშვილმა და ზაზა სხირტლაძემ, თბილისი 1999 წელი
20. გაჩეჩილაძე ამბერკი, ძვირფასი სახეები, გაზეთი კომუნისტი, თბილისი 1977 წელი, 18 აგვისტო
21. გელაშვილი ბაკურ, ავალიშვილთა სათავადოს წარმოქმნა და მათი მამულები (ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სტუდენტთა I სამეცნიერო კონფერენციის მასალები), თბილისი 2011 წელი
22. გელაშვილი ბაკურ, ბორჯომის ხეობა XI-XIII საუკუნეებში, თბილისი 2013 წელი
23. გელაშვილი ბაკურ, სოფელ ყვიბისისა და ბორჯომის ხეობის ისტორიის კვალდაკვალ, თბილისი 2015 წელი
24. გოგოლაძე თამაზ, სრესელი თამარ, ლიკანის ღმრთისმშობლის ეკლესიის სამრეკლოს სამშენებლო წარწერაში მოხსენ-

- ნიეზული „მეფეთა მეფის ასულის თამარის“ იდენტიფიკაციისათვის, ქართველოლოგია, ტ. I, თბილისი 2011 წელი
25. გოგოლაძე თამაზ, გელაშვილი ირაკლი, ხარშილაძე ნინო, ფოთოლეთის ეკლესიის ნაკანრი წარწერები და მათი ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი, წიგნში: თამაზ გოგოლაძე, ბორჯომის ხეობის ისტორიული და ხუროთმოძღვრული ძეგლები, თბილისი 2014 წელი
 26. გოგოლაძე თამაზ, ანტეფიქსის წარწერა ნმიდა გიორგის მოხსენიებით ჩითახევის ეკლესიიდან (მწვანე მონასტრიდან) და მისი მნიშვნელობა „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება“-ში მოხსენიებული კვირიკეწმიდის ლოკალიზაციისათვის, წიგნში: თამაზ გოგოლაძე, ბორჯომის ხეობის ისტორიული და ხუროთმოძღვრული ძეგლები, თბილისი 2014 წელი
 27. გოგოლაძე თამაზ, ერთი საინტერესო ცნობა ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი არქივიდან სადგერისა და ჩითახევის ეკლესია-მონასტრების შესახებ, წიგნში: თამაზ გოგოლაძე, ბორჯომის ხეობის ისტორიული და ხუროთმოძღვრული ძეგლები (გზამკვლევი), თბილისი 2014 წელი
 28. გოგოლაძე თამაზ, ბორჯომის ხეობის ისტორიული და ხუროთმოძღვრული ძეგლები (გზამკვლევი), თბილისი 2014 წელი
 29. გოგოლაძე თამაზ, გელაშვილი ირაკლი, ხარშილაძე ნინო, ფოთოლეთის ეკლესიის ნაკანრი წარწერები და მათი ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი, კრებულში: ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XIV-XV, თბილისი 2016-2017 წლები
 30. გოილაძე ვახტანგ, ბორჯომის ხეობის წარსული და ზეპირი გადმოცემა მისი ტყის შესახებ, ბორჯომი, 1977 წლის 21 ივლისი
 31. გოილაძე ვახტანგ, ჩვენი მხარისა და სოფელ ყვიბისის წარსულიდან, ბორჯომი, 1988 წლის 13 სექტემბერი
 32. ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შეესებული ახლად შექმნილის არხეოლოგიურისა და ისტორიული ცნობებით დ. ზ. ბაქრაძის მიერ, ტფილისი 1885 წელი

33. ზაქარაია პარმენ, თბილისი. ბორჯომი. ვარძია (ისტორიულ-არქიტექტურული გზამკვლევი), თბილისი 1977 წელი
34. ზედგინიძე გიორგი, სამხრეთ საქართველოს რამდენიმე ისტორიული პუნქტის ლოკალიზაციისათვის, მაცნე ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი 1972 წელი, № 3
35. ზედგინიძე გიორგი, თორელ-ჯავახთა და ჯაყელ-მესხთა სამამულო მფლობელობის შესახებ ბორჯომის ხეობაში, კრებულში: კრებული მიძღვნილი აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი, თბილისი 1977 წელი
36. ზედგინიძე გიორგი, შოთა რუსთაველის ფრესკა ქვაბისხევში, გაზეთი წიგნის სამყარო, 1980 წელი, 28 მაისი
37. თვაური მიხეილ, კურორტი ბორჯომი და მისი უნიკალური მინერალური წყლები, ნ. 2, ბორჯომი 2002 წელი
38. კაკაბაძე სარგის, რუსთაველი და მისი ვეფხისტყაოსანი, თბილისი 1966 წელი
39. კალანდია გიორგი, ოდიშის საეპისკოპოსოები (ცაიში, ბედია, მოქვი, ხობი), თბილისი 2004 წელი
40. კიკნაძე ვაჟა, გიორგი V ბრწყინვალის გამეფების თარიღის საკითხისათვის, საისტორიო კრებული, ტ. VII, თბილისი 1977 წელი
41. კიკნაძე ვაჟა, საქართველო XIV საუკუნეში, თბილისი 1989 წელი
42. კიკნაძე ვაჟა, საქართველოს ფეოდალური ხანის რამდენიმე სოციალური და ისტორიული ტერმინის შესახებ /“გაზრდილობა“, “პირმშობა“, “საშინელი“/, სამეცნიერო სესია მიღვნილი ექვთიმე თაყაიშვილის ხსოვნისადმი, მოხსენებების მოკლე შინაარსები, თბილისი 2003 წელი, 27-30 მაისი
43. კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი არქივი, საქმე №548
44. კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი არქივი, საქმე №1983

45. მაკალათია სერგი, ბორჯომის ხეობა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი), თბილისი 1957 წელი
46. მელითაური კონსტანტინე, შოშიაშვილი ნოდარ, ხანთაძე შოთა, ჯამბურია გივი „ვარძია. გზამკვლევი“, თბილისი 1955 წელი
47. მესხია შოთა, საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში, თბილისი 1979 წელი
48. მეფისაშვილი რუსუდან, გრიგოლ ხანძთელის მონაფეთა სააღმშენებლო მოღვაწეობა ქართლში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1963 წელი, №4
49. მიქავა ალექსანდრე, ბორჯომის ხეობის მატერიალური კულტურის ძეგლები, გაზეთი კომუნიზმის დროში, 1960 წლის 7 სექტემბერი
50. მუსხელიშვილი ლევან, თორელთა გენეალოგიის გარკვევის ცდა ჰამამლუს XII ს-ის წარწერებთან დაკავშირებით, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, თბილისი 1940 წელი, X-B
51. ოთხმეზური გიორგი, XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო, თბილისი 1981 წელი
52. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით, ტ.1, გამოსაცემად მოამზადეს დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა, თბილისი 1991 წელი
53. რატიანი პროკოფი, ისევ ქვაბისხევის მონასტრის ფრესკაზე, გაზეთი კომუნისტი, 1981 წელი, 18 ოქტომბერი
54. ჟორდანიას თედო, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, წიგნი მეორე (1213 წლიდან 1700 წლამდე), ტფილისი 1897 წელი
55. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XIII-XV სს.), ტექსტები და გამოკვლევები მომზადებულია ქრისტინე შარაშიძის მიერ, რედაქტორი დარეჯან მეგრელაძე, თბილისი 1982 წელი

56. სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. II, (ეპიგრაფიკული ძეგლები), ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ, თბილისი 1988 წელი
57. სილოგავა ვალერი, XI საუკუნის ქართველი მწიგნობარი ბასილი თორელ-ყოფილი და მისი ანდერძი, მრავალთავი, ტ. XV, თბილისი 1989 წელი
58. სილოგავა ვალერი, თორელთა ფეოდალური სახლის ერთი მემორიალური ძეგლი (ახალდაბის წარწერა), თსუ ახალციხის ფილიალის I სამეცნიერო სესია, ეძღვნება ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის 75 წლისთავს, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, ახალციხე, 1993 წელი
59. სილოგავა ვალერი, წარწერები გარეჯის მრავალწყაროდან (IX-XIII სს.) პალეოგრაფიული და წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა, თბილისი 1999 წელი
60. სილოგავა ვალერი, ეკლესიის მოდელი ახალდაბიდან და მის კედლებზე ამოკვეთილი წარწერა, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალციხის ფილიალი, შრომების კრებული, ტ. II, ახალციხე, 2000 წელი
61. სილოგავა ვალერი, სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა, თბილისი 2006 წელი
62. ქავთარია მიხეილ, ბაგრატიონთა ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის გენეალოგია და ქრონოლოგია (XVII-XVIII სს.), 2 კახეთის ბაგრატიონები, მრავალთავი, ტ. VI, თბილისი 1978 წელი
63. ქართლის ცხოვრება, ტექსტები გამოსაც. მოამზადეს: მიხეილ ქავთარია და სხვ.; ბიბლიოგრ. შემდგ. ვალერი სილოგავა; საძ. შემდგ. ნესტან ბაგაური; მხატვ. შოთა ნიორაძე; ილ. ბუბა კუდავა, თბილისი 2008 წელი
64. ქართლ-კახეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები, ფოტოტიპიური გამოცემა ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით, თბილისი 2005 წელი
65. ქართული ისტორიული საბუთები (XV საუკუნის მეორე ნახე-

- ვარი), შეადგინეს თინათინ ენუქიძემ, დარეჯან კლდიაშვილ-
მა, მზია სურგულაძემ, თბილისი 2014 წელი
66. ქართული ისტორიული საბუთები XVI საუკუნე (ქართლი და
სამცხე-საათაბაგო), ტომი შეადგინა და ქართული ტექსტები
გამოსაცემად მოამზადა მზია სურგულაძემ, სპარსული ტე-
ქსტები მოამზადა თამაზ აბაშიძემ, თბილისი 2016 წელი
 67. ქვემო ქართლის ეპიგრაფიკული კორპუსი, ტ. I დმანისის
რაიონი (V-XVIII სს.), თბილისი 2017 წელი
 68. შოშიაშვილი ნოდარ, XII-XIV სს. საქართველოს სახელმწიფო
სამართლის ისტორიისა და რუსთველოლოგიის ზოგიერთი
საკითხი, ჟურნალი ცისკარი, 1965 წელი, №9
 69. შოშიაშვილი ნოდარ, თორელთა ფეოდალური სახლის ისტო-
რია და შოთა რუსთაველი, კრებულში: შოთა რუსთაველი, ის-
ტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, თბილისი 1966 წელი
 70. ცაიშვილი სარგის, შოთას პორტრეტი ქვაბისხევის ბაზი-
ლიკაში, ნიგნში: ძველი ქართული მწერლობა, წერილები და
გამოკვლევები, ტ. II, თბილისი 1985 წელი
 71. ჩუბინაშვილი გიორგი, ქვაბის-ხევის ხეობის ძველი ბაზი-
ლიკა, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ.
34 a-ნ, 1948 წელი
 72. ჩუბინაშვილი გიორგი, ბორჯომის რაიონის სოფელ დაბის
მახლობლად მდებარე ეკლესიის წარწერის საკითხისათვის,
საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XVII,
1956 წელი, №9
 73. ჩუბინაშვილი გიორგი, ხელოვნების ისტორიის საკითხები,
რკვევანი და შენიშვნები, ტომი I, თბილისი 1970 წელი
 74. ჩხეიძე სეხნია, საქართველოს ცხოვრება, ტფილისი 1903
წელი
 75. ჭუმბურიძე ზურაბ, რუსთაველი ქვაბისხევში, გაზეთი კომუ-
ნისტი, 1980 წელი, 22 ივნისი, გაზეთი სამშობლო, 1980 წელი
ივლისი
 76. ჯავახიშვილი ივანე, ქართველი ერის ისტორია, წ. 3 (XIII-XIV
საუკუნეები), თბილისი 1949 წელი
 77. ჯოჯუა თეიმურაზ, XII საუკუნის ქართული ხელნაწერი

კრებული (Ven.4) და მისი ანდერძ-მინაწერები (ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა), ისტორიის დოქტორის (Ph.D) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია, თბილისი 2009 წელი

78. ჯოჯუა თემო, გოგოლაძე თამაზ და სხვ, დღემდე უცნობი ქტიტორული წარწერა გუდარეხიდან, ჟურნალი ისტორიანი, №11 (23), თბილისი 2012 წელი
79. ჯოჯუა თემო, ეცერის მოძღვრის ანტონ ონოფრიანის მიერ 1380 წელს იერუსალიმში „სპარსთაგან დახსნილი“ XII-XIII საუკუნეების უღვალის სანელინდო სახარება (H-171) და მისი მინაწერი საქართველოს მეფეების ბაგრატ V-ისა (1366/1367-1387 წწ.) და გიორგი VII-ის (1387-1407 წწ.) მოხსენიებით, კრებულში: ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XII-XIII, თბილისი 2012/2013 წელი
80. ჯოჯუა თემო, ნაღვლევი ბასილ მჯობაისძისა და ეფთვიმეს მიერ მარიამ მოგელის დაკვეთით იერუსალიმში გადაწერილი XII საუკუნის სვინაქსრის (H-886) უცნობი ანდერძები, ალაპები და მინაწერები (ტექსტების პუბლიკაცია; კოდიკოლოგიური და ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი), კრებულში: ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XIV-XV, თბილისი 2016-2017 წლები
81. ჯღამაია ჯამლეთ, სამშენებლო კერამიკის ეპიგრაფიკა შუა საუკუნეების საქართველოში, ნიგნში: სამშენებლო კერამიკა ფეოდალური ხანის საქართველოში, თბილისი 1980 წელი
82. ხორავა ბეჟან, ბედიის საეპისკოპოსო, საისტორიო ძიებანი, ტ. III, თბილისი 2000 წელი
83. ხოშტარია დავით, კვირიკენმიდის ადგილმდებარეობის საკითხისათვის, მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი 1985 წელი, №1
84. ხოშტარია დავით, X საუკუნის სამონასტრო ეკლესიები ტაძრის-საკირის მიდამოებში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი 1986 წელი, №3

85. სომტარია დავით, IX-X საუკუნეების ხუროთმოძღვრული ძეგლები ბორჯომის ხეობაში, საკანდიდატო დისერტაცია და ავტორეფერატი, თბილისი, 1987 წელი
86. ხუჯაძე გიორგი, ბორჯომის ხეობა, თბილისი 1969 წელი
87. Аладашвили Натела, Монументальная скульптура Грузии, М 1977 г.
88. Джембурия Гиви, Мелитаури Константине, Хантадзе Шота, Шошиашвили Нодар, Вардзиа, Путеводитель, Тбилиси 1957 г.
89. Записки Общества любителей кавказской археологии, Кн. 1, Тифлис 1875 г.
90. Меписашвили Русудан, Основные особенности трех церковных базилик Грузии, (Доклад на международном симпозиуме по грузинскому искусству), Тб. 1977 г
91. Меписашვილი Русუდან, Памятники архитектуры X-XI веков в сел. Кабери и Гостибе, ქართული ხელოვნება, გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, სერია А – ძველი ხელოვნება, №8, თბილისი 1979 წელი
92. Такайшвили Е. С., Выноградовъ-Никитинъ П. З., Археологические Раскопки и исследование, Тифлиский листок, 1912 г. 23 Август.
93. Шмерлинг Рене, Постройка Моларет-Ухуцеса царя Георгия блистательного в сел Даба, Боржомского района, ქართული ხელოვნება, თბილისი 1948 წელი, №2
94. Brosset Marie, Rapports sur un Voyage Archéologique dans la Géorgie et dans l' Arménie, exécuté en 1847-1848, St. Pétersbourg, 1851
95. Gogoladze Tamaz, An inscription in Asomtavruli Script on the Akhaldaba Church, 12th -13th cc., Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, vol. 12, no. 2, 2018 Year
96. Lettres de M. Bartholomaei, relatives aux antiquités géorgiennes; envoi de M. Colonel Khodzko; Inscriptions d' Akhal-kalak, par M. Perevalenko, *Mélanges Asiatiques*, Tome II, St. Pétersbourg, 1854

ფოტოები
Photos

[IX ს.] ანტეფიქსის წარწერა წმიდა გიორგის მოხსენიებით (სურ.1)

[9th c.] An inscription on an Antefix with the Mention of St. George (Fig. 1)

[X-XI სს.]სავედრებელი წარწერა ეკლესიის
ქტიტორის მახარებლისა (სურ. 2)

[10th-11th cc.]An Inscription with Supplication
of the Church Donor Makharebeli (Fig.2)

[X-XI სს.] წარწერა დავით გალატოზისა (?) (სურ. 3)

[10th-11th cc.] An Inscription of Mason Davit (Fig. 3)

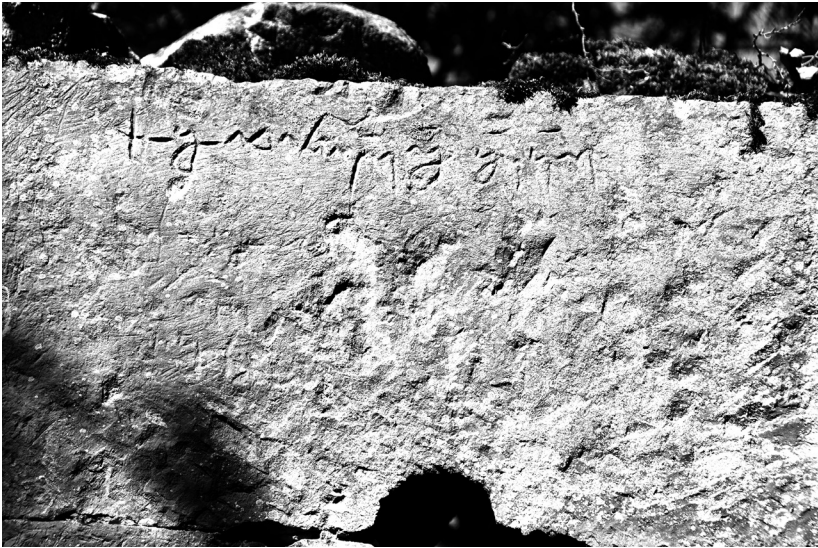
[X-XI სს.] სავედრებელი წარწერა ნიკოლოზისა (სურ. 4)

[10th-11th cc.] An inscription of Nikoloz (Fig. 4)

[XI ს.]სავედრებელი წარწერა იოვანესი (სურ. 5)

[11th c.]An Inscription with Supplication of Iovane (Fig. 5)

[X-XI სს.] კვირიკეს სავედრებელი წარწერა (სურ. 6)

[10th-11th cc.] An Inscription with Supplication of Kvirike (Fig. 6)

[X-XI სს.]სავედრებელი წარწერა შაშიასი (სურ. 7)

[10th-11th cc.]An Inscription with Supplication of Shashia (Fig. 7)

[X-XI სს.] სავედრებელი წარწერა შპ (?) (სურ. 8)

[10th-11th cc.] An Inscription with Supplication of Shp (?) (Fig. 8)

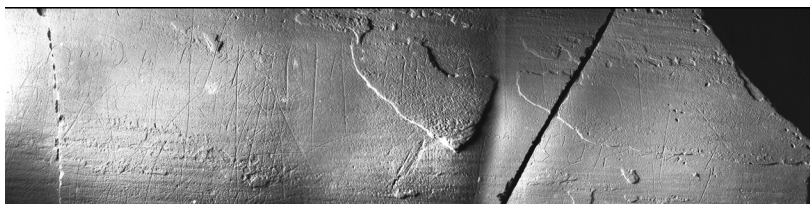

[XI ს.] სავედრებელი წარწერა ნიკოლოზისა (სურ. 9)
[11th c.] An Inscription with Supplication of Nikoloz (Fig. 9)

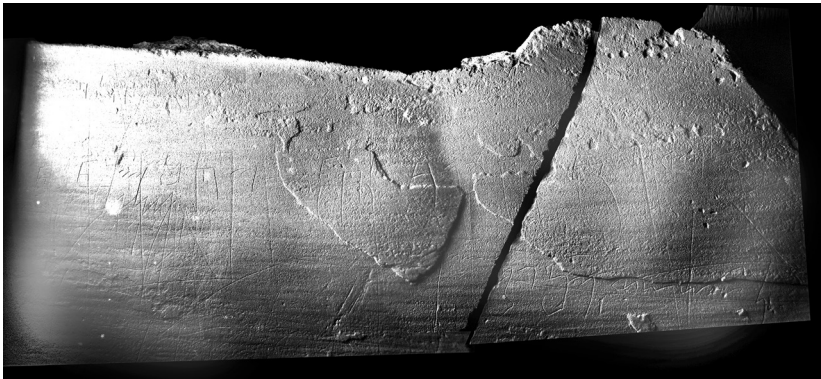
ფოთოლეის ეკლესიის ქვის ფილა (სურ. 10)

A slab of the church of Potoleti (Fig. 10)

[XI ს.]სავედრებელი წარწერა მნათესი (სურ. 11)

[11th c.]An Inscription with Supplication of Mnate (Fig. 11)

[XI ს.]სავედრებელი წარწერა შალვასი (სურ. 12)

[11th c.]An Inscription with Supplication of Shalva (Fig. 12)

[XI ს.] სავედრებელი წარწერა შარიაქასი (სურ. 13)

[11th c.] An Inscription with Supplication of Shariaka (Fig. 13)

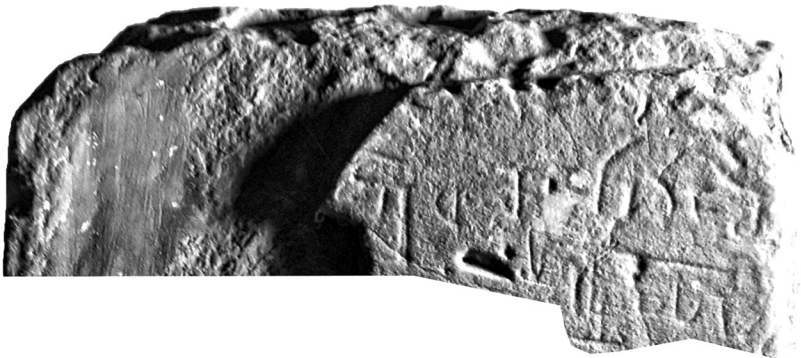
[XI ს.]სავედრებელი წარწერა თორნიკისა (სურ. 14)

[11th c.]An Inscription with Supplication of Tornike (Fig. 14)

[XI ს.] სავედრებელი წარწერა უცნობი პირისა (სურ. 15)

[11th c.] An Inscription with Supplication of an Unknown Individual (Fig. 15)

[XI ს.]სავედრებელი წარწერა ეკლესიის კრებულისა (სურ. 16)
[11th c.]An Inscription with Supplication of the Church Fathers (Fig. 16)

[XI ს.]სავედრებელი წარწერა თეოდორესი (სურ. 17)

[11th c.]An Inscription with Supplication of Theodore (Fig. 17)

[XI ს.] სავედრებელი წარწერა ბასილისა (სურ. 18)
[11th c.] An Inscription with Supplication of Basil (Fig. 18)

[XI ს.]სავედრებელი წარწერა კვირიკესი (სურ. 19)

[11th c.]An Inscription with Supplication of Kvirike (Fig. 19)

ფოთოლეთის ეკლესიის კანკელი (X ს.) (სურ. 20)
A Chancel Screen of the Potoleti Church (10th c.) (Fig. 20)

[XI ს.]სავედრებელი წარწერა დამიანე ბედიელისა (სურ. 21)

[11th c.]An Inscription with Supplication of Damiane Bedieli (Fig. 21)

[XI ს.] ქართული ანბანი (სურ. 22)

[11th c.] Georgian Alphabet (Fig. 22)

[XI ს.] სავედრებელი წარწერა უცნობი პირისა (სურ. 23)

[11th c.] An Inscription with Supplication of an Unknown Individual (Fig. 23)

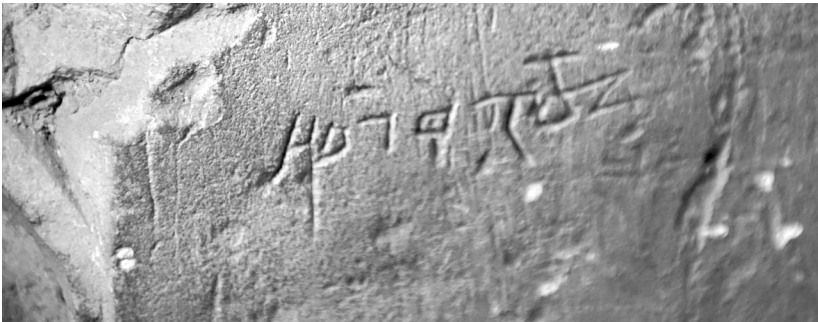
[XI ს.]სავედრებელი წარწერა ბასილი კახისა (სურ. 24)

[11th c.]An Inscription with Supplication of Basil Kakhi (Fig. 24)

[XI ს.] სავედრებელი წარწერა კვირიკესი (სურ. 25)

[11th c.] An Inscription with Supplication of Kvirike (Fig. 25)

[XI ს.] წარწერა ხატის გადმოსვენების შესახებ (სურ. 26)

[11th c.] An Inscription about Transfer of an Icon (Fig. 26)

[XI ს.] სავედრებელი წარწერის ფრაგმენტი (სურ. 27)
[11th c.] A Fragment of the Supplication Inscription (Fig. 27)

[XI ს.]სავედრებელი წარწერა კვირიკესი (სურ. 28)

[11th c.]An Inscription with Supplication of Kvirike (Fig. 28)

[XI ს.] სავედრებელი წარწერა კვირიკესი (სურ. 29)

[11th c.] An Inscription with Supplication of Kvirike (Fig. 29)

[XI ს.]სავედრებელი წარწერა ხარებასი (სურ. 30)
[11th c.]An Inscription with Supplication of Khareba (Fig. 30)

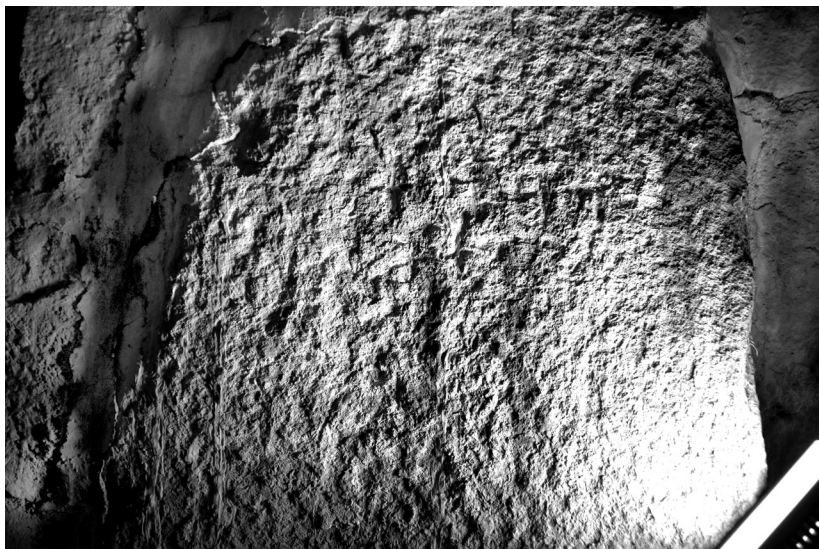

[X-XI სს.] სავედრებელი წარწერა თეოდორესი (სურ. 31)

[10th-11th c.] An Inscription with Supplication of Theodore (Fig. 31)

[X-XI სს.] სავედრებელი წარწერა ხარეზასი (სურ. 32)
[10th-11th c.] An Inscription with Supplication of Khareba (Fig. 32)

[XI ს.] სავედრებელი წარწერა მიქაელისა (სურ. 33)
[11th c.] An Inscription with Supplication of Michael (Fig. 33)

[XI ს.] წარწერა კვირიკესი (სურ. 34)

[11th c.] An Inscription with the Mention of Kvirike (Fig. 34)

[XII-XIII სს.] შოთა და იაის ფრესკული წარწერა (სურ. 35)

[12th-13th cc.] A Fresco Inscription with the Mention of Shota and Ia (Fig. 35)

სურ. 36/ Figs. 36

სურ. 37/ Figs. 37

სურ. 38/ Figs. 38

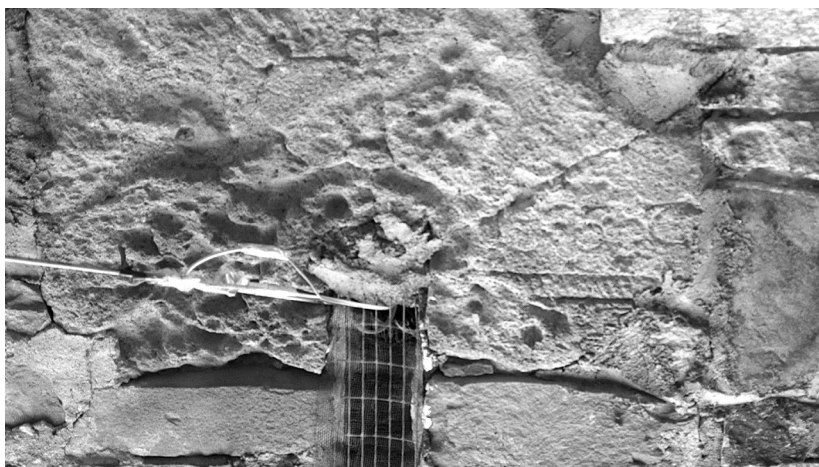
[XII-XIII სს.] ახალდაბის ეკლესიის მოდელის მემორიალური წარწერა
ერისთავთ-ერისთავ გამრეკელის, მეუღლის დიოფალთ დიოფალ
ვანენისა და მისი ვაჟის მოხსენიებით (სურ. 36, 37, 38)

[12th-13th cc.] A Memorial Inscription Found on a Church Model (Maquette)
from Akhaldaba Church with the Mention of the Queen of Queens Vaneni,
Spouse of Eristavt-Eristavi Gamrekele, and of Their Son (Figs. 36, 37, 38)

[XIII საუკუნის დასაწყისი-1226 წ.] სავედრებული წარწერა შალვა
ერისთავთ-ერისთავისა (სურ. 39)

[Beginning of the 13th c. – 1226] An Inscription with Supplication
of Eristavt-Eristavi Shalva (Fig. 39)

[XIII საუკუნის დასაწყისი-1226 წ.] წარწერის ფრაგმენტი
შალვა [ერისთავთ-ერისთავისა, მეჭურჭლეთუხუცესისა,
მანდატურთუხუცესისა?](სურ. 40)

[Beginning of the 13th c. – 1226] A Fragment with the Mention of
Shalva[Eristavt-Eristavi, Mechurchletukhutsesi, Mandaturtukhutsesi?](Fig. 40)

1333 წ. სააღმშენებლო წარწერა მეფეთმეფის გიორგის
(გიორგი V ბრწყინვალის) მოლარეთუხუცესისა (სურ. 41)

1333. Construction Inscription with the Mention of Molaretukhutsesi of Dimitri,
King of Kings Giorgi (Giorgi V the Brilliant) (Fig. 41)

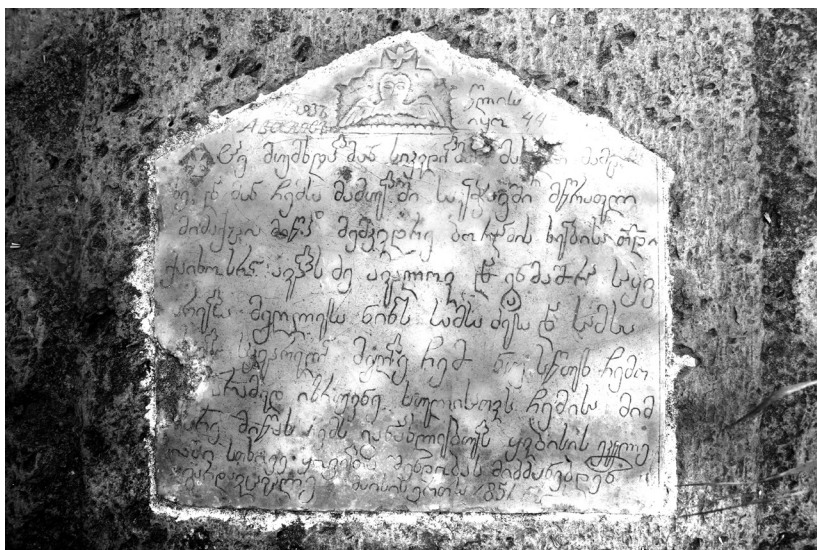
[XVI საუკუნის 40-იანი წლები] სამრეკლოს სააღმშენებლო წარწერა
ქიშვად ავალისშვილისა და მისი თანამეცხედრის „მეფეთმეფის“ ასულ
თამარის მოხსენიებით (სურ. 42)

[1540s.] Construction Inscription of a Bell Tower with the Mention of Kishvad
Avalishvili and his Spouse, Daughter of the “King of Kings” Tamar (Fig. 42)

1755 წ. საფლავის ქვის წარწერა თევდორასი (სურ. 43)

1755. An Epitaph on a Tombstone of Tevdora (Fig. 43)

1851 წლის 1 მაისი. ეპიტაფია ქაიხოსრო ავალიშვილისა (სურ. 44)
 May 1, 1851. An Epitaph on a Tombstone of Kaikhosro Avalishvili (Fig. 44)

პირთა საძიებელი

ა

- აბუსერიძე ივანე 143-144
- აბუსერიძე ტბელი 143
- აბაშიძე თამაზ 138
- აბაშიძე ირაკლი 150
- აბულაძე ვლადიმერ 19, 95-96, 99, 104-108, 131, 147
- აბუსაიდ ყაენი 132
- ავალიშვილი ავალ, ქაიხოსრო ავალიშვილის მამა 146
- ავალიშვილი ავალ, ქაიხოსრო ავალიშვილის ვაჟი 147
- ავალიშვილი ანასტასია, ქაიხოსრო ავალიშვილის ასული 146
- ავალიშვილი ბარძიმი, ქაიხოსრო ავალიშვილის ვაჟი 146-147
- ავალიშვილი გივი 16, 107-108, 139-140
- ავალიშვილი გიორგი 140
- ავალიშვილი გიორგი, ქაიხოსრო ავალიშვილის ვაჟი 146-147
- ავალიშვილი ზაზა 16, 114-115
- ავალიშვილი თინათინ, გიორგი ავალიშვილის ასული და ლევან ბატონიშვილის მეუღლე 140
- ავალიშვილი ლევან, მეჯინიბეთუხუცესი 108, 139-140
- ავალიშვილი სოფიო, ქაიხოსრო ავალიშვილის ასული 146
- ავალისშვილი ქიშვად 16, 106-107, 137
- ავალოვი ქაიხოსრო ავალის ძე / ავალისშვილი ქაიხოსრო / ქაიხოსრო 110, 112-113, 146-148, 327
- ალადაშვილი ნათელა 28-31
- ალიმბარაშვილი იოსებ 95-96, 99, 134
- ამილახორი გივი 139
- ამირანაშვილი შალვა 14, 20, 62, 64
- ანდრეევსკი, ერასტ სტეფანის ძე ანდრეევსკი, კავკასიის სამედიცინო ნაწილის უფროსი და მიხეილ ვორონცოვის პირადი ექიმი 147
- ანეცი სამუელ, სომეხი მემატრიანე 17
- ასად სანივაჯის ძე, ძმა სოფრონ ბედიელის 118-119
- ახალაძე ლია 119-120

ბ

- ბაგრატიონი თეიმურაზ 15
- ბაგრატ მეფე, საქართველოს მეფე ბაგრატ IV 119, 121
- ბაგრატ მეფე, საქართველოს მეფე ბაგრატ V 132-134
- ბაგრატ მეფე, იმერეთის მეფე ბაგრატ III 16, 137
- ბარამიძე ალექსანდრე 83-84, 153
- ბარამიძე თამაზ 153

ბარბარე (წმიდა) 14, 88, 121
ბართაია ევგენი 83-84
ბართოლომეი ივანე, პოლკოვნიკი 15, 94, 97, 103, 129 131
ბასილი ეზოსმოდღვარი 122-123, 125
ბასილი ზარზმელი 13
ბასილი (ფოთოლეთის ეკლესიის წარწერა) 60-61
ბასილი კახი (ფოთოლეთის კანკელის წარწერა) 68-69, 121
ბასილი თორელ ყოფილი, ქართველი მწიგნობარი 121
ბაქრაძე დიმიტრი 16-17, 94-96, 98, 129-130
ბახტაძე მიხეილ 123
ბერიძე ვახტანგ 19, 103-106, 137
ბერძენიშვილი დევი 19-20, 28-34, 36-37, 41-43, 45, 77-78, 89, 91-92, 95-96, 99-102, 115, 131
ბერძენიშვილი ნიკო 18, 82, 84, 89, 91, 94, 96, 122, 149, 151-152
ბოლოკ-ბასილი 143
ბროსე მარი 15-18, 89, 91, 93-98, 103, 106, 114-115, 122, 129-131, 133, 135-137

ბ

გაბრიელ 102
გაგოშიძე გიორგი 19, 63-64, 66-74
გამრეკელ თორელი (ერისთავთ ერისთავი, ამილახორი, ამირსპას-ალარი) 14, 20, 85, 87-88, 90, 124, 141-144
გამრეკელ თორელი (მეჭურჭლეთუხუცესი)/ გამრეკელი 87, 123, 143-144
გაჩეჩილაძე ამბერკი 83-84, 151-152
გელაშვილი ბაკურ 95-96, 104-105, 107, 110-112
გელაშვილი გიორგი 86, 145
გელაშვილი ირაკლი 46-58, 116-117
გიორგი (წმიდა) 14-15, 21, 25, 27, 45, 54, 85, 99, 102, 110, 115-118, 121, 133, 145-148
გიორგი მთაწმინდელი 119, 121
გიორგი მცირე 119
გიორგი, მწერალი 127
გიორგი I, საქართველოს მეფე 118-119
გიორგი III, საქართველოს მეფე 17, 130
გიორგი V ბრწყინვალე/ მეფეთმეფე გიორგი 15, 17, 93, 97-99, 129-135
გიორგი VI მცირე, საქართველოს მეფე 131, 133
გიორგი VII, საქართველოს მეფე 134
გიორგი XI, ქართლის მეფე, 139-140
გიორგი, ერეკლე I ნაზარალიხანის ვაჟი 140

გოგიბაშვილი ვახუშტი, იოსაფათის ძმა 138
გოგიბაშვილი იოსაფათ 138
გოგოლაძე თამაზ 26-31, 36-58, 77-78, 86, 88, 95-96, 99, 101-102,
104-105, 107-108, 110-112, 116-118, 139, 149
გოილაძე ვახტანგ 147-148
გორგასლან/გურგასლან, ერეკლე I ნაზარალიხანის ვაჟი 140
გორგიჯანიძე ფარსადან 137
გრიგოლ ხანცთელი 21, 116-118
გრიგოლ 102

დ

დემეტრე, ერეკლე I ნაზარალიხანის ვაჟი 140
დავითი (ებრაელთა მეფე, წინასწარმეტყველი, მეფსალმუნე) 38
დავით IX, საქართველოს მეფე 134
დავით გალატოზი 35
დავით სოსლანი 123
დავით X, ქართლის მეფე 138
დავით, ქსნის ერისთავი 139
დავით, ერეკლე I ნაზარალიხანის ვაჟი 140
დამიანე ბედიელი (ბედიის ეპისკოპოსი) 63-64, 118, 120-121
დიმიტრი, ქართლის მეფე - დემეტრე II თავდადებული 17, 97, 99

ე

ეგნატაშვილი ბერი 137
ელენე, ერეკლე I ნაზარალიხანის ასული 140
ელია (წმიდა) 77
ელია 106
ენუქიძე თინათინ 138
ერეკლე I ნაზარალიხანი, ქართლის მეფე 139-140
ესტატე 16, 18, 122
ეფთვიმე 119

ვ

ვანენი, დიოფალთ დიოფალი, 14, 20, 85, 88, 141-143
ვანენი, დიოფალთ დიოფალი ყოფილი ნისიმე, ივანე აბუსერიდის
ასული და ტბელ აბუსერიდის და 143-144
ვახტანგი, ერეკლე I ნაზარალიხანის ვაჟი 140
ვახუშტი ბატონიშვილი 13-14, 17, 130-134, 137-138
ვორონცოვი მიხეილ, კავკასიის მეფისნაცვალი 147

ზ

ზაქარია მხარგრძელი 123-125

ზაქარაია პარმენ 19, 104-105

ზედგინიძე გიორგი 33-34, 83-84, 118, 152-153

თ

თამარ მეფე, ერთიანი საქართველო მეფე 14, 19, 87, 90, 122-125, 141-142, 151

თამარი/მეფეთმეფის ასული, ქართლის მეფის ლუარსაბ I-ის ასული 16-17, 105-107, 137-139

თამარი, ბაგრატ III-ის ასული და ლუარსაბ I-ის მეუღლე 137

თაყაიშვილი ექვთიმე 17-18, 103-106, 136-137, 148

თეგუდარი, მონღოლი უფლისწული 117

თევდორა 109-110, 145

თეიმურაზ, ერეკლე I ნაზარალიხანის ვაჟი 140

თევდორე (თონეთის ეკლესიის წარწერა) 102

თეოდორე (თელოვანის ეკლესიის წარწერა) 19, 77, 78

თეოდორე (ფოთოლეთის ეკლესიის წარწერა) 60

თვაური მიხეილ 104-105, 107

თორნიკ (ფოთოლეთის ეკლესიის წარწერა) 55-56

ი

იაი (ია) 19, 82, 84, 149-150, 152

ივანე ახალციხელი, შალვა ახალციხელის ძმა 123-125

ივანე მხარგრძელი, ათაბაგი 123-125

ილარიონი 127

იოანე ბედიელი მთავარეპისკოპოსი და სვნგელოზი (ბედიელი ეპისკოპოსი) 119

იოანე მახარებელი (წმიდა) 143

იოვანე სამთავნელი (ეპისკოპოსი) 17

იოვანე შავთელი, ქართველი პოეტი 142

იოვანე (მაჭარწყლის ეკლესიის წარწერა) 21, 39

იოვანე (ფოთოლეთის ეკლესიის წარწერა) 51-52

იოსელიანი პლატონ 15-16, 107-108, 139

ისლამირზა/ისლამი, ერეკლე I ნაზარალიხანის ვაჟი 140

ისქანდერ მუნში, ირანელი ისტორიკოსი 138

კ

კაკაბაძე სარგის 33

კალანდია გიორგი 120

კარტოზია გურამ 122-123

კახი//კახა 121

კახა თორელი, ერისთავთ-ერისთავი (საორბისის წარწერა) 121

კახა თორელი, ერისთავი (ჰამამლუს წარწერა) 90, 121, 126

კახა თორელი, ქართლელი ფეოდალი, ერისთავთ-ერისთავი, მეჭურჭლეთუხუცესი 117, 121

კეკელიძე კორნელი 18, 148

კიკვიძე ცოტნე 122-123

კიკნაძე ვაჟა 19, 95-96, 98-99, 131, 133, 135-136

კვირიკე (წმიდა) 116

კვირიკე (ტყემლოვანას წარწერა) 39-40

კვრიკე (ფოთოლეთის ეკლესიის წარწერა) 61-62, 69-70, 73-75, 121

კვრიკე (თელოვანის ეკლესიის წარწერა) 81

კლდიაშვილი დარეჯან 127, 138-139

კონსტანტინე X დუკა, ბიზანტიის იმპერატორი 119

კონსტანტინე II, ქართლის მეფე 138

კონსტანტინე, ერეკლე I ნაზარალიხანის ვაჟი 140

კონსტანტინე 70, 74

ლ

ლაშა-გიორგი, გიორგი IV, ერთიანი საქართველოს მეფე 90, 122, 124

ლევან II, კახთა მეფე 138

ლევან ბატონიშვილი, ქართლის მეფის, გიორგი XI-ის ძმა 140

ლუარსაბ I, ქართლის მეფე 105, 137

მ

მაისურაძე ზაქრო 62

მაკალათია სერგი 18, 33, 36-37, 94, 96, 98, 100-102, 104-106, 137

მართა, საქართველოს მეფის, ბაგრატ IV-ის ასული 119

მარიამ/მაკრინე, ერეკლე I ნაზარალიხანის ასული 140

მარიამ მოგელი 119

მახარებელი (წითელი ეკლესიის წარწერა) 32, 34

მეგრელაძე დარეჯან 144

მელქისედეკ კათალიკოსი, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი 119

მესხია შოთა 89, 91

მეტრეველი ელენე 83-84

მეფისაშვილი რუსუდან 19, 21, 62, 117

მელვინეთუხუცესიშვილი დიმიტრი 15, 93, 96, 114, 129-132, 135

მიქაელი 27, 29

მიქაელ ჰანარეტოსი, ბიზანტიელი ისტორიკოსი 134

მიქავა ალექსანდრე 83, 84, 150

მიქაელი (თელოვანის ეკლესიის წარწერა) 80

მიხეილი, ბიზანტიის იმპერატორ, კონსტანტინე X დუკას ვაჟი 119
მუსხელიშვილი ლევან 124
მჯობაისძე ბასილ, წალულელი 119

ნ

ნიკოლოზი (მაჭარწყლის წარწერა) 36-37
ნიკოლოზი (ფოთოლეთის ეკლესიის წარწერა) 45, 47, 49, 51
ნინო, ქაიხოსრო ავალოვის (ავალისშვილის) მეუღლე 112-113, 146
ნისიმე იხ. ვანენი, დიოფალთ დიოფალი, ბოცო ჯაყელის მეუღლე 144

ო

ოთხმეზური გიორგი 90, 124-125,
ოლჯაითუ ყაენი 132
ონოფრიანი ანტონ, ეცერის მონასტრის მოძღვარი 134
ორბელიანი სტეფანოზ, სომეხი მემკვიდრე 17
ოქრო (ოქროისი) (დიდი თონეთის წმიდა გიორგის ეკლესიის წარწერა) 99, 102

პ

პერევალენკო ვასილ 15-16
პეტრე ბერი, პეტრიკ ყოფილი 119

ჟ

ჟამთაღმწერელი 21, 117, 122, 125, 132
ჟორდანიას თედო 17, 94, 96, 98, 130, 135

რ

რატინი პროკოპი 83-84, 153
რუქნადინი, რუმის სულთანი 124

ს

სანივაჯი 118
სარგის თმოგველი 122
სერაპიონ ზარზმელი 13
სილოგავა ვალერი 19, 40-41, 86, 88, 127-128, 141-142, 144
სრესელი თამარ 104, 107, 139
სუმბათ დავითის ძე 13
სოფიო, ქართლის მეფის, ერეკლე I ნაზარალიხანის ასული 16, 107-108, 139-140
სოფრონ ბედიელი, ბედიის ეპისკოპოსი, 118-119
სულა 16, 18, 122

სურგულაძე მზია 138-139
სხირტლაძე ზაზა 127

ტ

ტაგანაშვილი ვასილ, ახალციხელი ფოსტალიონი 18, 148

ფ

ფახრადავლა, შალვა ახალციხელის ვაჟი 125

ქ

ქავთარია მიხეილ 140

ქეთევანი, ლევან II კახთა მეფის ასული 138

ქეთევანი, ერეკლე I ნაზარალიხანის ასული 140

ქრისტეფორე, გრიგოლ ხანცთელის მოწაფე 21, 116-117

ქურციკიძე ციალა 124

ყ

ყიასადინი, რუმის სულთანი 125

ყიფიანი დიმიტრი 16, 108

ყიფიანი კოტე 16, 108-109

ყურუმჩი-ბადური, მონღოლი ასისტავი 117

შ

შალვა 16, 18, 122

შალვა, ბოცო ჯაყელისა და დიოფალთ დიოფალ ვანენის (აბუსერი-
იდის) ვაჟი 144

შალვა (ფოთოლეთის ეკლესიის წარწერა) 49-51

შალვა ერისთავთ-ერისთავი, მეჭურჭლეთუხუცესი, მანდატურ-
თუხუცესი (შალვა ახალციხელი; შალვა თორელი) 14-15, 18-19, 88,
90, 91-92, 121-125

შანიძე მზექალა 123

შარიაქა (ფოთოლეთის ეკლესიის წარწერა) 52, 54, 56

შარაშიძე ქრისტინე 143

შაშია (საყდრივაკის ეკლესიის წარწერა) 42-43

შმერლინგი რენე 19, 94, 96, 130

შოთა (გოხნარის წარწერა) 150

შოთა 19, 82, 84, 149-150, 152

შოთა რუსთაველი, მეჭურჭლეთუხუცესი 15, 19, 123, 149-152

შოშიაშვილი ნოდარ 19, 83-84, 89, 91, 94, 96, 98, 103-106, 123, 151

შპ (I) (საყდრივაკის ეკლესიის წარწერა) 45

ჩ

ჩუბინაშვილი გიორგი 19, 82, 84, 94, 96, 98, 119, 126, 130-131, 149
ჩხეიძე სეხნია 140

ც

ცაიშვილი სარგის 83-84, 150-152
ცისკარიშვილი ვასილ 104-106

ძ

ძიდიგური შოთა 83-84

ჭ

ჭიაბერი, XII საუკუნის II ნახევრის დიდებული 150
ჭუმბურიძე ზურაბ 83-84, 146, 152

ხ

ხარება (ვარდევანის ეკლესიის წარწერა) 75-76
ხარება (თელოვანის ეკლესიის წარწერა) 78-79
ხარშილაძე ნინო 46- 58, 116-117
ხვისტანი რევაზ 45
ხმალაძე გიორგი 151
ხორავა ბეჟან 119-120
ხოშტარია დავით 21, 116, 120
ხუციშვილი ლაზარე 152
ხუცრი 115
ხუჯაძე გიორგი 19, 95-96, 104-105, 107

ჯ

ჯავახიშვილი გამრეკელი/ ჯავახიშვილ-თორელი 132, 134
ჯავახიშვილი ივანე 94-96, 98, 131, 141
ჯალალედინი 90, 125
ჯანაშია სიმონ 14, 20, 86, 141-142, 145
ჯაფარი 30, 31,
ჯოჯუა თეიმურაზ (თემო) 17, 119, 133-134
ჯღამაია ჯამლეთ 115

კ

კასან რუმლუ, ირანელი ისტორიკოსი 138

გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი

ა

- აზერბაიჯანი 13
- ათონის მთა 121
- ალი 143
- ანტიოქია 121
- ატენის სიონი 127
- აფხაზეთი 119, 127
- ალმოსავლეთ საქართველო 121
- აცი 127
- ახალდაბა/ახალდაბის წმიდა გიორგის ეკლესია 14, 20, 85-86, 140-145
- ახალქალაქი 123-124
- ახალციხე 141

ბ

- ბასიანი 124
- ბედია 118-121
- ბიზანტია 13
- ბორჯომი / ბორჯომის ხეობა 14, 16, 18-20, 25, 27, 42, 45, 58, 75, 82, 85, 109-110, 112-113, 115-118, 120, 122, 129, 145-150

გ

- განძანი 122, 124-125
- გარეჯა/გარეჯი 17
- გარეჯის მრავალწყაროს ეკლესია 127
- გარეჯის უდაბნოს მონასტერი 127, 155
- გარნისი 90, 125
- გელათის მონასტერი 122, 142; გელათური 132
- გონნარი 150
- გუდარეხი 158
- გუჯარეთი 14, 18-21, 31-32, 36, 39, 75, 77, 88, 93, 99, 114

დ

- დაბის ღმრთისმშობლის ეკლესია 15-17, 93, 96-97, 129-131, 133-134
- დავათი 126
- დასავლეთ საქართველო 117, 148

დვირი 117
ღოდო რქის მონასტერი (გარეჯა) 126

ე
ეცერი 134

ვ
ვარდევანი 75

ზ
ზარზმა 13
ზედაზენი/ზედაზენსა 155
ზემო მესხეთი 115

თ
თბილისი 17, 20, 116-118, 121-125, 127-128, 131, 133, 138-139, 141-142, 144-147, 151-152, 155-158; ტფილისი 140
თელოვანი 19, 76-77
თოთხამის ციხე 31
თონეთი 19, 99
თორი 13-15, 18-20, 120-121, 148
თრიალეთი 148
თურქეთი 13

ი
იერუსალიმი/იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი 119, 134, 150, 152
იმერეთი 16, 138
ირანი 13

კ
კაბერი 118, 120
კავკასია 129, 147, 155
კალიპოსის მონასტერი 121
კარი 123
კახეთი/კუხეთი 108, 127, 138, 140, 155-158
კეჩროლი 124
კვირიკენმინდა 21, 116, 118
კოთელთა 137-138
კონსტანტინეპოლი 119

ლ

ლენინგრადი 131

ლიკანი 16-18, 107-108; ლიკნისა 106; ლიკანის ღმრთისმშობლის ეკლესია 136-140

მ

მაჭარწყალი 18, 21, 36-37

მესხეთი 155-156

მოქევი 120

მსიხგუა 26

მწვანე მონასტერი იხ. ჩითახევის წმიდა გიორგის ეკლესია 21, 25, 115, 118

ნ

ნეძვი 117, 121

ო

ოდიში 120

ოსმალეთი 13

პ

პარიზი 137

რ

რკონი 121

რუგეთის მთა 117

რუსეთი 139

რუსთავი (ჰერეთი) 150, 155-157

რუსთავი (სამცხე) 155-157

ს

სადგერის ეკლესია 14, 18, 149

საკვირიკე 21, 117-118

საკირე 42, 116

საკოჭავი 112-113, 146

სამეგრელო 127

სამთავისი 17

სამცხე 117, 157

სამცხე-საათაბაგო 138

სამცხე-ჯავახეთი 138, 154

სამხრეთ საქართველო 118, 144
სანკტ-პეტერბურგი 135
საორბისი 121
საქართველო 13-14, 16-19, 86, 116-117, 119-121, 124, 127, 130, 132-135, 140, 148-151, 153, 156
საყდრივაკის ეკლესია 42
სვანეთი 138
სვეტიცხოველი 138
სინას მთა, წმიდა ეკატერინეს მონასტერი 155
სიუნიქი 17
სომხეთი 13
სპარსეთი 13

ტ

ტაო-კლარჯეთი 13
ტაძრისი 116, 121
ტბეთი 17
ტვიზი 127
ტიმოთესუბანი (კიმოთისმანი) 14-19, 88, 90, 114, 122, 125
ტყემლოვანა 20, 39

უ

ულვალი 134

ფ

ფიტარეთის ღმრთისმშობლის ეკლესია 126-127
ფოთოლეთის ეკლესია 20-21, 45, 58, 62-63, 116-118, 120-121, 128

ქ

ქართლ-კახეთი 139-140, 146
ქართლი 108, 117, 122-125, 138, 140
ქვაბისხევის ღმრთისმშობლის ეკლესია 15, 19, 21, 82, 118, 149-154, 157-158
ქვემო ქართლი 125, 157
ქუთაისი 115
ქუნცა 115

ღ

ღორისთავის ეკლესია 157-158

ყ

ყვიბისის წმიდა გიორგის ეკლესია 15, 110, 113, 146-148
ყუდევი 102

შ

შავწყალა ხეობა 14
შამქორი 122
შიდა ქართლი 120, 148

ჩ

ჩვაბიანი 127
ჩითახევის წმიდა გიორგის ეკლესია 18, 21, 25-26, 115, 118, 149
ჩრდილოეთ კავკასია 13

ც

ცაიში 120

წ

წალკერი 100
წითელი ეკლესია 32
წითელსოფელი 18
წმ. დავითის ლავრა 127

ჭ

ჭყონდიდი 127

ხ

ხახული 122
ხობი 120

ჯ

ჯავახეთი 122-124, 137, 148

კ

კამამლუ (ვარძაგარა) 90, 121, 124-125
კერეთი 150

Indices of personal names

A

- Abuseridze Ivane**, Eristavt Eristavi 260
Abuseridze Tbeli 260-261
Abashidze Tamaz 256
Abashidze Irakli 265
Abuladze Vladimir 171, 226, 231-233, 251, 263
Abu Said Khan 252
Avalishvili Avali, father of Kaikhosro Avalishvili 262
Avalishvili Avali, son of Kaikhosro Avalishvili 263
Avalishvili Anastasia, daughter of Kaikhosro Avalishvili 263
Avalishvili Bardzimi, son of Kaikhosro Avalishvili 263
Avalishvili Givi, son of Levan Avalishvili 169, 232-233, 257-258
Avalishvili Giorgi 258
Avalishvili Giorgi son of Kaikhosro Avalishvili 263
Avalishvili Zaza 169, 237-238
Avalishvili Tinatin, daughter of Giorgi Avalishvili 258
Levan Avalishvili Mejinibetukhutsesi, 232, 257-258
Avalishvili Sophio, daughter of Kaikhosro Avalishvili 263
Avalishvili Kaikhosro 235, 262-263, 327
Aladashvili Natela 178-180
Alimbarashvili Ioseb 226, 254
Amilakhori Givi 257
Amiranashvili Shalva 166, 173, 203
Andreevsk, head of the Medical Department of the Caucasus and the personal physician of Mikhail Vorontsov 263
Asad Sanivajis-dze, brother of Sophron, Archbishop of Bedia 241
Akhaladze Lia 242

B

- Bagrationi Teimuraz** 168
Bagrat IV, King of Georgia 242-243
Bagrat V, King of Georgia 252-253
Bagrat III, king of Imereti 169, 256
Baramidze Aleksandre 219, 267
Baramidze Tamaz 268
Barbara St. 166, 222, 243
Bartaia Evgeni 269
Bartholomai Ivan 168, 249, 251

Basil Ezosmodzgyvari 244, 247
Basil Zarzmeli 167
Basili 202
Basil Kakhi 208, 242-243, 308
Basil, the former Toreli 243
Bakradze Dimitri 169, 226, 250
Bakhtadze Mikheil 245
Beridze Vakhtang 171, 231, 255
Berdzenishvili Devi 171-172, 178-182, 184, 187-190, 215, 223-224, 226, 228-229, 251
Berdzenishvili Niko 170, 219, 223, 226, 240, 243-244, 264-267
Bolok-Basil 260
Brosset Mari 168-171, 223, 226, 231, 238, 249-251, 253-256

C

Chiaberi 266
Chkheidze Sekhnia 258
Chubinashvili Giorgi 171, 219, 226, 241, 247, 250-251, 265
Chumburidze Zurab 219, 263, 267
Constantine X Doukas, Byzantine Emperor 242
Constantine II, King of Kartli 256
Constantine, son of King Erekle I 258
Christopher, disciple of Grigol Khantsteli 172

D

Demetre, son of King Erekle I 258
Davit, son of King Erekle I 258
Davit IX, King of Georgia 253
Davit Mason 183, 287
Davit Soslani, Husband of Queen Tanar 244
Davit X, King of Kartli 256
Davit, Eristavi of Ksani 257
Damiane Bedieli 203-204, 241-243, 303
Dimitri II, King of Georgia 169, 225, 324
Dzidziguri Shota 219, 267-268

E

Egnatashvili Monk, Georgian chronicler 256
Elene, daughter of King Erekle I 258
Elijah St. 214
Elijah 232

Enukidze Tinatin 256
Erekle I Nazaralikhhan, King of Kartli 257-258
Estate 168, 171, 243
Eptvime 241

G

Gabriel 230
Gagoshidze Giorgi 171, 204-209, 211
Gamrekel Toreli 221, 223, 260-261
Gamrekel Toreli, Mechurchletukhutsesi 221, 260
Gachechiladze Amberki 219, 266-267
Gelashvili Bakur 226, 231, 236
Gelashvili Giorgi 220, 261-262
Irakli Gelashvili, 191-199, 239
George St. 220, 228, 230, 235, 238-240, 243, 253, 262-263, 285
Giorgi Mtsire 241
Giorgi I, King of Georgia 241
Giorgi III, King of Georgia 169, 250
Giorgi V the Brilliant, King of Georgia 225, 250-254, 324
Giorgi VI, King of Georgia 251-253
Giorgi VII King of Georgia 253
Giorgi XI, King of Kartli 257-258
Giorgi, son of King Erekle I 258
Gogibashvili Iosapat 256
Gogibashvili Vakhushti, brother of Iosapat 256
Gogoladze Tamaz 145, 176, 178-179, 184-199, 215, 221, 226, 229, 231-233, 236, 239-240, 262, 264, 271
Goiladze Vakhtang 263
Gorgaslan//Gurgaslan, son of King Erekle I 258
Gorgijanidze Parsadan 256
Grigol Khantsteli 172, 239-240
Gyiath al-Din, Sultan of Rum 246

H

Hasan Runlu, Persian Chronicler 256

I

Iai (Ia) 219, 268, 319
Ivane Akhaltsikheli, brother of Shalva Akhaltsikheli 245-246
Ivane Mkhargrdzeli, Atabeg, brother of Zakaria Mkhargrdzeli 244, 246
Iovane, Bishop of Bedia 241-242

Iovane Shavteli, the prominent Georgian poet 259-260
Iovane, (inscription of Matchartskali Church) 185-186
Iovane, (Inscription of Potoleti Church) 194-195, 289
Ioseliani Platon 168-169, 232-233, 257, 269
Islamirza//Islami, son of King Erekle I 258
Iskandar Beg Munshi, Persian Chronicler 256

J

Jgamaia Jamlet 238
Jafar 179-180
Jalal ad-Din 223
Janashia Simon 166, 173, 220, 258-259, 261
Javakhishvili Ivane 226, 251, 259
Javakhishvili-Toreli 252
Javakhishvili Gamrekel 253
Jojua Temo 241, 253, 271

K

Kakabadze Sargis 181
Kalandia Giorgi 242
Kartozia Guram 244-245
Kakhi // Kakha 243
Kakha Eristavt-Eristavi, Toreli (Inscription of Saorbisi Church) 243
Kavtaria Mikheil 258
Kakha Eristavi (Inscription of Hamamlu) 223, 243, 245, 247
Khareba (Inscription of Vardevani Church) 213-214, 314
Khareba (Inscription of Telovani Church) 215-216, 316
Kharshiladze Nino 191-198, 239
Khmaladze Giorgi 266
Khorava Bezhan 242
Khoshtaria Davit 172, 239, 242
Khujadze Giorgi 171, 226, 231
Khutsri 238
Khutsishvili Lazare 267
Khvistani Revaz 190
Kakha Eristavt-Eristavi and Mechurchletukhutsesi (Rkoni inscription) 240, 243
Kekelidze Korneli 165, 167, 170
Ketevan, daughter of King of Kakheti Levan II and spouse Vakhushti Gogibashvili 256
Ketevan daughter of King Erekle I 258
Kikvidze Tsozne 244-245

Kiknadze Vazha 171, 226, 251-255
Kipiani Dimitri 169
Kipiani Kote 169, 232-233
Kvirike St. 239
Kvirike (Inscription of Potoleti Church) 202-203, 208-209, 211-213, 243, 303, 309, 312-313
Kvirike (Inscription Telovani Church) 318
Kvirike (Inscription of Tqemlovani Church) 186-187, 217-218, 290
Kldiashvili Darejan 248, 256-257
Kurtsikidze Tsiala 246

L

Lasha Giorgi, King of Georgia 223, 244, 246
Levan II, King of Kakheti 256
Levan, the brother of King Giorgi XI 257-258
Luarsab I, King of Kartli 231, 256-257

M

Maisuradze Zakro 203
Makalatia Sergi 170, 181-182, 184, 226, 228-229, 231, 255
Martha, daughter of King Bagrat IV 242
Mariam//Makrine, daughter of King Erekle I 258
Mariam Mogeli 241
Makharebeli (Inscription of Red Church) 181-182, 286
Megreladze Darejan 261
Melchisedek Catholicos 241
Meskhia Shota 223, 245
Metreveli Elene 219, 267-268
Mepisashvili Rusudan 171-172, 203, 239-241
Meghvinetukhutesishvili Dimitri 168-169, 237, 249-251, 254
Michael 177-179
Michael (Inscription of Telovani Church) 216-217, 317
Michael, son of the Byzantine Emperor Constantine X Doukas 242
Michael Panaretos, Chronicle of the Trapezuntine Empire 253
Mikava Aleksandre 219, 265
Muskhelishvili Levan 245
Mjobaisdze Basil 241

N

Nikoloz (Inscription of Matchartskali Church) 184-185, 288
Nikoloz (Inscription of Potoleti Church) 190-191, 193-194, 293

Nino, spouse Kaikhosro Avalisshvili 236-237, 262-263
Nisime 261

O

Otkhmezuri Giorgi 223, 246
Oljeitu Khan 252
Okroi 228-230

P

Pakhradavla, Shalva Akhaltsikheli's son 246
Perevalenko Vasil 168-169
Peter, Holy monk, the former Petrik 242

Q

Qurumchi-Badur, the commander 240

R

Ratiani Prokopi 219, 268-269
Rukn ad-Din, the Sultan of Rum 245

S

Sanivaji 241
Sargis Tmogveli 244
Schmerling Rene 171, 226, 250
Serapion Zarzmeli 167
Shalva (Inscription of Potoleti Church) 193-194, 296
Shalva, son of Botso Jakeli 260
Shalva Eristavt-Eristavi /Shalva Akhaltsikheli/ Shalva Toreli 166, 168, 171, 222-225, 243-246, 322-323
Shanidze Mzekala 244
Sharashidze Kristine 260-261
Shashia 188-189, 291
Shariaka 195-196, 297
Shoshiashvili Nodar 219, 223, 226, 231, 244, 255, 266, 269-271
Shota in Gokhnari bas-relief 266
Shota Mechurchletukhutsesi depicted in the Cross Monastery in Jerusalem 265
Shota Rustveli 166, 171, 244, 264-267, 269-272
Shp (?) 189-190, 292
Silogava Valeri 172, 186-187, 221, 243, 248-249, 258-261, 267
Sreseli Tamar 231, 257
Sumbat Davitis dze, Georgian Chroncler 168

Sophio, Spouse of the Givi Avalishvili, Daughter of the King of Kings/ of King Erekle I 232-233, 257-258
Sophron, Archbishop of Bedia 241
Sula 168, 171, 243
Surguladze Mzia 256-257
Skhirtladze Zaza 248

T

Taganashvili Vasil, a postman from Akhaltsikhe 170, 264
Tamar Queen of Georgia 166, 171, 221, 223, 244-247, 259-260, 266
Tamar, daughter of the king of kings/daughter of Luarsab I, King of Kartli 232, 255-257, 325
Tamar, daughter of King Bagrat III 256
Taqaishvili Ekvtime 170, 231, 255, 264
Tegudari, the Mongolian Prince 240
Tevdora 262, 326
Teimuraz, son of King Erekle I 258
Theodore/Tevdore (Inscription of Telovani Church) 171, 214-215, 315
Theodore (Inscription of Potoleti Church) 200-201, 301
Thevdore (Inscription of Toneti Church) 230
Tornike 197-198, 298
Tsaishvili Sargis 219, 265-266, 269-270
Tsiskarishvili Vasil 231, 266
Tvauri Mikheil 231

V

Vaneni Queen of Queens, spouse of Eristavt-Eristavi Gamrekeli 172, 220, 258-260, 321
Vaneni Queen of Queens, daughter of Eristavt Eristavi Ivane, and a sister of Tbel Abuseridze 260-261
Vakhtang, son of King Erekle I 258
Vakhushti Prince, Georgian chronicler 168-169, 250-254, 256
Vorontsov Mikhail, the Viceroy of the Caucasus 263

Z

Zakaraia Parmen 171, 231
Zakaria Mkhargrdzeli 244-245
Zedginidze Giorgi 181, 219, 240, 267-268
Zhamtaaghmtereli, Georgian Chroncler 246
Zhordania Tedo 170, 226, 250, 254

Indices of place names

A

Akhaldaba 145, 220, 258-262, 321
Akhalkalaki 245
Akhalsikhe 170, 245, 264
Antioch 243
Apkhazeti 242, 248
Armenia 167
Athos Mount 243
Atsi 247
Azerbaijan 167

B

Basiani 245
Bedia 241-243
Borjomi /Borjomi Gorge 166, 169-173, 176-177, 188, 190, 199, 213, 218, 230, 233-240, 242-243, 249, 262-265
Byzantium 167

C

Caucasus 249
Chitakhevi Church 170, 172, 176, 238-240, 264
Chkondidi /chkondidi chuch 243, 247
Chvabiani 247-248
Constantinople 242

D

Daba church of the Mother of God 167-170, 172, 225, 249-254
Davati 247
Dviri 240
Dodorka Monastery 247

E

East Georgia 243

G

Gandzani 244, 246
Gareji 248, 269
Garnisi 246

Gelati 244, 255, 259
Georgia 264
Ghoristavi Church 271-272
Gokhnari 266
Gudarekhi 272
Gujareti 166, 170-173, 180-181, 184, 186, 213-214, 222, 225, 228, 237

H

Hamamlu 223, 243, 245, 247
Hereti 265

I

Imereti 169, 256
Iran 167

J

Javakheti 244-245, 256-257, 264, 268
Jerusalem 241, 253, 265, 267

K

Kaberi Church 241-242
Kakhet-Kukheti 234, 248, 256-258, 263, 269-270
Khakhuli 244
Khobi 242
Kalipos 243
Kari 244
Kartli 231, 233, 240, 242, 244-247, 256-258, 263-264, 269-271
Kercholi 246
Kotelia Church 256
Kuntsa 238
Kutaisi 239
Kvabiskhevi / Kvabiskhevi Church 166, 171-172, 218, 240, 264-269, 271-272
Kvemo Kartli 247, 271
Kvibisi 167, 235, 237, 262-263
Kviriketsminda Monastery 172, 239-240

L

Laura of St. Davit 248
Likani / Likani Church of the Mother of God 169-170, 230, 232-233, 255-258

M

Machartskali 184-185

Meskheti 269-270

Mokvi 242

Mravaltskaro Monastery of Gareji 248

Msikhgua 177

N

Nedzvi 240, 243

North Caucasus 167

O

Odishi 242

Ottoman 167

P

Persia 167

Petrograd 250

Pitareti Church 247

Potoleti Church 172, 190, 199, 203, 239-243, 248-249, 294, 304

Q

Qudevi 230

R

Red Church 181

Rkoni 243

Ruguti Mountain 240

Russia 257

Rustavi of Hereti 265, 270

Rustavi, a village in the province of Meskheti 269

S

Sadgeri 166, 170, 264

Sakire 188

Sakochavi 237, 262

Sakvirike 172, 240

Samegrelo 247-248

Samtskhe 240, 270

Samtskhe-Saatabago 256

Samtskhe-Javakheti 257, 268

Saorbisi 243
Saqdrivake 188
Shamkori 244
Shida Kartli 242
Sinai 269
South Georgia 240, 261
Svaneti 247-248
Svetitskhoveli Cathedral 256

T

Tao-Klarjeti 168
Tbilisi 172-173, 239-248, 252-253, 255-259, 261, 263-264, 266-267, 269-271
Telovani Church 171, 213-214
Timotesubani (Kimotismani) 166, 168, 171, 222-223, 237, 243, 247
Tkemlovani Monastery 172, 186
Totkhami Fortress 180
Toneti 171, 228
Tori /Tori Gorge 166-168, 170-172, 242-243, 264
Trialeti 264
Tsaishi 242
Turkey 167
Tvibi 247

U

Udabno Monastery of Gareji 248

V

Vardevani 213

W

West Georgia 264

Z

Zarzma 167
Zedazeni 270
Zemo Meskheti 239
Zion of Ateni 248

აღწერა თორისა და აწ გუგარეთისა

ხოლო ქვარების დასაგლით და მძოფრეთის სამჭრით არს შეინარე და ჳეობა თორისა, რომელი გაშოსდის ქვარებსა და ამას შუათს მთასა და მიდის დასაგლით, მონგრეულადების ჩდილოთ სადგერს ზეით და მიერთვის მტკუარს სამწრიდამ. და აწ განყოფილი არს სადგერად და გუგარეთად. ამ ადგილის კაცნი ყოფილან მბრძოლნი ძლიერნი, აწცა არიან შწენნი; გომარეთს ზეით ქვარებამდე არს ჳეობა გუგარეთისა, და ყოფილ არიან მრავალნი შწნობანი და ეკლესიანი, გარნა აწ შემუსვრილნი. გუგარეთის სოფელს ქუეით კიშოთისმანამდე, თორის წყალზედ, აქათ და იქით, არს კლდე, რომელი აიყრების დიდ-დიდი ფიცარი ფიქალ-ფიქალი შავი, და ბურგენ მათ სახლებსა.

არს გუგარეთის ჩდილოთ, მალალ მთის თხემსა ზედა, ციხე თოთხანი, მჭურეტელი ქართლ-იმერეთისა. ამას ქუეით არს ციხე მონწვარას, და ეკლესია მცირე, და შწნობანი დიდნი.

არს კუალად, სარბიელას ზეით, ციხე, სარბიელას-ჳევის თავს, მადალს მთის შუერზედ, არს ციხე აღენისა, მაგარი და მჭურეტი ქართლ-იმერეთისა.

ხოლო ადგილნი ესენი იყო უშენი, მცირეთაგან კიდე. აღამენა შ"დ მეფემან ვახტანგ. არა არს აქა ვენახნი და ხილნი, თწნიერ მთის ხილთა, და სხტთ ნაცოფიერი მთისებრ, ბალახ-ყუაფილითა, ტყითა და წყაროებით წმკული...

ვახუშტი ბატონიშვილი
(1696-1757)

